

M. TULLII
CICERONIS
O P E R A
QUAE SUPERSUNT
O M N I A.

K. Lucco N. 91

CICERO

OPERA

LIBRARY

OF THE

M. TULLII
CICERONIS
OPERA
QUAE SUPERSUNT
OMNIA.

AD
FIDEM OPTIMARUM EDITIONUM
DILIGENTER EXPRESSA.

VOLUMINIBUS
XX.

GLASGUAE,
IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUEBANT ROB. ET AND. FOULIS
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M.DCC.XLIX.

163 a 3

M. TURPIN

CICERO

1875

ON

NEW YORK

1875

1875

M. TULLII
CICERONIS

OPERA, QUAE SUPERSUNT, OMNIA,
AUSPICIIS

ALMAE MATRIS GLASGUENSIS,
FELICITER IN PUBLICUM PRODEUNTIA,
PRAESCRIPTOSIBI GAUDENT

ILLUSTRI NOMINE

NOBILISSIMI

DUNBARI
COMITIS DE SELKIRK.

QUI;

PRAESTANTISSIMI PHILOSOPHI

ATQUE LONGE OPTIMI VIRI,

HEU! NON ITA CREDITI!

FRANCISCI HUTCHESON

DISCIPULUS EGREGIUS,

DIU CONSUETUS AUDIRE

ATQUE IN DELICIIS HABERE

HUMANISSIMAM

PHILOSOPHIAM SOCRATICAM,

GRAVISSIMA

SIMUL ET

SUAVISSIMA ELOQUENTIA

A CICERONE EXPLICATAM,

ET
CONTRA OPINIONUM COMMENTA
AB ALIIS
GRAECORUM PHILOSOPHIS
POSITA,
VERISSIME VINDICATAM;
QUO
MAGIS QUOTIDIE SE DIFFUNDERENT,
ET MANIBUS OMNIUM
CUM VOLUPTATE VERSARENTUR
UTILISSIMA ET NOBILISSIMA SCRIPTA;
EDITIONEM
CICERONIS OPERUM DARI CUPIEBAT,
ET MANU HABLEM,
ET SPECIE PULCHRAM,
ET AD USUS FACILEM,
PARVOQUE PARABILEM;
ATQUE,
TYPOGRAPHIS ACADEMICIS,
UT TALEM AGGREDERENTUR,
ET AUCTOR ERAT,
ET VEHEMENTER EXHORTABATUR,
CUJUS DESIDERIO
UT SUMMO STUDIO
OBTEMPERARENT,
EX OFFICIO SIBI DUCENTES,
HANC EDITIONEM
QUAM OPTIMO POTERANT
CULTU TYPOGRAPHICO ORNATAM,
PERFECERUNT
R. & A. F. F. A. T. T.

ORDO
VARIORUM
CICERONIS OPERUM

IN HAC EDITIONE.

I. OPERA RHETORICA
IN III. VOLUMINIBUS.

IN VOL. I. OPERUM I.

DE Oratore ad Q. Fratrem libri III.

IN VOL. II. OPERUM II.

Orator ad Brutum.

Brutus, sive de claris oratoribus.

IN VOL. III. OPERUM III.

De Inventione Rhetorica libri duo.

SUPPOSITA, viz.

Rhetoricorum ad C. Herennium libri IV.

Q. Cicero de Petitione consulatus.

VI

O C O

II. ORATIONES
IN VII. VOLUMINIBUS.

MUSEUM
vix. CICERO

IN VOL. I. OPERUM IV.

I. Pro P. Quintio.	pag. 1
II. Pro Sex. Roscio Amerino.	57
III. Pro Q. Roscio Comoedo.	142
IV. In Q. Caeciliium Divinatio.	173
V. Pröoemium Actionis I. in C. Verrem.	211
VI. Actionis II. in C. Verrem liber I. de prae- tura urbana.	243

IN VOL. II. OPERUM V.

VII. Accusationis in C. Verrem liber II. de jurisdictione Siciliensi.	pag. 347
VIII. Accusationis in C. Verrem liber III. de frumento.	475
IX. Actionis II. in C. Verrem liber IV. de signis.	643

IN VOL. III. OPERUM VI.

X. Accusationis in C. Verrem liber V. de sup- pliciis.	759
XI. Pro M. Fonteio.	889

XII. <i>Pro A. Caecina.</i>	916
XIII. <i>Pro Lege Manilia; ad populum.</i>	981
XIV. <i>Pro A. Cluentio Avito.</i>	1026

IN VOL. IV. OPERUM VII.

XV. <i>De lege Agraria; in Senatu.</i>	pag. 1
XVI. <i>De lege Agraria; ad populum.</i>	18
XVII. <i>De Lege Agraria; ad populum.</i>	88
XVIII. <i>Pro C. Rabirio; ad Quirites.</i>	97
XIX. <i>In L. Catilinam; in Senatu.</i>	119
XX. <i>In L. Catilinam; ad Quirites.</i>	142
XXI. <i>In L. Catilinam; ad Quirites.</i>	163
XXII. <i>In L. Catilinam; in Senatu.</i>	185
XXIII. <i>Pro L. Murena.</i>	207
XXIV. <i>Pro L. Flacco.</i>	277
XXV. <i>Pro P. Sylla.</i>	342

IN VOL. V. OPERUM. VIII.

XXVI. <i>Pro A. Licinio Archia, poeta.</i>	pag. 1
XXVII. <i>Post reditum; ad Quirites.</i>	23
XXVIII. <i>Post reditum; in Senatu.</i>	42
XXIX. <i>Pro domo sua; ad pontifices.</i>	72
XXX. <i>De Haruspicum responsis; in Senatu.</i>	173
XXXI. <i>Pro Cn. Plancio.</i>	224
XXXII. <i>Pro P. Sextio.</i>	298

IN VOL. VI. OPERUM IX.

XXXIII. <i>In Vatinius.</i>	pag. 1
-----------------------------	--------

viii

XXXIV. Pro M. Caelio.	31
XXXV. De provinciis consularibus.	87
XXXVI. Pro L. Cornelio Balbo.	121
XXXVII. In L. Calpurnium Pisonem.	167
XXXVIII. Pro T. Annio Milone.	238
XXXIX. Pro C. Rabirio Postumo.	306
XL. Pro M. Marcello.	333
XLI. Pro Q. Ligario; ad C. Caesarem.	352
XLII. Pro Rege Dejotaro; ad C. Caesarem.	374

IN VOL VII. OPERUM X.

In M. Antonium Philippicæ XIV.

ORATIONES SUPPOSITÆ.

viz.

I. De Pace.	363
II. C. Sallustii Crispi in M. T. Ciceronem oratio	374
III. In C. Sallustium Crispum Responsio.	379
IV. Ad Populum et Equites Romanos, ante- quam iret in Exilium.	389
V. M. T. Cicero ad Octavium.	403

III. OPERA PHILOSOPHICA
IN V. VOLUMINIBUS.

viz.

IN VOL. I. OPERUM XI.

De Officiis libri III.

Cato Major. seu de Senectute.

Laelius, seu de Amicitia.

Paradoxa Stoica.

Somnium Scipionis.

IN VOL. II. OPERUM XII.

De Finibus libri V.

IN VOL. III. OPERUM XIII.

Quaestionum Tusculanarum libri V.

IN VOL. IV. OPERUM XIV.

De Natura Deorum libri III.

De Legibus libri III.

IN VOL. V. OPERUM XV.

Academicorum libri II.

De Divinatione libri III.

De Fato liber unus.

IV. EPISTOLAE
IN V. VOLUMINIBUS.

IN VOL. I. OPERUM XVI.

Epistolarum ad Familiares libri VIII. priores.

IN VOL. II. OPERUM XVII.

Epistolarum ad Familiares libri VIII. posteriores.

IN VOL. III. OPERUM XVIII.

Epistolarum ad Atticum libri VIII. priores.

IN VOL. IV. OPERUM XIX.

Epistolarum ad Atticum lib. VIII. posteriores.

IN VOL. V. OPERUM XX.

Epistolarum ad Q. Fratrem libri III.

Epistolae ad Brutum.

Operum fragmenta.

res.
ste-
es.
es.
res.

M. TULLII

CICERONIS

OPERUM OMNIUM

VOL. I.

RHETORICORUM

VOL. I.

CHEROKEE

OVERSEAS

THE UNIVERSITY OF TORONTO

VOL. I.

DE ORATORE AD Q. FRATREM

LIBRI III.

7 VOL. I

DE GRASSE AND C. TAYLOR

1854-1855

M. T.

CICERONIS

DE

ORATORE

AD

Q. FRATREM,

LIBRI TRES.

GLASGUA E,

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDERANT ROB. ET AND. FOULIS

M.DCC.XLIX.

M. T.

CICERO

DE

ORATORE

AD

MENTEM

LIB. I.

II

III

LIB. II.

IN ROSTRO

IN ROSTRO

IN ROSTRO

A

U

per

man

rica

dit p

nuda

trina

velle

audie

cere,

tur. l

remo

Anto

am a

duos

picie

nim

auto

ventu

di eff

non p

ne in

tation

torum

fenes

ito, i

mitti

poric

In loc

ruri

ribus

fus T

icae

ARGUMENTUM.

Ut ex hisce libris legendis majores fructus Lector percipiat, non inutile credidi fore, totius operis formam et quasi figuram breviter depingere. de Rhetorica Cicero omnium Romanorum eloquentissimus tradit praecepta; nec ea quidem, Rhetorum aliorum more, nuda et inornata tradit, sed oratione ita limata, et doctrina ita liberali, ut scias ipsum id assecutum esse, quod vellet aliis praecipere. plerumque fit, ut cum invidia audiatur, qui aliis praecipit: qui enim eos conatur docere, se iis superiorem fore in eo, quod docet, pollicetur. hanc igitur invidiam a se Cicero artificio quodam removit, cum sub personis Lucii Licinii Crassi, et M. Antonii, oratorum superioris saeculi principum, suam de eloquentia sententiam explicavit. his senibus duos juvenes forumque vix ingressos, Cottam et Sulpicium, comites adjunxit: prudenter quidem; nisi enim in hanc disputationem venissent senes, minus auctoritatis et gravitatis haberent ea, quae praeciperentur: et nisi juvenes adessent, qui et audiendi cupidi essent, et nondum satis usu forensi instructi, senes non potuissent hunc sermonem sine ineptiarum crimine instituire. vide, quam elegans sit exordium disputationis: artificum erat et levium Graecorum Rhetorum, se de Eloquentia dicturos esse profiteri. hi senes, et ingenui, et in Rep. versati, non, nisi fortuito, in hanc disputationem incidunt; nihil de se promittunt, sed cursu orationis, vel casu potius in Rhetoricae campos incurrunt. nec in personis solum, sed in loco decorum servat Cicero: non enim Romae, sed ruri disputant; non in urbis occupatione, ubi mollioribus his studiis se dedere non licet, sed in otio recessus Tusculani, quo proficiscentem curae Reique publicae negotia, etiam cum bonorum venia, non sequuntur.

In primo libro quaeritur, quae sit oratoris materia, quaeque artes sint illi ad cognoscendum necessariae. Crassus, cujus in persona explicatur ipsius Ciceronis sententia, perfectum oratorem instituit, eique omnium artium cognitionem subjungit: singulas percurrit, probatque et exemplis et rationibus, quam utilis sit unaquaeque oratori: Antonius vero, cujus disputatio ad mentem Quinti formatur, contra Crassum disputat, et cum indoctus a plerisque haberetur, solaque natura ad dicendum instructus, Eloquentiam a caeteris artibus segregat, eique solam bene dicendi scientiam adjungit. quae argumenta attulerat Crassus, ea omnia percurrit Antonius, et verbo magis, quam re dissolvit. aderat etiam huic disputationi Scaevola senex; quem Cicero a sequentibus libris dimovit, et quia infirma valetudine fuit, (ut ait ipse,) et quia in hoc libro disputatio de jure civili a Scaevolae studiis non abhorrebat: tantum vero virum proximae de joci disputationi interesse non decebat.

In secundo libro partes Inventionis Antonio traduntur; in qua potius, quam in ornatu orationis excelluit. omnia igitur praecepta ponit, ex quibus argumenta possimus eruere, quibus animos judicum movere et nobis conciliare: tria illa genera, judiciale, deliberativum, demonstrativum, tractat, digitumque ad fontes intendens docet, quo modo ea, quae univérse dicuntur, ad unamquamque causam referri possint. ad Inventionem pertinent joci: Caesar igitur, qui in iis omnibus praestitit, huic disputationi adest, et ea omnia, quae de joci didicerat aut observarat, in medium profert. deinde Antonius loquitur de memoria, scilicet artificiali (nam ea sola Inventionis est propria,) brevibusque omnia, quae ad illam spectant, praeceptis concludit.

In tertio partes Elocutionis Crasso deferuntur: in verbis enim magis, quam in sententiis eligendis elo-

oravit. prius igitur de universo genere dicendi pau-
ca loquitur ; deinde ad eas quatuor partes, quibus elo-
quutio continetur, pure, dilucide, ornatè et apte di-
cendi, sese revocat: has singulas percurrit, praecipue
vero ornatum orationis. docet, quae verba eligenda
sint, quae figurae, qui tropi adhibendi, quos nume-
ros et pedes oratio postulet. tum ad extremum de
Actione quaerit, docetque, quomodo et vox, et gestus,
et vultus ad orationem accommodari debeat. omnes
denique hi libri ita venusti, ita elegantes sunt, ut ab
illis non solum praecepta, sed exempla Eloquentiae
petenda sint.

C
isse
opt
run
cur
tio
esse
que
mu
dia
nib
ren
pat
xu

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
AD
Q. FRATREM
LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero, et memoria vetera repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima republica, cum et honoribus et rerum gestarum gloria florent, cum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. ac fuit tempus illud, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi fore, justum, et prope ab omnibus concessum arbitrarer; si infinitus forensium rerum labor, et ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam aetatis flexu constitisset. quam spem cogitationum

et consiliorum meorum cum graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. nam, qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exstiterunt. neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. nam prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disciplinae veteris: et consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen: et hoc tempus omne post consulatum objecimus iis fluctibus, qui, per nos a communi peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. sed tamen in his vel asperitatibus rerum, vel angustiis temporis obsequar studiis nostris: et, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causae amicorum, vel res publica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam. tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti: nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest, neque voluntate. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memoriae non sane satis explicata recordatio,

fed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognofcas, quae viri omnium eloquentiffimi clariffimique fenferint de omni ratione dicendi: vis enim, (ut mihi faepe dixifti,) quoniam quae pueris aut adolefcen- tulus nobis ex commentariolis noftris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac aetate digna et hoc ufu, quem ex caufis, quas diximus, tot tantifque confeuti fumus, aliquid iifdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri: folesque nonnumquam hac de re a me in difputationibus noftris diffentire, quod ego prudentiffimorum hominum artibus eloquentiam contineri ftatuam; tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes, et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam. ac mihi quidem, faepenumero in fummos homines ac fummis ingeniis praeditos intuenti, quaerendum effe vifum eft, quid effet, cur plures in omnibus rebus, quam in dicendo admirabiles exftitiffent. nam, quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium, fed prope maximarum. quis enim eft, qui, fi clarorum hominum fcientiam, rerum ge-

starum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una civitate praestantissimos pene innumera- biles; in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? jam vero con- filio ac sapientia qui regere ac gubernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum ex- stiterunt; cum boni per diu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles orato- res invenirentur. ac, ne quis forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate literarum versentur, ma- gis hanc dicendi rationem, quam cum im- peratoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipsa artium genera, circum- spiciatque qui in iis floruerint, quamque multi: sic facillime, quanta oratorum sit semperque fuerit paucitas, judicabit. Ne- que enim te fugit, omnium laudatarum ar- tium procreatricem quandam et quasi pa- rentem, eam, quam φιλοσοφίαν Graeci vo- cant, ab hominibus doctissimis judicari; in qua difficile est enumerare, quot viri, quan- ta scientia, quantaque in suis studiis varie-

tate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae peruestigatione, vel differendi ratione, comprehenderint. quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum, et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium pene infinitam vim et materiam scientiae cogitatione comprehenderit? vere mihi hoc videor esse dicturus; ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poetarum egregiorum exstitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poetae boni reperientur. quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia caeterarum artium studia fere reconditis atque abditis e

fontibus hauriuntur : dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more et sermone versatur : ut in caeteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia sensuque disjunctum : in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorreere. Ac ne illud quidem vere dici potest, aut plures caeteris artibus inservire, aut majore delectatione, aut spe uberiore, aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. atque, ut omitteram Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta : in hac ipsa civitate profecto nullamquam vehementius, quam eloquentiae studia viguerunt. nam posteaquam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod praeceptum artis esse arbitrantur,

tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, conſequebantur. poſt autem, auditis oratoribus Graecis, cognitisque eorum literis, adhibitisque doctōribus, incredibili quodam noſtri homines dicendi ſtudio ſlagraverunt. excitabate eos magnitudo, et varietas, multitudoque in omni genere cauſarum; ut ad eam doctōrinam, quam ſuo quiſque ſtudio aſſecutus eſſet, adjungeretur uſus frequens, qui omnium magiſtrorum praecepta ſuperaret. erant autem huic ſtudio maxima, quae nunc quoque ſunt, expoſita praeſentia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. ingenia vero (ut multis rebus poſſumus iudicare) noſtrorum hominum multum caeteris hominibus omnium gentium praeſtiterunt. quibus de cauſis, quis non jure miretur, ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? ſed nimirum majus eſt hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus ſtudiisque collectum. Quis enim aliud in maxima diſcentium multitudine, ſumma magiſtrorum copia, praeſtantiffimis hominum ingeniis, infinita cauſarum varietate, ampliffimis eloquentiae propoſitis praeſentis,

esse causae putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est: et ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum: et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscenti; quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est. accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque, et eruditio libero digna, celeritasque et brevitates et respondendi et laceffendi, subtili venustate atque urbanitate conjuncta. tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis: neque legum aut juris civilis scientia negligenda est. nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est: quae sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scena declarat: in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione elaborant, quis ignorat, quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare pos-

simus? quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint, in oratore peritura. quamobrem mirari definamus, quae causa sit eloquentium paucitatis; cum ex illis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est: hortemurque potius liberos nostros, caeterosque, quorum gloria nobis et dignitas chara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut praeceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quae, nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et pene puerilem. neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus, in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem licere nescire: quamquam vis oratoris pro-

fessioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecumque sit proposita, ab eo ornate copioseque dicatur. sed, quia non dubito, quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantes, partitionem quandam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse; sed seposuisse a caeteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quaesita et multum disputata, summorum hominum prope consensus est tributum: repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum; sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum, eloquentissimorum et omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt; sed, cum illa pateant in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius

explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis anteponam. Cum igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus, Drusique tribunatus profectus auctoritate susceptus infringi jam debilitarique videretur, dici mihi memini, ludorum Romanorum diebus L. Crassum, quasi colligendi sui causa, se in Tusculanum contulisse: venisse eodem, socerejus qui fuerat, Q. Mucius dicebatur, et M. Antonius, homo et consiliorum in republica socius, et summa cum Crasso familiaritate conjunctus. exierant autem cum ipso Crasso duo adolescentes, et Drusi maxime familiares, et in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suae collocant, C. Cotta, qui tum tribunatum pl. petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur, hi primo die de temporibus illis, deque universa republica quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt; quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus

Cotta deplorata et commemorata narrabat; ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante viderent: eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis; eaque esset in homine jucunditas et tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani. postero autem die, cum illi majores natu satis quiescerent, et in ambulationem ventum esset; dicebat tum Scaevolam, duobus spatiis tribusve factis, dixisse, cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro Platonis? nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus est Socrates; quae mihi videtur non tam ipsa aquula, quae describitur, quam Platonis oratione crevisse: et, quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quae philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est aequius. tum Crassum, imo vero commodius etiam, pulvinosque popos-

cisse, et omnes in iis sedibus, quae erant sub platano, consedisce dicebat. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. quicum ita esset exorsus, non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam; sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam jam essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur. neque vero mihi quidquam, inquit, praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit; unde autem velit, deducere. haec una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus praecipue semper floruit, semperque dominata est. quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus,

judicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti? quid porro tam regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci laceffitus? age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamque meditare, quid esse potest in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, et quod exprimere dicendo sensa possumus. quamobrem quis hoc non jure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? ut vero jam ad illa summa veniamus; quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare; aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere; aut jam constitutis civitatibus, leges, judicia, jura describere? ac, ne plura, quae sunt pene innu-

merabilia, confecter, comprehendam brevi; sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum, et universae reipublicae salutem maxime contineri. quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori, et amicis utilitati, et reipublicae emolumento esse possitis. Tum Scaevola comiter, ut solebat, caetera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Laelii, soceri mei, aut de hujus, generi, aut arte aut gloria detrahā: sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere; unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas, et saepe conservatas esse dixisti; alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac sylvis dissipatum, non prudentium consiliis compulsum potius, quam disertorum oratione delinitum, se oppidis moenibusque sepsisse? aut vero reliquas utilitates, aut in instituendis, aut conservandis civitatibus, non

a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis et ornate dicentibus esse constitutas? an vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse, aut Sabinorum connubia conjunxisse, aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? quidenim? in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullo; quid? in caeteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiae vestigium apparet? quid? exactis regibus (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus,) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? ego vero, si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Tib. et C. Sempronios; quorum pater homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias, et maxime censor salutis reipublicae fuit; atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque ver-

bo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jam diu nullam haberemus. at vero ejus filii disertissimi, et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio, vel avitis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice (ut ais) civitatum eloquentia rempublicam dissipaverunt. Quid? leges veteres moresque majorum: quid? auspicia, quibus et ego et tu, Crasse, cum magna reipublicae salute praesumus: quid? religiones et caeremoniae: quid? haec jura civilia, quae jampridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? equidem et Servium Galbam memoria teneo, divinum hominem in dicendo, et M. Aemilium Porcinam, et C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, haesitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: et haec aetas nostra, praeter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, jura nobis civile didicisti, (quod interdum pude-

at) juris ignara est. quod vero in extrema oratione quasi tuo jure sumfisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisque praeessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manum confertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritici; caeterique jure suo physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibuscum tibi justo sacramento contendere non liceret. urgerent praeterea philosophorum greges, jam ab illo fonte et capite Socrate: nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et, cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. instaret Academia, quae, quicquid dixisses, id te ipsum scire negaret: Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent: Peripatetici autem etiam haec ipsa,

quae propria oratorum putas esse, adju-
menta atque ornamenta dicendi ab se peti
vincerent oportere; ac non solum melio-
ra, sed etiam multo plura Aristotelem The-
ophrastumque de his rebus, quam omnes
dicendi magistros scripsisse ostenderent.
missos facio mathematicos, grammaticos,
musicos, quorum artibus vestra ista dicendi
vis neminima quidem societate conjungi-
tur. quamobrem ista tanta tamque multa
profitenda, Crasse, non censeo: satis id est
magnum, quod potes praestare, ut in ju-
diciis ea causa, quamcumque tu dicis, me-
lior et probabilior esse videatur: ut in con-
cionibus et sententiis dicendis ad persua-
dendum tua plurimum valeat oratio: de-
nique ut prudentibus diserte, stultis etiam
vere dicere videaris. hoc amplius si quid
poteris, non id mihi videbitur orator, sed
Crassus sua quadam propria, non commu-
ni oratorum facultate posse. Tum ille,
non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista in-
ter Graecos dici et disceptari solere. audi-
vi enim summos homines, cum quaestor
ex Macedonia venissem Athenas, florente
Academia, ut temporibus illis ferebatur,
quod eam Charmadas et Clitomachus et

Aeschines obtinebant: erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum. vigebat auditor Panaetii illius tui Mnesarchus, et Peripatetici Critolai Diodorus: multi erant praeterea praeclari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una pene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque majorum scientia, ac tantum in iudicia et conciunculas, tamquam in aliquod pistrinum, detrudi et compingi videbam. sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inventori et principi, longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni; cujus tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam: quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur: verbi enim controversia jam diu torquet Graeculos, homines contentionis cupidiores, quam veritatis. nam, si quis hunc statuet esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in iudiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose lo-

qui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat, necesse est: neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum, neque sine legum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest: qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? sin oratoris nihil vis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui; quaero, id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest. quamobrem, si ornate locutus est, (sicut fertur, et mihi videtur,) physicus ille Democritus, materies illa fuit physici, de qua dixit; ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. et si Plato de rebus ac civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo: si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, et in dicendo suaves atque ornati fuerunt: sint hae res, de quibus disputant,

in aliis quibusdam studiis; oratio quidem ipsa propria est hujus unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. etenim videmus iisdem de rebus jejune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum disputavisse, neque ob eam rem philosophiae non satisfecisse, quod non habuerit hanc dicendi in arte aliena facultatem. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo et copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium; compositam orationem, et ornatam, et artificio quodam et expolitione distinctam. haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur. quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? quicquid erit igitur, quacumque ex arte, quocumque de genere, id orator, si, tamquam clientis causam, didicerit, dicet melius et ornatius, quam ille ipse ejus rei inventor atque artifex. nam

si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas, et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam; fatebor equidem in his magis assidue versari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quae isti magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt, nec tenent. quis enim nescit maximam vim existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? quae, nisi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, (quod volet) perficere non poterit. atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius, neque orator, me auctore, umquam repugnabit: sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa scientia nulla est, sibi assumet. hoc enim est proprium oratoris, quod saepe jam dixi, oratio gravis et ornata, et hominum sensibus ac menti-

bus accommodata. Quibus de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor. sed vide, ne hoc, Scaevola, totum sit a me. nam ego, quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis; isti, quae de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. itaque caeteros libros artis isti suae nomine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. etenim, cum illi in dicendo inciderint loci (quod persaepe evenit), ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae, sua haec esse omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere: quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis consumendi otii causa disferant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate et iucunditate explicet. haec ego cum ipsis philosophis tum Athenis differebam: coge-
bat enim me Marcus Marcellus hic noster,

qui nunc aedilis curulis est, et profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermone interesset; ac jam tum erat adolescens his studiis mirifice deditus. jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civium generatim in ordines aetatesque descripto, dicant Graeci, si volunt, Lycurgum, aut Solonem (quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius, quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos jam homines in dicendo et perpolitos: vel nostros decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, antepo-
nant in hoc genere et Servio Galbae et Socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse. numquam enim negabo esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed oratorem plenum atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus possit varie copioseque dicere. Etenim saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuri-

ore aliqua scientia sit promendum atque sumendum. quaero enim, num possit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici sine rei militaris usu, aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia; num apud populum de legibus jubendis aut vetandis? num in senatu de omni reipublicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia: num admoveri possit oratio ad sensus animorum, atque motus vel inflammandos vel etiam extinguendos (quod unum in oratore dominatur), sine diligentissima per investigatione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur? atque haud scio, an minus hoc vobis sim probaturus; equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: Physica ista ipsa, et Mathematica, et quae paulo ante caeterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur: illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. neque enim, si Philonem illum Architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui

reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum, quam oratoris, fuisse. nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. neque vero Asclepiades is (quo nos medico amicoque usi sumus), tum, cum eloquentia vincebat caeteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae. atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes: illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundae ac poliundae orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere. Quamobrem si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult; is orator erit, mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit, quae sit dictione explicanda, prudenter, et compositae, et ornate, et memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate. sin cuiusdam nimis infinitum videtur, quod ita posui,

quacumque de re, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat atque amputet: tamen illud tenebo, si, quae caeteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quae sint in disputationibus atque in usu forense; tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quae sint in quaere re, multo oratorem melius, quam ipsos illos, quorum eae sunt artes, esse dicendum. ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro; et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario pene hic melius, quam ipse, illa scire videatur. sin de iure civili; tecum communicabit, teque hominem prudentissimum et peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit. sin quae res inciderint, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit; forsitan, si ei sit visum (etsi haec quidem nosse debet orator), cum Sexto Pompeio, erudito homine in philosophia, communicabit. hoc profecto efficiet, ut, quamcumque rem a quoque cognoverit, de ea multo dicat ornatus,

quam ille ipse, unde cognorit. sed si me audierit, quoniam Philosophia in tres partes est distributa, in naturae obscuritatem, in differendi subtilitatem, in vitam atque mores; duo illa relinquamus, idque largiamur inertiae nostrae: tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. quare hic locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus; caetera, si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo erunt ad eum delata et ei
16 tradita. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae, ornatissimis atque optimis versibus Aratum de coelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum Colophonium, poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse praeclare; quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? est enim finitimus oratori poeta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac pene par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut termi-

nis circumscribat aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari, qua velit. namque illud quare, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses ; quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere ? numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer : sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, (homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris ; sed tamen et doctus, et perurbanus), sic sentio ; neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus : quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen appareret atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus : ut qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram, an nesciant : et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est : sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, concionum, senatus, etiamsi propriae caeterae

non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit. Tum ridens Scaevola, non luctabor, inquit, tecum, Crasse, amplius: id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem non esse oratoris, concederes, et ea ipsa, nescio quomodo, rursus detorqueres atque oratori propria traderes. haec, cum ego praetor Rhodum venissem, et cum summo illo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem; irrisit ille quidem (ut solebat) philosophiam, atque contempsit; multaque non tam graviter dixit, quam facete; tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem doctrinaeve contemneres; sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres; quas, ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adjunxerit, non possum dicere, eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore. sed is, si quis esset, aut si etiam umquam fuisset, aut vero si es-

se posset, tu esses unus profecto, qui, et meo iudicio et omnium, vix ullam caeteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias; neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res et veritas ipsa concedat. hic Crassus, memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in republica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus, etiamsi ingenium (ut tu putas) non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit; quid censes, si ad alicujus ingenium vel majus illa, quae ego non attingi, accesserint? qualem illum, et quantum oratorem futurum? Tum Antonius, probas mihi, inquit, ista, Crasse, quae dicis; nec dubito, quin multo locupletius

or in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum, atque artium rationem naturamque comprehenderit. sed primum id difficile est factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, et consuetudine dicendi populari et forensi; aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur: nitidum quoddam genus est verborum et laetum; et palaestrae magis et olei, quam hujus civilis turbae ac fori. namque egomet, qui sero ac leviter Graecas literas attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisse, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari; pro se quisque, ut poterat, de officio et ratione oratoris disputabat. horum alii, si-

cut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata: oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem; et qui unam virtutem haberet, omnes habere; easque esse inter se aequales et pares; ita qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam (hic enim mos erat patrius Academiae, adversari semper omnibus in disputando); sed tum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere; neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. Disputabant contra disertis homines, Athenienses, et in republica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse

quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina, et quadam incredibile varietate rerum et copia: omnes enim partes illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat, neque ea, quae starentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, caeteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis. quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur; quaerebat, cur de prooemiis et epilogis et de eiusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus litera in eorum libris nulla inveniretur. ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiae, quam sibi adsciscerent; sed ne hanc quidem ipsam dicen-

di rationem ac viam nosse : caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur, (id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent); et uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator : quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, et quibus rebus, et quo genere orationis in quamque partem moverentur : haec autem esse penitus in media Philosophia retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis conabatur refellere : memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis praeclare scripta pronuntians docebat illum, in animis vel iudicum vel populi in omnem partem dicendo permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quemquam scire posse. Huic ille respondebat, non se negare Demosthenem summam prudentiam summamque vim habuisse dicendi : sed (sive ille hoc ingenio potuisset, sive, id quod con-

staret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quaerendum. saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnimodis disputaret, nullam artem esse dicendi: idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri suppliciter iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus; et rem gestam exponere; et id, quod intenderemus, confirmare; et id, quod contra diceretur, refellere; et ad extremum deprecari aliquid et conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas: et quod consuetudo exercitatioque et intelligendi prudentiam acueret, et eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur: nam primum, quasi dedita opera, neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo, et Tysia, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret: eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent nec omnino scire curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam (sive ille irridens, sive quod ita putaret atque ita

audisset) me in illo numero, qui illa non didicissem, et tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo proferebat: quorum illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar. artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque perspectis, et in unum exitum spectantibus, et numquam fallentibus rebus contineretur. haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; cum et dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut calide aut copiose dicere. quibus dicere Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. Tumque ego, hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito ex-

cidit et pervenit in manus hominum, disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem: quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere; eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quae vellet, omnesque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque natura: ego enim, quantum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi majore ac maturiore, et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum scribendumque dediderit, existat talis orator, qualem quaerimus; qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est jam Crassus, aut, si quis pariter ingenio, pluraque, quam hic, et au-

dierit et lectitarit et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere. hoc loco Sulpicius, insperanti mihi, inquit, et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini: nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus: ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel artificii, vel facultatis disputationem pene intimam veniretis, vix optandum nobis videbatur: ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, cum et per memetipsum egissem, et per Drusum saepe tentassem: quo in genere, tu, Antoni, (vere loquar) numquam mihi percunctanti aut quaerenti aliquid defuisti, et per saepe me, quae soleres in dicendo observare, docuisti. nunc, quoniam uterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quaerimus, et quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis

hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebō, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam, et longe Academiae illi ac Lyceo tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. Tum ille, imo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui et potest facere id, quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. nam me quidem fateor semper a genere hoc toto sermonis refugisse, et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse, ut tute paulo ante dixisti: quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam; neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum aptumque cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quae quasi in arte traduntur, inscitia. tum Cotta, quoniam id, quod difficilimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, assecuti sumus; de reliquo jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae percunctati erimus, explicaris, dimiserimus. de his, credo, re-

bus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE, tum ille, namque, quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrum tam impudens est, qui se scire, aut posse postulet? jam vero ista conditione, dum mihi liceat negare posse, quod non potero, et fateri nescire, quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitrato percunctemini. atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existimesne artem aliquam esse dicendi. quid mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Graeculo otioso et loquaci, et fortasse docto atque erudito, quaestiunculam, de qua meo arbitrato loquar, ponitis? quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. postea vero vulgo hoc face-

coeperunt, hodieque faciunt; ut nulla
res neque tanta, neque tam improvsa,
neque tam nova, de qua non se omnia,
quae dici possunt, profiteantur esse dictu-
ros. quod si te, Cotta, arbitrarer, aut te,
Pulpi, de iis rebus audire velle, adduxis-
sem huc Graecum aliquem, qui vos istius-
modi disputationibus delectaret: quod ne
nunc quidem difficile factu est: est enim a-
ud M. Pisonem, adolescentem jam huic
studio deditum, summo hominem ingenio
nostrique cupidissimum, Peripateticus Sta-
seas, homo nobis sane familiaris, et (ut in-
ter homines peritos constare video) in il-
lo suo genere omnium princeps. Quem
mihi, inquit Mucius, Staseam, quem Pe-
ripateticum narras? gerendus est tibi mos
adolefcentibus, Crasse, qui non Graeci a-
licujus quotidianam loquacitatem sine u-
tu, neque ex scholis cantilenam requirunt,
sed ex homine omnium sapientissimo at-
que eloquentissimo, atque ex eo, qui non
in libellis, sed in maximis causis, et in hoc
municipio imperii et gloriae sit consilio lin-
guaque princeps, cujus vestigia persequi
cupiunt, ejus sententiam sciscitantur. e-
quidem te cum in dicendo semper putavi

bus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE. tum ille, namque, quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrum tam impudens est, qui se scire, aut posse postulet? jam vero ista conditione, dum mihi liceat negare posse, quod non potero, et fateri nescire, quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percunctemini. atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existimesne artem aliquam esse dicendi. quid mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Graeculo otioso et loquaci, et fortasse docto atque erudito, quaestiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. postea vero vulgo hoc face-

re coeperunt, hodieque faciunt; ut nulla sit res neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de qua non se omnia, quae dici possunt, profiteantur esse dicturos. quod si te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret: quod ne nunc quidem difficile factum est: est enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic studio deditum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum, Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris, et (ut inter homines peritos constare video) in illo suo genere omnium princeps. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, quem Peripateticum narras? gerendus est tibi mos adolescentibus, Crasse, qui non Graeci alicujus quotidianam loquacitatem sine usu, neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo, atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, et in hoc domicilio imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cujus vestigia persequi cupiunt, ejus sententiam sciscitantur. equidem te cum in dicendo semper putavi

deum, tum vero tibi numquam eloquentiae maiorem tribui laudem, quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet, neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adolescentes cupiunt accedere. ego vero, inquit, istis obsequi studeo, neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scaevola, fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem videri; sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. nam, si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiaque comprehensis; non mihi videtur ars oratoris esse ulla: sunt enim varia; et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera hujus forensis nostrae dictionis. sin autem ea, quae observata sunt in usu ac ratione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt (id

quod fieri potuisse video); non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione ars esse videatur. sed siue est ars, siue artis quaedam similitudo, non est quidem ea negligenda; verum intelligendum est, alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse
44 maiora. Tum Antonius vehementer se assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent; neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem posse prodesse. dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis: quamquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero, atque ex forensi usu homo mediocris, neque omnino rudis videar non ipse aliquid a me promississe, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. equidem, cum peterem magistratus, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, cum ei ita dicerem, me velle

esse ineptum; id erat, petere blandius; quod, nisi inepte fieret, bene non posset fieri: hunc autem esse hominem unum ex omnibus, quo praesente ego ineptus esse minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. nam quid est ineptus, quam de dicendo dicere, cum id ipsum, dicere, numquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium? perge vero, Crasse, inquit Mucius: istam enim culpam, quam vereris, ego praeestabo. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim asferre maximam: neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam, sed naturam defuisse. nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti, et ad explicandum ornandumque sint uberes, et ad memoriam firmi atque diuturni: et, si quis est, qui haec putet arte accipi posse, quod falsum est, (praeclare enim se res habeat, si haec accendi aut commoveri arte possint; inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona na-

turae); quid de illis dicet, quae certe cum ipso homine nascuntur? linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam, et figura totius oris et corporis? neque haec ita dico, ut ars aliquid limare non possit, (neque enim ignoro et quae bona sint, fieri meliora posse doctrina, et quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse); sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes, aut ita voce absonti, aut ita vultu motuque corporis vasti atque agrestes, ut etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. sunt autem quidam ita in iisdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur. magnum quoddam est onus atque munus, suscipere atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum: adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat: ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit. neque haec in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, siquid naturale forte

non habeant, omnino a dicendi studio deterream. quis enim non videt, C. Caelio aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? quis vestrum aequalem Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intelligit illa ipsa facultate, quamcumque habet, magnam esse in civitate gratiam consecutum? Sed, quia de oratore quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator, atque omni laude cumulatus: neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omittemus. itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus? nullae enim lites, neque controversiae sunt, quae cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti. est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est; sed ut iis ipsis admirabilis esse vi-

deatur, quibus libere liceat judicare. ac, si quaeritis planè quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. mihi etiam qui optime dicunt, quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, et in exordienda oratione perturbantur, pene impudentes videntur: tametsi id accidere non potest: ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, exspectationemque hominum pertimescit. qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur: non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiae nomen effugere debemus. quem vero non pudet (id quod in plerisque video), hunc ego non reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto. equidem et in vobis animadvertere soleo, et in me ipso saepissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, et tota mente atque omnibus artubus contremiscam. adolescentulus ve-

ro sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit. hic omnes assensu, significare inter sese, et colloqui coeperunt: fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. Tum Antoni-²⁷ us, saepe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, et te et caeteros summos oratores, (quamquam tibi par, mea sententia, nemo unquam fuit), in dicendi exordio permoveri: cujus quidem rei cum causam quaererem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnumquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere: ita non injuria, quotiescumque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere: altera est haec, de qua queri saepe soleo, caeterarum homines artium spectati et probati, si quando aliquid mi-

nus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur: noluit, inquit, hodie agere Roscius; aut, Crudior fuit. oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae peccatum videtur: stultitia autem excusationem non habet; quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. quo etiam gravius iudicium in dicendo subimus: quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur: et qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; cuius autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut aeterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis.

28 Illud vero, quod a te dictum est, esse per multa, quae orator nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur, valde tibi assentior; inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem Apollonium, qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere; dimittebatque, et, ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atquehorta-

ri solebat. satis est enim caeteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis, et id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo et memoria custodire. non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum, non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. in oratore autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poetarum, memoria jurisconsultorum, vox tragoedorum, gestus pene summorum actorum est requirendus. quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest: quae enim, singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt. tum Crassus, atqui vide; inquit, in artificio perquam tenui et levi, quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam constat esse maximam. saepe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre i-

ipse non posset : nihil est enim tam insignis, nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo aliquid offenderis. itaque, ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, et uti omnes moveat atque delectet? itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter : mihi enim volo ignosci, caeteris ipse non ignosco. nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam jus civile, aut rem militarem jubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? tum ille, ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos,

qui non possent, quam ad vos, qui possentis, exacuendos accommodavi orationem meam. et quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perpexi; tamen haec, quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. ego enim neminem nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce pleniorē aut suaviorē mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quae habeant, modice et scienter utantur, et ut ne dedeceat: id enim est maxime vitandum, et de hoc uno minime est facile praecipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere, caput esse artis, decere: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. sed, si placet, sermonem alio transferamus, et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur. minime vero, inquit Cotta: nunc enim te jam exoremus, necesse est, (quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem), ut nobis explices, quic-

quid est, istud quod tu in dicendo potes: neque enim sumus nimis avidi; ista tua mediocri eloquentia contenti sumus; idque ex te quaerimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es), quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum potes. ³⁰ Tum Crassus arridens, quid censes, inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quandam amoris? sine quo, cum in vita nihil quicquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo umquam assequetur. neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. sed profecto studia nihil profunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulumcumque est, facultate quaeritis, exponam vobis quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem, rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, cum

mihi in isto studio versari adolescenti licebat. tum Sulpicius, o diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus umquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret meditandi, aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros. Tum Crassus, atqui arbitror, Sulpici, cum ³¹ audieris, non tam te haec admiraturum, quae dixerō, quam existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse: nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. nam principio illud, quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia et contrita praecepta didicisse; primum oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate: deinde esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione, sine designatione personarum et temporum; aut de re certis in personis ac temporibus locata. in utraque autem re, quic-

quid in controversiam veniat, in eo quaeri solere, aut factumne sit; aut, si est factum, quale sit; aut etiam quo nomine vocetur; aut, quod nonnulli addunt, recte ne factum esse videatur. existere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat: his autem omnibus partibus subjecta quaedam esse argumenta propria. sed causarum, quae sint a communi quaestione sejunctae, partim in iudiciis versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus ponetur: certosque esse locos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quaeritur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa; ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare, atque componere; tum

ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria sepire; ad extremum agere cum dignitate et venustate: etiam illa cognoram et acceperam, ante, quam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione, ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, infirmenda atque frangenda. Audieram³² etiam, quae de orationis ipsius ornamenti traderentur; in qua praecipitur primum, ut pure et latine loquamur; deinde ut plane et dilucide; tum ut ornate; post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum praecepta cognoram. quinetiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi videram: nam de actione et de memoria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram. in his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar: habet enim quae-

dam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, et quo intuens, ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret. verum ego hanc vim intelligo esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti; sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse, atque id egisse: sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non ejicio: est enim, etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. ea exercitatio quaedam suscipienda vobis est; quamquam vos quidem jampridem estis in cursu; sed iis, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quae agenda sunt in foro, tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere ac meditari. hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus: at tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita: verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione, quid³³ sentias, quaerimus. Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos facere soletis, ut,

causa aliqua posita consimili causarum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate. sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent suas, et linguae celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur: in quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere: vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines, perverse dicendo, facillime consequi. quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus, (est enim magni laboris, quem plerique fugimus), quam plurimum scribere. stilus optimus et praestantissimus dicendi effector, ac magister; neque injuria: nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit. omnes enim sive artis sunt loci, sive ingenii cujusdam atque prudentiae, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis, omnique a-

cie ingenii contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque sententiae verbaque omnia, quae sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est: tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero et modo. haec sunt, quae clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur; et, qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut etiam subito si dicat, tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. ut concitato navigio, cum remiges sustinuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi concitata. In quotidianis autem cogitationibus

equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam; ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cujusque rei propria, quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad ejus versus me exercerem; aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuecerem. postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem; quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quae legerem Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. jam vocis et spiritus, et totius corporis, et ipsius linguae motus

et exercitationes non tam artis indigent, quam laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque in aciem forensem: subeundus usus omnium, et periclitandae vires ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. legendi etiam poetae, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores et legendi et pervolutandi, et exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes; et, quicquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, elici-

endum atque dicendum. perdiscendum
jus civile, cognoscendae leges, percipien-
da omnis antiquitas, senatoria consuetu-
do, disciplina reipublicae, jura sociorum,
foedera, pactiones, causa imperii cognos-
cenda est. libandus etiam ex omni genere
urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo,
tanquam sale, perspergatur omnis oratio.
effudi vobis omnia, quae sentiebam; quae
fortasse, quemcumque patremfamilias ar-
ripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis
percunctantibus respondisset. Haec cum ³⁵
Crassus dixisset, silentium est consecutum.
sed, quamquam satis iis, qui aderant, ad
id, quod erat propositum, dictum videba-
tur, tamen sentiebant celerius esse multo,
quam ipsi vellent, ab eo peroratum. tum
Scaevola, quid est, Cotta? inquit, quid ta-
cetis? nihilne vobis in mentem venit, quod
praeterea a Crasso requiratis? imo id me-
hercule, inquit, ipsum attendo: tantus e-
nim cursus verborum fuit, et sic evolavit
oratio, ut ejus vim et incitationem adspe-
xerim; vestigia ingressumque vix viderim.
et tamquam in aliquam locupletem ac re-
fertam domum venerim, non explicata ve-
ste, neque proposito argento, neque ta-

bulis et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis, magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic modo in oratione Crassi divitias, ac ornamenta ejus ingenii per quaedam involucra atque integumenta perspexi; sed, ea cum contemplari cuperem, vix adspiciendi potestas fuit: ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse ac vidisse. quin tu igitur facis idem, inquit Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum illam venisses? si ea seposita, ut dicis, essent, tuque valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, praesertim si esses familiaris; similiter nunc petis a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transennam, praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, et suo quidque in loco collocet? ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scaevola, (me enim et hunc Sulpicium impedit pudor, ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contemserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exqui-

rere); sed tu hoc nobis da, Scaevola, et perface, ut Crassus haec, quae coarctavit et peranguste referat in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea: neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector. nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum jam diu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti. formam enim totius negotii opinione majorem melioremque video; quam vehementer probo. Enim-³⁶ vero, inquit Crassus, mirari satis non queo, etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. ain' tu, inquit ille? si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de

antiquitate, de administratione reipublicae, denique de nostro ipso jure civili? hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam suppellectilem numquam videram. potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumerabilia et immensa, et ad ipsum tuum jus civile veniam), oratores putare eos, quos multas horas expectavit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans Scaevola; cum Hypseus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret: Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae judicio, atque omni molestia stultitia adversarii liberaretur? ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed juris civilis prudentia: quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in duodecim ta-

bulis permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeii, praetoris urbani, familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur, cujus pecuniae dies fuisset? quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut, si ille infitiator probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor, rursus cum peteret, exceptione excluderetur, quod ea res in iudicium antea venisset. quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, afflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur? equidem propinquum nostrum P. Crassum illum Divitem, et multis aliis in rebus elegantem hominem et ornatum, et praecipue in hoc efferendum et laudandum

puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset, solitus ei persaepe dicere, neque illum in jure civili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam assumsisset, (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius ejus est consecutus); neque se ante causas amicorum tractare atque agere coepisse, quam jus civile didicisset. quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, et juris civilis omnium peritissimus? verecundius hac de re jamdudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror: sed tamen idem hoc semper jus civile contempsit. verum, quoniam sententiae atque opinionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo; et, quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sentiam. Antonii incredibilis quaedam, et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiam si hac scientia juris nudata sit, posse facile caeteris armis prudentiae causas tueri atque defendere: quamobrem hic nobis sit exceptus: caeteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam im-

pudentiae. nam volitare in foro, haerere in jure ac praetorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, caeterarumque rerum innumerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. illa vero deridenda arrogancia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinque remes, aut etiam majores, gubernare didicisse. tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula; cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit. quid si ne parvae quidem causae sunt,

sed saepe maximae, in quibus certatur de jure civili? quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia juris audet accedere? quae potuit igitur esse causa major, quam illius militis; de cujus morte cum domum falsus ab exercitu nuncius venisset, et pater ejus, re credita, testamentum mutasset, et, quem ei visum esset, fecisset haeredem, essetque ipse mortuus, res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in haereditatem paternam [testamento exhaeres filius?] nempe in ea causa quaesitum est de jure civili, possetne patrum bonorum exhaeres esse filius, quem pater testamento neque haeredem, neque exhaeredem scripsisset nominatim. Quid, qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri judicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii ejusdem nominis haereditatem gente ad se rediisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? quid, quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus? qui Romam in exilium venisset, cui Romae exulare jus esset, si se ad aliquem quasi patro-

num applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio atque illustratum est a patrono? quid? nuper cum ego C. Sergii Auratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? cum enim Marius Gratidianus aedes Auratae vendidisset, neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio, id, si venditor scisset neque declarasset, praestare debere. quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius, homo neque meo iudicio stultus, et suo valde sapiens, et a juris studio non abhorrens, simili in re quodammodo nuper erravit. nam, cum aedes L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit: Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio, quod, cuicumque particulae coeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. quid vero? clarissima M' Curii causa

M. que Coponii nuper apud centum viros quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo omnium et disciplina juris civilis eruditissimus, et ingenio prudentiaque acutissimus, et oratione maxime limatus atque subtilis, atque (ut ego soleo dicere) juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi posthumus et natus, et ante, quam in suam tutelam venisset, mortuus esset, haeredem eum esse posse, qui esset secundum posthumum et natum et mortuum haeres institutus: ego voluntatem defenderem, hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M' Curius esset haeres. num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari? Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia. capitis nostri, saepe potest accidere, ut causae versentur in jure. etenim sic C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum ac consularem, cum

eum propter invidiam Numantini foederis paterpatratus ex senatusconsulto Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. filius, tribunus plebis, de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium. quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentionemque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis? praesertim cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiri, sed in civili jure consisteret. similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo foederato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset, quaesitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, et amisisset hanc civitatem. quid? de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest, nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an ubi lu-

strum conditum, liber sit? quid, quod usu memoria patrum venit? ut, paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset, Romaeque alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset, mortuusque esset intestato, et ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est, cum quaereretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de ejus matre? quae, si judicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur. haec igitur, et horum similia jura suae civitatis ignorantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore ac vultu huc atque illuc intuentem vagari magna cum caterva toto foro, praesidium clientibus, atque opem amicis, et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est? Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiam hominum atque inertiam. nam si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homi-

nes ad suscipiendum discendi laborem impellere. sed, o dii immortales, non dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret, nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa, pervulgari artem suam noluerunt: deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, et dicam, si potero, planius. Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt, ut in Musicis numeri et voces et modi: in Geometria lineamenta, formae, intervalla, magnitudines: in Astrologia coeli conversio, ortus, obitus motusque siderum: in Grammaticis poetarum

pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronunciandi quidam sonus: in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus et diffusa late videbantur. adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quae rem dissolutam divulsamque conglutinet, et ratione quadam constringeret. sit ergo in jure civili finis hic, legitimae atque usitatae in rebus causisque civium aequabilitatis conservatio. tum sunt notanda genera, et ad certum numerum paucitatemque revocanda: (genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes; partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur): omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum: est enim definitio, earum rerum, quae sunt ejus rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio. hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos haec haberetur oratio, cer-

nerem; nunc complectar, quod proposui, brevi: si enim aut mihi facere licuerit, quod jam diu cogito, aut alius quispiam aut, me impedito, occuparit, aut, mortuo, effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quae perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat; tum propriam cujusque vim definitione declaret; perfectam artem juris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obscuram. atque interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem et colligentem undique repleti iusta juris civilis scientia. Nonne videtis,⁴³ equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime caeteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponatur? omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis literis aut voluminibus magnis continentur: eadem enim sunt elata primum a pluribus; deinde, paucis verbis commutatis,

etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt
saepius. accedit vero, quo facilius perci-
pi cognoscique jus civile possit, (quod mi-
nime plerique arbitrantur) mira quaedam
in cognoscendo suavitas et delectatio.
nam, siue quem aliena studia delectant,
plurima est et in omni jure civili, et in pon-
tificum libris et in duodecim tabulis, anti-
quitatis effigies, quod et verborum prisca
vetustas cognoscitur, et actionum genera
quaedam majorum consuetudinem vitam-
que declarant: siue quis civilem scientiam
contempletur, (quam Scaevola non putat
oratoris esse propriam, sed cujusdam ex al-
lio genere prudentiae), totam hanc, de-
scriptis omnibus civitatis utilitatibus ac
partibus, duodecim tabulis contineri vi-
debit: siue quem ista praepotens et glorio-
sa philosophia delectat, (dicam audacius)
hosce habet fontes omnium disputatio-
num suarum, qui jure civili et legibus con-
tinentur: ex his enim et dignitatem maxi-
me expetendam videmus, cum verus, ju-
stus atque honestus labor honoribus, prae-
miis, splendore decoratur; vitia autem ho-
minum atque fraudes damnis, ignomini-
is, vinctulis, verberibus, exiliis, morte mul-

tantur: et docemur non infinitis con-
tationumque plenis disputationibus, sed
auctoritate nutuque legum domitas habere
libidines, coercere omnes cupiditates,
nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, ma-
nus abstinere. Fremant omnes licet, di-⁴⁴
cam quod sentio; bibliothecas mehercule
omnium philosophorum unus mihi vide-
tur duodecim tabularum libellus, si quis le-
gum fontes et capita viderit, et auctori-
tis pondere, et utilitatis ubertate superare.
ac si nos, id quod maxime debet, nostra pa-
tria delectat, cujus rei tanta est vis ac tanta
natura, ut Ithacam illam in asperrimis sa-
xulis, tanquam nidulum, affixam sapien-
tissimus vir immortalitati anteponeret;
quo amore tandem inflammati esse debe-
mus in ejusmodi patriam, quae una in om-
nibus terris domus est virtutis, imperii,
dignitatis? cujus primum nobis mens,
mos, disciplina nota esse debet; vel quia est
patria parens omnium nostrum; vel quia
tanta sapientia fuisse in jure constituendo
putanda est, quanta fuit in his tantis opi-
bus imperii comparandis. percipietis eti-
am illam ex cognitione juris laetitiam et
voluptatem, quod, quantum praestiterint

nostri majores prudentia caeteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis: incredibile est enim, quam sit omne jus civile, praeter hoc nostrum, inconditum ac pene ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam caeteris omnibus, et maxime Graecis antepono. his ego de causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam. Jam vero ipsa
 45 per sese quantum afferat iis, qui ei praestant, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? itaque, ut apud Graecos infimi homines, mercedula adducti, ministros se praebent in judiciis oratoribus, ii, qui apud illos *πραγματικοί* vocantur; sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est,

Egregie cordatus homo Catus Aelii
 Sextus;

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem reperissent, perfec-

runt, ut in respondendo jure auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent. senectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis; ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. quid est enim praeclarus, quam honoribus et reipublicae muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Suarum rerum incerti: quos ego mea
ope ex

Incertis certos compotesque consili

Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas?

est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. testis est hujusce Q. Mucii janua et vestibulum, quod, in ejus infirmissima valetudine affectaque

jam aetate, maxima quotidie frequentia
 civium ac summorum hominum splendo-
 46 re celebratur. Jam vero illa non lon-
 gam orationem desiderant, quamobrem
 existimem publica quoque jura, quae sunt
 propria civitatis atque imperii, tum mo-
 numenta rerum gestarum, et vetustatis
 exempla oratori nota esse debere: nam, ut
 in rerum privatarum causis atque judiciis
 depromenda saepe oratio est ex jure civili,
 et idcirco, ut ante diximus, oratori juris
 civilis scientia necessaria est; sic in causis
 publicis judiciorum, concionum, sena-
 tus, omnis haec et antiquitatis memoria,
 et publici juris auctoritas, et regendae rei-
 publicae ratio ac scientia, tanquam aliqua
 materies, iis oratoribus, qui versantur in
 republica, subjecta esse debent. non enim
 causidicum nescio quem, neque proclama-
 torem, aut rabulam hoc sermone nostro
 conquirimus, sed eum virum, qui pri-
 mum sit ejus artis antistes, cujus cum ipsa
 natura magnam homini facultatem daret,
 tamen esse deus putatur; ut et ipsum, quod
 erat hominis proprium, non partum per
 nos, sed divinitus ad nos delatum videre-
 tur: deinde qui possit, non tam caduceo,

quam nomine oratoris ornatus, incolu-
mis vel inter hostium tela versari: tum qui
scelus fraudemque nocentis possit dicendo
subjicere odio civium, supplicioque con-
stringere: idemque, ingenii praesidio, in-
nocentiam judiciorum poena liberare: i-
demque languentem labentemque popu-
lum aut ad decus excitare, aut ab errore
deducere, aut inflammare in improbos,
aut incitatum in bonos mitigare: qui deni-
que, quemcumque in animis hominum
motum res et causa postulet, eum dicen-
do vel excitare possit vel sedare. hanc vim
si quis existimat, aut ab iis, qui de dicen-
di ratione scripserunt, expositam esse, aut
a me posse exponi tam brevi, vehementer
errat; neque solum inscientiam meam, sed
ne rerum quidem magnitudinem perspi-
cit. equidem vobis, quoniam ita volui-
stis, fontes, unde hauriretis, atque itine-
ra ipsa ita putavi esse demonstranda, non
ut ipse dux essem (quod et infinitum est,
et non necessarium), sed ut demonstra-
rem tantum viam, et, ut fieri solet, digi-
tum ad fontes intenderem. Mihi vero, ⁴⁷
inquit Mucius, satis superque abs te vi-
detur istorum studiis, si modo sunt studi-

oli, esse factum : nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis ; (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam) ; sic ego intelligo, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu, januaque patefacta. nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda ; sed pauca etiam requirimus, inprimisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere. ea si paulo latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri : nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum ; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere. quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea,

quae continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, et illa dicendi mysteria enuntiet? ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio; non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens; sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. verum hoc ingrediar ad ea, quae vultis, audacius, quod idem mihi spero usus esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam numquam didici, sed de mea consuetudine: ipsaque illa, quae in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata; quae si vo-

bis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis, non meo iudicio, sed vestro studio inductus, non gravate respondero. tum Crassus, perge modo, inquit, Antoni; nulum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum poeniteat ad hunc te sermonem impulisse. ego vero, inquit, pergam, et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur; ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, quo de agitur, intelligent: nam si forte quaereretur, quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator; qui cum esset constitutus, administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de comiteatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi: quarum qui es-

sent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem: uterque exemplis Africanorum et Maximorum: Epaminondam atque Annibalem, atque ejus generis homines nominarem. sin autem quaereremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui, quibus rebus utilitas reipublicae pararetur augeturque, teneret, iisque uteretur, hunc reipublicae rectorem, et consilii publici auctorem esse habendum: praedicaremque P. Lentulum, principem illum, et Tib. Gracchum patrem, et Q. Metellum, et P. Africanum, et C. Laelium, et innumerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex caeteris. sin autem quaeretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum et consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum, et ad cavendum, peritus esset: et ex eo genere Sex. Aelium, M. Manilium, P. Mucium nominarem. Atque, ut jam ad ⁴⁹ leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quaeratur, possum similiter explicare, quid eorum quis-

que profiteatur, et quo non amplius ab quoque sit postulandum. philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sapientia unus omnia pene profitetur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum divinarum atque humanarum vim, naturam causasque nosse, et omnem bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. oratorem autem, quoniam de eo quaerimus, equidem non facio eundem, quem Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio ac nomine: atque eum puto esse, qui verbis ad audiendum jucundis, et sententiis ad probandum accomodatis uti possit in causis forensibus atque communibus. hunc ego appello oratorem, eumque esse praeterea instructum voce, et actione, et lepore quodam volo. Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus immensis pene describere: nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit; in quo per mihi mirum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum saepissime tibi senatus

breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendae reipublicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis, et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, jam credo huc veniat, et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque conterreat: qui, quamquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte nititur. neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, aliquam scientiam dicendi copia est consecutus. multum inter se distant istae facultates, longeque sunt diversae atque sejunctae; neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et reipublicae dignitatem exornabant. Neque enim est interdictum aut a rerum ⁵⁰ natura, aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius, quam

singulas artes, nosse liceat. quare non, et si eloquentissimus Athenis Pericles, idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis, atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, et juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia: nam si quisque, ut in aliqua arte et facultate excellens aliam quoque artem sibi assumserit, is perficiet, ut, quod praeterea sciet, id ejus, in quo excellet, pars quaedam esse videatur; licet ista ratione dicamus, pila bene et duodecim scriptis ludere, proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit: eademque ratione dicantur, et quos φυσικὸς Graeci nominant, iidem poetae, quoniam Empedocles physicus egregium poema fecerit. at hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur. ac, si jam placet omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est sic potius dicere,

ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percurrisse; neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libasse: fateor enim callidum quendam hunc, et nulla in re tiro-nem ac rudem, nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere. Neque ve-^{si}ro istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit; in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc po-

pulo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non abhorrent ab hominum moribus. quis enim umquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis, an cupiditas puniendi doloris? quis, cum caeteros animorum motus aut iudicibus, aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere: partim, qui tolerabiliores volunt esse, et ad veritatem vitae propius accedere, per mediocres, ac potius leves motus debere esse dicunt. orator autem omnia haec, quae putantur in communi vitae consuetudine mala, ac molesta, et fugienda, multo maiora, et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae vulgo expetenda, atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat; neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut illum ineptum et Graeculum putent, aut, etiam si valde probent inge-

nium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant: sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit, an in corpore; virtute, an voluptate definiatur; an haec inter se jungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit; quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam, et multas, copiosas variasque rationes. sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quaerimus: acuto homine nobis opus est, et natura usuque callido, qui sagaciter peruestiget, quid sui cives, iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent. Teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis; et eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes sensusque degustet: philosophorum autem libros reservet sibi ad huiusmodi Tusculani requiem atque otium, ne, siquando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui, cum haec

exprimenda verbis arbitraretur, novam
quandam finxit in libris civitatem: usque
eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a
vitae consuetudine, et a civitatum mori-
bus abhorrebant. quod si ea probarentur
in populis atque in civitatibus, quis tibi,
Crasse, concessisset, clarissimo viro et am-
plissimo, principi civitatis, ut illa diceres
in maxima concione tuorum civium, quae
dixisti? 'eripite nos ex miseris, eripite
' nos ex faucibus eorum, quorum crude-
' litas nostro sanguine non potest expleri:
' nolite sinere nos cuiquam servire, nisi
' vobis universis, quibus et possumus et
' debemus.' omitto MISERIAS, in qui-
bus, ut illi aiunt, vir fortis esse non po-
test: omitto FAUCES, ex quibus te eripi
vis, ne iudicio iniquo exsorbeatur san-
guis tuus; quod sapienti negant accidere
posse: SERVIRE vero non modo te, sed
universum senatum, cuius tum causam a-
gebas, ausus es dicere? potestne virtus,
Crasse, servire, istis auctoribus, quorum
tu praecepta oratoris facultate complecte-
ris? quae et semper et sola libera est, quae-
que, etiam si corpora capta sint armis, aut
constricta vinculis, tamen suum jus, at-

que omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. quae vero addidisti, non modo senatum servire posse populo, sed etiam debere; quis hoc philosophus, tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens, probare posset? senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset? Itaque haec, cum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. idemque Servium Galbam, quem hominem probe commemminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestione in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus; quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris

clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. itaque cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, ‘ nisi pueris et lachrymis usus esset, ‘ poenas eum daturum fuisse.’ haec Rutilius valde vituperabat, et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse, vel mortem anteponendam. neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit, et fecit: nam, cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae, cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatus quidem, aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suae filio. dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui

subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paullo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae. nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commentitia Platonis civitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. quid multa? pedem nemo in illo iudicio supposit; credo, ne Stoicis renunciaretur. Imitatus est homo ⁵⁴ Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, quum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum. quinetiam quum ei scriptam orationem disertissimus orator Lyfias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit, et commode scrip.

tam esse dixit: sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. ergo ille quoque damnatus est, neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent, an absolverent; sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant: erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio. ex sententia, cum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi aestimationem commeruisse se maxime confiteretur: quod cum interrogatus Socrates esset, respondit, sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur, et ut ei victus quotidianus in Prytaneo publice praeberetur; qui honos apud Graecos maximus haberetur. cuius responso sic iudices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent: qui quidem si absolutus esset, (quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter ejus ingenii magnitudinem vellem), quonam modo istos philosophos

ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico, et aliud illud esse atque hoc, et hoc sine illo summum esse posse. Nam quod jus civile, 55 Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris: tum, quum dicebas, videbam. primum Scaevolae te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus; cujus artem cum indotatam esse et incomtam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti: deinde, quod in ea tu plus operae laborisque consumseras, cum ejus studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. sed ego ne cum ista quidem arte pugno: sit sane tanta, quantam tu illam esse vis: etenim sine controversia et magna est, et late patet, et ad multos pertinet, et summo in honore semper fuit, et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt. sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare

juris civilis scientiam, suo quoque eam, concessio et tradito, spolies atque denudes. nam si ita diceret, qui jurisconsultus esset, esse eum oratorem; itemque qui esset orator, juris eundem esse consultum; praeclaras duas artes constitueret, atque inter se pares et ejusdem socias dignitatis: nunc vero jurisconsultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateri esse posse, fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam assumeret, esse posse. ita et tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum. sed quia saepe utitur orator subsidio juris in causis, idcirco istam juris scientiam eloquentiae, tanquam ancillulam
56 pedisse quamque, adjunxisti. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur, aut ea, quae maxima essent in jure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, numquamque didicissent; utriusque rei facilis est et prompta defensio. nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem ejus mulieris, quae co-

emtionem fecerit, causam posse defendere: nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis erētum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. nam quod maximas centumvires causas in jure positas protulisti; quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M' Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuncio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio. quaero igitur, quid adjuverit oratorem in his causis juris scientia, cum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientia, sed eloquentia sustentatus. equidem hoc saepe audiui, cum aedilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Servius Galba affectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum: qui cum

Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quaesivitque, qua de re ad Crassum retulisset: ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse video: deinde ipsum Crassum manu prehendit, et, heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie et copiose multas similitudines afferre, multaque pro aequitate contra jus dicere: atque illum, cum differendo par esse non posset, (quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo), ad auctores confugisse, et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris, et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse; ac tamen concessisse, Galbae disputationem sibi probabilem
 57 et prope veram videri. Attamen quae causae sunt ejusmodi, ut de earum jure dubium esse non possit, omnino in ju-

dicium vocari non solent. num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus est, haereditatem petit? nemo: quia constat agnascendo rumpi testamentum: ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris in controversiis ignorare, quae pars sine dubio multo maxima est. in eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit: nisi vero (bona venia hujus optimi viri dixerim Scaevolae) tu libellis, aut praeceptis foceri tui causam M' Curii defendisti. nonne arripuisti patrocinium aequitatis, et defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum? ac mea quidem sententia (frequens enim te audivi, atque affui) multo majorem partem sententiarum sale tuo, et lepore, et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium acumen illuderes, et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset, nasci prius oportere, quam emori: cumque multa colligeres et ex legibus, et

ex senatusconsultis, et ex vita ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete; ubi si verba, non rem sequeremur, confici nil posset. itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit: in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summa festiuitate, et venustate coniuncta profuit. ipse ille Mucius paterni juris defensor, et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patrefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. at in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. et, credo, in illa militis causa, si tu aut haeredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses: tu vero vel, si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo iudicio positum videretur; vel, si causam ageres

militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium, flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere ac lamentari coegisset, ut totum illud **UTI LINGUA NUNCUPASSET**, non in duodecim tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem primum facillimam non ediscant; quae quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant; deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram: deinde, quod sit plena delectationis, in qua tibi remittunt omnes istam voluptatem, et ea se carere patiuntur, nec quisquam est eorum, qui, si jam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit, quam Manilianas venalium vendendorum leges ediscere. tum autem, quod amore patriae censes nos no-

strorum majorum inventa nosse debere,
 non vides veteres leges aut ipsas sua vetu-
 state consenuisse, aut novis legibus esse
 sublatas? quod vero viros bonos jure ci-
 vili fieri putas, quia legibus et praemia pro-
 posita sint virtutibus, et supplicia vitiis;
 equidem putabam virtutem hominibus (si
 modo tradi ratione possit) instituendo et
 persuadendo, non minis, et vi ac metu tra-
 di. nam ipsum quidem illud, etiam sine
 cognitione juris, quam sit bellum cavere
 malum, scire possumus. de me autem ip-
 so, cui uni tu concedis, ut sine ulla juris
 scientia tamen causis satisfacere possim,
 tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me um-
 quam jus civile didicisse, neque tamen in iis
 causis, quas in jure possem defendere, um-
 quam istam scientiam desiderasse: aliud est
 enim esse artificem cujusdam generis atque
 artis, aliud in communi vita et vulgari ho-
 minum consuetudine nec hebetem, nec
 rudem. cui nostrum non licet fundos no-
 stros obire, aut res rusticas vel fructus
 causa, vel delectationis invisere? tamen
 nemo tam sine oculis, tam sine mente vi-
 vit, ut, quid sit sementis ac messis, quid ar-
 borum putatio ac vitium, quo tempore

anni, autquo modo ea fiant, omnino nesciat. num igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum villico sit, Magonis Carthaginienfis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentia contenti esse possumus? cur ergo non iidem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc duntaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenae esse videamur? ac si jam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit cum hoc Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. an vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem non venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficiles necessario perdiscimus? si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne ea, si ab adolescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere? Nihilne igitur prodest oratori juris civilis scientia? non possum negare prodesse

ullam scientiam, ei praefertim, cujus eloquentia copia rerum debeat esse ornata : sed multa, et magna, et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut ejus industriam in plura studia distrahere nolim. quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venustatem ? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus, in gestu discendo histrionum more elaborare. quid est oratori tam necessarium, quam vox ? tamen me auctore nemo dicendi studiosus, Graecorum more, et tragoedorum, voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant, et quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, et quasi quodam modo colligunt. hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties praescribitur, Paëanem aut Munionem citarimus. quod si in gestu, qui multum oratorem adjuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ; ac tantum in

utroque assequi possumus, quantum, in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest, et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi, et aliunde arripi non potest; juris utilitas ad quamque causam, quamvis repente, vel a peritis vel de libris depro-mi potest. itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis juris peritos, (cum ipsi sint imperitissimi) et qui, ut abs te paulo ante dictum est, **PRAGMATICI** vocantur. in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et jura tecta esse voluerunt. sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis senectutem a soli-⁶⁰tudine vindicari juris civilis scientia; fortasse etiam pecuniae magnitudine: sed nos non, quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus: quamquam, quoniam multa ad oratoris simili-

tudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. quod si ille, adstrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint, et quam varia genera dicendi, quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui jam diu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Servius Galba, lateribus aut clamore contenderent. quod si jam hoc facere non poteris aut noles, vereris, ne tua domus, talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a caeteris deferatur? equidem tantum absfum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitu-

dine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem. subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium. reliqua vero, etiamsi adjuvant, historiam dico, et prudentiam juris publici, et antiquitatis iter, et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. neque repugnabo, quominus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur: sed mehercule non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere, et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic aetati; sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias. nam et subitae ad propositas causas exercitationes, et accuratae et meditatae commentationes, ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti, perfectorem dicendi esse, ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio, et de alieno scripto subita, vel laudandi, vel vituperandi, vel compro-

bandi, vel refellendi causa, disputatio, non
mediocris contentionis est vel ad memori-
61 am vel ad imitandum. Illud vero fuit hor-
ribile, quod mehercule vereor, ne maio-
rem vim ad deterrendum habuerit, quam
ad cohortandum. voluisti enim in suo ge-
nere unumquemque nostrum quasi quen-
dam esse Roscium; dixisti que, non tam ea,
quae recta essent, probari, quam, quae
prava sunt, fastidiis adhaerescere: quod
ego non tam fastidiose in nobis, quam in
histrionibus spectari puto. itaque nos
raucos saepe attentissime audiri video;
tenet enim res ipsa atque causa: at Aeso-
pum, si paulum irrauserit, explodi. a qui-
bus enim nihil praeter voluptatem auri-
um quaeritur, in iis offenditur, simulat-
que imminuitur aliquid de voluptate. in
eloquentia autem multa sunt, quae tene-
ant, quae si omnia summa non sunt, et
pleraque tamen magna sunt, necesse est ea
ipsa, quae sunt, mirabilia videri. ergo,
ut ad primum illud revertar, sit orator
nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accom-
modate ad persuadendum possit dicere. is
autem concludatur in ea, quae sunt in
usu civitatum vulgari ac forensi; remotif-

que caeteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; cumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur: deinde, cum spiritus ejus esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est affecutus, ut una continuatione verborum (id quod ejus scripta declarant) binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur. qui etiam (ut memoriae proditum est), conjectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuefcebat; neque id consistens in loco, sed inambulans, atque adscensu ingrediens arduo. hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium, et ad laborem incitandos juvenes vehementer assentior: caetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis, et artibus, tametsi

ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere ⁶² juncta esse arbitror. Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. tum Crassus, operarium nobis quendam, Antoni, oratorem facis; atque haud scio, an aliter sentias, et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo umquam praestitit: cujus quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed jam in philosophorum consuetudine versatur, maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copiosissime dicere. verum ego non solum arbitrabar, his praesertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subseiliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet; sed majus quiddam videbam, cum censebam oratorem, praesertim in nostra republica, nullius ornamenti expertem esse oportere. tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones

ea, quae abs te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed, opinor, secundum hunc diem: satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. placuit sic omnibus. tum Scaevola, sane, inquit, vellem non constitui in Tusculanum me hodie venturum esse Laelio: libenter audirem Antonium: et, cum exsurgeret, simul arridens, neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod jus nostrum civile pervellit, quam jucundus, quod se id nescire confessus est.

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
AD
Q. FRATREM
LIBER SECUNDUS.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinae, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem, atque ignarum fuisse: erantque multi, qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent; ut, si homines non eruditi sum-

mam essent prudentiam, atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur. quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre, et C. Aculeone propinquo nostro, et L. Cicerone patruo, solebamus; quod de Crasso pater, et Aculeo, (quocum erat nostra matertera), quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de ejus studio doctrinaque saepe narravit: cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, (cum essemus ejusmodi, quod vel pueri sentire poteramus), illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percunctando, eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. de Antonio vero, quamquam saepe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quem-

admodum ille vel Athenis, vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset; tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum: nam jam tum ex me audiebas, mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in iis artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere, et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graccis anteferre: Antonius autem probabiliorum hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur: atque ita se uterque graviores fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur. quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus: illud autem est hujus institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia, florere umquam et praestare potuisse. Etenim caeterae fere ar-

tes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter, et perite, et ornatè dicere, non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur. omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. quare equidem et in nostra civitate, et in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, multos et ingeniis et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo, quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis; vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo assequi complectique potuissem; vel mehercule e-

tiam, ut laudem eorum jam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum, atque a silentio vindicarem. nam, si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum : sed, cum alter non multum (quod quidem exstaret) et id ipsum adolescens ; alter nihil admodum scripti reliquisset ; deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. quod hoc etiam spe aggredior majore ad probandum, quia non de Servii Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, siquid velim, nullius memoria jam me refellente : sed edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt ; ut duos summos viros iis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria teste commendemus.

3 Nec vero te, carissime frater atque optime, Rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam : (quid enim tua potest oratione aut

subtilius, aut ornatus esse?) sed quoniam, sive iudicio, ut soles dicere; sive, ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore, a dicendo, et timiditate ingenua quadam refugisti; sive, ut ipse joculari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pene in tota civitate non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito, propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium, possit illudi. nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum; usum autem per nos percipere voluisti. sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus. postero igitur die quam illa erant acta, hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, et apud eum Sulpicius sede-

ret, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre venit: quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit, omnesque admirati majorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent, quid vos tandem? Crassus, num quidnam, inquit, novi? nihil sane, inquit Catulus: etenim vides esse ludos: sed vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes: cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat, te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, per multa de eloquentia cum Antonio differuisse, et, tamquam in schola, prope ad Graecorum consuetudinem disputasse. ita me frater exoravit, ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem: Scaevolam enim ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. hoc si

tu cupidius factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utrique nostrum: nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat. Tum Crassus, equidem, quaecumque causa vos huc attulisset, laetarer, cum apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed tamen (vere dicam) quaevis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. ego enim (ut, quemadmodum sentio, loquar) numquam mihi minus, quam hesterno die, placui: magis adeo id facilitate, quam alia ulla culpa mea contigit; qui, dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus; fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis. tum Caesar, equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta plus, quam ego, apud te va-

lere videatur: et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias. sin tibi id minus libebit, non te urgebo; neque committam, ut, dum vereare, ne tu sis ineptus, me esse iudices. tum ille, ego mehercule, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi: quem enim nos **INEPTUM** vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus: idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. nam, qui aut, tempus quid postulet, non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat; aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet, aut denique in aliquo genere aut inconcinnus, aut multus est, is **INEPTUS** dicitur. hoc vitio cumlata est eruditissima illa Graecorum natio: itaque, quod vim hujus mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quaerās omnia, quomodo Graeci ineptum appellent, non reperies. omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud scio an ulla sit major, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum

est, de rebus aut difficillimis, aut non necessariis argutissime disputare. hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus. Tum Catulus, ne Graeci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt; nec tamen in otio sermones huiusmodi disputationesque fugiebant. ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi ambulamus, et palaestra, et tot locis sessiones, gymnasiorum, et Graecarum disputationum memoriam quodammodo commovent? aut inopportuno tempus in tanto otio, quod et raro datur, et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus? omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palaestram, et sedes, et porticus, etiam ipsos, Catule, Graecose-

xercitationis et delectationis causa, non disputationis invenisse arbitror: nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire coeperunt; et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire, quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt: ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. otium autem quod dicis esse, assentior: verum otii fructus est non contentio animi, sed relaxatio. Saepe ex focero meo audiui, cum is diceret, focerum suum Laelium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tamquam e vinculis, evolavissent. non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, Conchas eos, et umbilicos ad Caietam, et ad Laurentum legere consueisse, et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. sic enim se res habet; ut, quemadmodum volucres videmus, pro-

creationis atque utilitatis suae causa, fingere et construere nidos; easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare: sic nostri animi forensibus negotiis, atque urbano opere defessi gestiunt, ac volitare cupiunt, vacui cura atque labore. itaque illud, quod ego in causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi secus ac sentiebam. nam si, inquam, Scaevola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus; omnium testamenta tu scribes unus: quid igitur? inquam; quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? tum illud addidi, mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit: in qua permaneo, Catule, sententia; meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere, et plane cessare delectat. nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. nam, ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat, ea quae scriberet, neque se ab

indoctissimis, neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quam ipse: quo etiam scripsit, *PERSIUM NON CURO LEGERE*, (hic enim fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus): *LAELIUM DECIMUM VOLO*, (quem cognovimus virum bonum, et non illiteratum, sed nihil ad Persium): sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos: malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi. Tum Caesar, equidem, inquit, Catule, jam mihi videor navasse operam, quod huc venerim: nam haec ipsa recusatio disputationis, disputatio quaedam fuit mihi quidem perjucunda. sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de tota eloquentia differat, quemque jamdudum Cotta, et Sulpicius exspectant? ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro. quidnam? inquit Catulus. ut hic sitis hodie. tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, ego, inquit Julius, pro utroque respondeo:

fic faciemus: atque ista quidem conditio-
ne, vel ut verbum nullum faceres, me te-
neres. hic Catulus arrisit; et simul, prae-
cisa, inquit, mihi quidem dubitatio est,
quoniam neque domi imperaram, et hic,
apud quem eram futurus, sine mea sen-
tentia tam facile promisit: tum omnes o-
culos in Antonium conjecerunt; et ille,
audite, vero, audite inquit; hominem e-
nim audietis de schola, atque a magistro,
et Graecis literis eruditum: et eo quidem
loquar confidentius, quod Catulus audi-
tor accessit, cui non solum nos Latini ser-
monis, sed etiam Graeci ipsi solent suae
linguae subtilitatem elegantiamque con-
cedere. sed tamen, quoniam hoc totum,
quicquid est, sive artificium, sive studium
dicendi, nisi accessit os, nullum potest ef-
fe; docebo vos, discipuli, id quod ipse non
didici, quid de omni genere dicendi senti-
am. hic posteaquam arriserunt, res mihi
videtur esse, inquit, facultate praeclara,
arte mediocris: ars enim earum rerum est,
quae sciuntur; oratoris autem omnis ac-
tio opinionibus, non scientia continetur.
nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et
ea dicimus, quae nescimus ipsi: itaque et

illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt et judicant, et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum; cum alterutri necesse sit falsum dicere: sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat; cum plus uno verum esse non possit. ut igitur in ejusmodi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum, et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiat.

8 Nos vero, et valde quidem, Catulus inquit, putamus, atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus: exorsus es enim non gloriose, magisque, ut tu putas, a veritate, quam a nescio qua dignitate. ut igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam; sic illud affirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, et ad excipiendas eorum voluntates. hujus rei scientiam si quis volet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo: etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem, aut

propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium, quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius, quam alii dicant, id possit notare. ergo id qui toto in genere fecerit, is, si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit. atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in causis; ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exponere! sed de me videro: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius. nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus jucundius percipi possit: qui enim cantus moderatae orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusionem aptius? qui actor in imitanda, quam orator in suscipienda veritate jucundior? quid autem subtilius, quam acutae crebraeque sententiae? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? neque enim ulla

non propria oratoris est res, quae quidem
 9 ornatè dici graviterque debeat. Hujus est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia; ejusdem et languentis populi incitatio, et effrenati moderatio: eadem facultate et fraus hominum ad perniciem, et integritas ad salutem vocatur. quis cohortari ad virtutem ardentius? quis a vitiis acrius revocare? quis vituperare improbos asperius? quis laudare bonos ornatius? quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis moerorem levare mitius consolando? historia vero, testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut deligendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis; fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, a-

hienum esse, aut cum aliqua alia arte esse commune. sed, si in hac una est ea ratio atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium: sed, ut orator de iis rebus, quae caeterarum artium sunt, si modo eas cognorit (ut heri Crassus dicebat), optime potest dicere; sic caeterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. neque enim, si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed, quid cuiusque sit proprium, et si ex eo judicari potest, cum videris, quid quaeque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut caeteri, si disertis sint, aliquid ab hoc habeant; hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam

10 petere non possit. Tum Catulus, etsi,
 inquit, Antoni, minime impediendus est
 interpellatione iste cursus orationis tu-
 ae, patiere tamen, mihi que ignosces :
 non enim possum, quin exclamem, ut ait
 ille in Trinummo ; ita mihi vim oratoris
 cum exprimere subtiliter visuses, tum lau-
 dare copiosissime : quod quidem eloquen-
 tem vel optime facere oportet, ut eloquen-
 tiam laudet : debet enim ad eam laudan-
 dam, ipsam illam adhibere, quam laudat.
 sed perge porro ; tibi enim assentior, ve-
 strum esse hoc totum diserte dicere ; idque
 si quis in alia arte faciat, eum assumpto ali-
 unde uti bono, non proprio, nec suo. et
 Crassus, nox te, inquit, nobis, Antoni,
 expolivit, hominemque reddidit : nam he-
 sterno sermone unius cuiusdam operis, ut
 ait Caecilius, remigem aliquem, aut baju-
 lum nobis oratorem descripseras, inopem
 quendam humanitatis, atque inurbanum.
 tum Antonius, heri enim, inquit, hoc mi-
 hi proposueram, ut, si te refellissem, hos a
 te discipulos abducerem : nunc, Catulo au-
 diente et Caesare, videor debere non tam
 pugnare tecum, quam, quid ipse sentiam,
 dicere. sequitur igitur, quoniam nobis est

hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus esse praepositum. nam Crassus heri, cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Graeci plerique posuerunt: neque sane, quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit; duo prima genera quaestionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo; expetendane esset eloquentia; expetendine honores. certum autem, in quo quid in personis, et in constituta re et definita quaereretur; cujuscumque sunt, quae in foro, atque in civium causis disceptationibusque versantur. ea mihi videntur aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita: nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est, et, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui haec maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est, tamen minus est necessarium. quidnam? inquit Catulus; an laudationes? id enim video poni genus tertium. Ita, inquit Antonius; et in eo quidem genere scio et

me, et omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum abs te est Popilia, mater vestra, laudata; cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto: sed non omnia, quaecumque loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta esse revocanda. ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi praecepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quae sint in homine laudanda? positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam censor habuit, principio dixit, ‘ quae natura aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se ‘vinci, posse animo aequo pati; quae ipsi ‘sibi homines parare possent, in iis rebus ‘se pati vinci non posse;’ qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunae bona: ea sunt generis, pecuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingenii, caeterarumque rerum, quae sunt aut corporis, aut extraneae: si habuerit, bene his usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse: deinde quid sapien-

ter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut tulerit. haec, et quae sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam; et qui vituperare, contraria. cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. quia nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis. nam et testimonium saepe dicendum est, ac nonnumquam etiam accuratius; ut mihi necesse fuit in Sext. Titium, seditiosum civem et turbulentum. explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro republica restitissem; quaeque ab eo contra rempublicam facta arbitrarer, exposui: diu retentus sum, multa audiui, multa respondi. num igitur placet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

12 Quid si (quod saepe summis viris accidit) mandata sint exponenda aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu? num, quia genere orationis in huiusmodi causis accuratiores est utendum, idcirco pars etiam haec causarum numeranda videtur, aut propriis praeceptis instruenda? minime vero, inquit Catulus: non enim deerit homini disertis in eiusmodi rebus facultas, ex caeteris rebus et causis comparata. ergo item, inquit, illa, quae saepe disertis agenda sunt, et quae ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum praeceptorum genus, et agenda sunt non minus disertis, quam quae in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio; quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. plane, inquit Catulus, assentior, age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, et quanti hominis in dicendo putas esse, historiam scribere? si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus: si, ut nostri, ni-

hil opus est oratore: satis est non esse mendacem. atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Graeci quoque sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio; cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa, ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, efferebatque in album, et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; hique etiam nunc Annales maximi nominantur. hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui, sine ullis ornamentis, monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. itaque, qualis apud Graecos, Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, aliique permulti, talis noster Cato, et Pictor, et Piso; qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio (modo enim huc ista sunt importata), et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. paullulum se erexit, et addidit historiae majorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, An-

tipater : caeteri non exornatores rerum,
 13 sed tantummodo narratores fuerunt. Est,
 inquit Catulus, ut dicis: sed iste ipse Coe-
 lius, neque distinxit historiam varietate
 locorum; neque verborum collocatione,
 et tractu orationis leni et aequabili per-
 polivit illud opus; sed, ut homo neque do-
 ctus, neque maxime aptus ad dicendum,
 sicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut di-
 cis, superiores. minime mirum, inquit
 Antonius, si ista res adhuc nostra lingua
 illustrata non est: nemo enim studet elo-
 quentiae nostrorum hominum, nisi ut in
 causis atque in foro eluceat: apud Grae-
 cos autem eloquentissimi homines, remoti
 a causis forensibus, cum ad caeteras res il-
 lustres, tum ad scribendam historiam ma-
 xime se applicaverunt. namque et Hero-
 dotum illum, qui princeps genus hoc or-
 navit, in causis nihil omnino versatum es-
 se accepimus: atqui tanta est eloquentia,
 ut me quidem, quantum ego Graece scrip-
 ta intelligere possum, magnopere delec-
 tet. et post illum Thucydides omnes di-
 cendi artificio, mea sententia, facile vicit:
 qui ita creber est rerum frequentia, ut
 verborum prope numerum sententiarum

numero consequatur: ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. atqui ne hunc quidem, quamquam est in republica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt; et hos libros tum scripsisse dicitur, cum a republica remotus, atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset. hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina, duo praestantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsus, se ad historiam contulerunt; causas omnino numquam attigerunt. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille; post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam; et hic quidem rhetorico pene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto

tamen est, ut mihi quidem videtur, dulci-
 or. minimus natu borum omnium Ti-
 macus, quantum autem judicare possum,
 longe eruditissimus, et rerum copia, et sen-
 tentiarum varietate abundantissimus, et
 ipsa compositione verborum non impoli-
 tus, magnam eloquentiam ad scribendum
 attulit, sed nullum usum forensem. haec
 cum ille dixisset, quid est, inquit, Catule,
 Caesar? ubi sunt, qui Antonium Graece
 negant scire? quot historicos nominavit?
 quam scienter? quam proprie de unoquo-
 que dixit? id mehercule, inquit Catulus,
 admirans, illud jam mirari desino, quod
 multo magis ante mirabar, hunc, cum haec
 nesciret, in dicendo posse tantum. atqui,
 Catule, inquit Antonius, non ego utili-
 tatem aliquam ad dicendum aucupans, ho-
 rum libros, et nonnullos alios, sed delec-
 tationis causa, cum est otium, legere so-
 leo. quid ergo est? fatebor aliquid ta-
 men: ut, cum in sole ambulem, etiam si ali-
 am ob causam ambulem, fieri natura ta-
 men, ut colorer; sic, cum istos libros ad
 Misenum (nam Romae vix licet) studio-
 sus legerim, sentio orationem meam illo-
 rum cantu quasi colorari. sed, ne latius

hoc vobis patere videatur, haec duntaxat in Graecis intelligo, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi. in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere in scripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo; ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati. poetas omnino, quasi alia quadam lingua locutos, non conor attingere: cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. sed illuc redeo. Videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis et varietate maximum: neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis: sita sunt enim ante oculos. nam quis nescit, primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde, ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiae sit in scribendo? ne qua simultatis? haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. ipsa autem exaedicatio posita

LIBER SECUNDUS. 145

est in rebus, et verbis. rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis, memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur; et de consiliis significari, quid scriptor probet; et in rebus gestis declarari non solum, quid actum, aut dictum sit, sed etiam quomodo; et, cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus, vel sapientiae, vel temeritatis: hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama ac nomine excellent, de cujusque vita atque natura. verborum autem ratio, et genus orationis, fusum atque tractum, et cum lenitate quadam aequabili profluens, sine hac judicii asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis persequendum est. harum tot tantarumque rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum repariantur? in eodem silentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, consolationes, praecepta, admonita, quae tractanda sunt omnia disertissime; sed locum suum in illis artibus, quae traditae sunt, habent nullum. atque in hoc gene-

re illa quoque est infinita silva; quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt; unum de certa definitaque causa, quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus versantur: addat, si quis volet, etiam laudationes. alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore, et sine persona quaestionem: hoc quid, et quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. si enim est oratoris, quaecumque res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae: de mathematicis, de musicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. denique ei, qui proficitur esse suum, non solum de iis controversiis, quae temporibus et personis notae sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus adungere, vagam et liberam et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut tur-

pibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de caeteris virtutibus, contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de republica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus; assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. equidem omnia, quae pertinent ad usum civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione reipublicae, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto; si minus ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat, at certe ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum, et sine jejuna concertatione verborum. hoc loco ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo; ut in caeteris artibus, cum

tradita sunt cujusque artis difficillima, reliqua, quia aut facilia aut similia sunt, tradi non necesse esse: ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cujusvis vel formae vel aetatis, etiam si non didicerit, pingere; neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: (neque enim est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur): similiter arbitror, in hac sive ratione, sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc, de toto illo genere reliquarum orationum, non plus quaesitum esse, quid dicat, quam Polycletum illum, cum Herculem fingeat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiamsi haec nunquam separatim facere didicisset. Tum Catulus, praeclare mihi videris, Antoni,

posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus; quid etiam, si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret: deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum, caetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pel- lis; Hercules autem et alia opera maiora ne in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur: non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum causis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam de hominum litibus dicere. non est ita, inquit Antonius: dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam (id quod est majus) expertus. omnium caeterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum et politioris humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam, an de humanis operibus longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feri-

endus et repellendus: ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario, et inimicus tibi est; cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus: in quo saepe benivolentia ad odium, odium autem ad benivolentiam deducendum est: qui tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad laetitiam est contorquendus. omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum. accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. in his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut, tamquam Phidias, Minervae signum efficere possit; non sane, quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora illa opera facere discat, laborabit. Tum Ca-¹⁸ tulus, quo ista majora ac mirabilia fecisti, eo me major exspectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusve praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem jam intersit, (neque enim aetas id

mea desiderat, et aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus); sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui mihi pervulgata praecepta decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum iudicium adspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio: cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul; proque eo, quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, et de omni re militari. tum, cum caeteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaeiebant ab Annibale, quidnam ipse de illo philosopho judicaret: hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse; sed qui magis, quam Phor-

mio, deliraret, vidisse neminem. neque mehercule injuria: quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quam Annibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praecipunt, videntur: quod enim ipsi experti non sunt, id docent caeteros: sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Annibalem, sed pueros aut adolescentulos docere conantur. Erras, Ca-¹⁹ tulle, inquit Antonius: nam egomet in multos jam Phormiones incidi. quis enim est istorum Graecorum, qui quemquam nostrum quidquam intelligere arbitretur? ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero: nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus poeniteat. dimitto autem eos non tam contumeliose, quam philosophum illum Annibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii: sed tamen est eorum do-

LIBER SECUNDUS. 153

strina, quantum ego judicare possum, per-
 ridicula. dividunt enim totam rem in du-
 as partes, in causae controversiam, et in
 quaestionis. causam appellant, rem posi-
 tam in disceptatione rerum et controver-
 sia: quaestionem autem, rem positam in
 infinita dubitatione. de causa praecepta
 dant; de altera parte dicendi mirum silen-
 tium est. denique quinque faciunt quasi
 membra eloquentiae, invenire quid dicas,
 inventa disponere, deinde ornare verbis,
 post memoriae mandare, tum ad extre-
 mum agere ac pronunciare: rem sane non
 reconditam. quis enim hoc non sua spon-
 te viderit, neminem posse dicere, nisi, et
 quid diceret, et quibus verbis, et quo or-
 dine diceret, haberet, et ea meminisset? at-
 que haec ego non reprehendo, sed ante o-
 culos posita esse dico: ut eas item quatu-
 or, quinque, sexve partes, vel etiam sep-
 tem (quoniam aliter ab aliis digeruntur),
 in quas est ab his omnis oratio distributa.
 jubent enim exordiri ita, ut eum, qui audi-
 at, benivolum nobis faciamus, et docilem,
 et attentum: deinde rem narrare ita, ut ve-
 risimilis narratio sit, ut aperta, ut brevis:
 post autem dividere causam, aut propo-

nere: nostra confirmare argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare. tum autem alii conclusionem orationis, et quasi perorationem collocant: alii jubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa digredi; deinde concludere, ac perorare. ne haec quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa; sed tamen (id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis) non perite. quae enim praecepta principiorum, et narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda: nam ego mihi benivolum iudicem facilius facere possum in cursu orationis, quam cum omnia sunt inaudita: docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo et explano: attentum vero crebro tota actione excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione efficere possumus. jam vero narrationem quod jubent verisimilem esse, et apertam, et brevem, recte nos admonent: quod haec narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare: omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificiam esse hoc quoddam non dissimile caete-

LIBER SECUNDUS. 155

rorum; cuiusmodi de ipso jure civili hesternodie Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur; in quo vitium est, si genus ullum praetermittatur: deinde singulorum generum partes; in quo et deesse aliquam partem, et superare, mendosum est: tum verborum omnium definitiones; in quibus neque abesse quidquam decet, neque redundare. Sed hoc si²⁰ in jure civili, si etiam in parvis, aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt, non idem sentio tanta hac in re, tamque immensa posse fieri. sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui haec docent: omnia jam explicata et perpolita assequuntur: sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditae neque obscurae. sed videant quid velint, ad ludendumne, an ad pugnandum arma sint sumturi: aliud enim pugna et acies; aliud ludus campusque noster desiderat. attamen ars ipsa ludicra armorum, et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer, et praesens, et acutus idem atque versutus, invictos viros efficit, non difficilius arte conjuncta. quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si potuero, ut, quid efficere

possit, ante perspiciam. sit enim mihi tinctus literis ; audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit: tentabo, quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. si intelligam posse ad summos pervenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo: tantum ego in eccellente oratore, et eodem viro bono, pono esse ornamentum universae civitati: sin videbitur, cum omnia summe fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus; permittam ipsi, quid velit; molestus magnopere non ero: sin plane abhorrebit, et erit absurdus; ut se contineat, aut ad aliud studium transferat, admonebo. nam neque is, qui optime potest, deferendus ullo modo est a cohortatione nostra; neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum, divinitatis mihi cujusdam videtur: alterum, vel non facere, quod non optime possis, vel facere, quod non pessime facias, humanitatis: tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam declamatore dixisti, stultitiae suae quamplurimos te-

stes domestico praeconio colligentis. de hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat, quae nos usus docuit; ut nobis ducibus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus; quoniam meliora docere non possumus. Atque (ut a familiari nostro exordiar) hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula adolescentulum audiui, voce, et forma, et motu corporis, et reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quaerimus; oratione autem celeri et concitata (quod erat ingenii), et verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus (quod erat aetatis): non sum aspernatus: volo enim, se efferat in adolescente foecunditas: nam facilius, sicut in vitibus, revocantur ea, quae sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem: non enim potest in eo succus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem affecutum. vidi statim indolem, neque dimisi tempus; et eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum; magistrum au-

tem, quem vellet, eligeret ; me quidem si audiret, L. Crassum : quod iste arripuit, et ita sese facturum confirmavit ; atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me. non est credibile, quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat, et qui anno ante fuerat : omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum, natura ipsa ducebat : sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione incidisset, atque ita dicere consueisset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit primum in ²² praeceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur, atque ita ut, quae maxime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur : tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia sunt, aut etiam illa, quae insignia ac pene vitiosa, consecretantur imitando. nihil est facilius, quam a-

miſtum imitari alicujus, aut ſtatum, aut motum. ſi vèro etiam vitioſe aliquid eſt, id ſumere et in eo vitioſum eſſe, non magnum eſt; ut ille, qui nunc etiam amiſſa voce furit in republica Fuſius, nervos in dicendo C. Fimbriac, quos tamen habuit ille, non aſſequitur; oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur: ſed tamen ille nec deligere ſcivit, cujus potiſſimum ſimilis eſſet, et in eo ipſo, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit. qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet neceſſe eſt in deligendo: deinde, quem probavit, in eo, quae maxime excellent, ea diligentiffime perfequatur. quid enim cauſae cenſetis eſſe, cur aetates extulerint ſingulae ſingula prope genera dicendi? quod non tam facile in noſtris oratoribus poſſumus judicare, (quia ſcripta, ex quibus judicium fieri poſſet, non multa ſane reliquerunt), quam in Graecis, ex quorum ſcriptis, cujuſque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit, intelligi poſteſt. antiquiſſimi fere ſunt, quorum quidem ſcripta conſtent, Pericles atque Alcibiades, et eadem aetate Thucydides; ſubtilis, acuti, breves, ſententiis magis, quam

verbis abundantes: non potuisset accide-
re, ut unum esset omnium genus, nisi ali-
quem sibi proponerent ad imitandum.
consecuti sunt hos Critias, Theramenes,
Lyfias; multa Lyfiae scripta sunt, non-
nulla Critiae, de Theramene audivimus:
omnes etiam tum retinebant illum Peri-
clis succum, sed erant paulo uberiore filo.
ecce tibi exortus est Isocrates, magister i-
storum omnium, cujus e ludo, tamquam
ex equo Trojano, meri principes exie-
runt: sed eorum partim in pompa, partim
in acie illustres esse voluerunt. Itaque²³
et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Nau-
cratae, multique alii naturis differunt;
voluntate autem similes sunt et inter sese
et magistri; et ii, qui se ad causas contu-
lerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Ly-
curgus, Aeschines, Dinarchus, aliique
complures, etsi inter se pares non fuerunt,
tamen sunt omnes in eodem virtutis imi-
tandae genere versati; quorum quamdiu
mansit imitatio, tamdiu genus illud dicen-
di studiumque vixit. posteaquam extin-
ctis his, omnis eorum memoria sensim ob-
scurata est et evanuit, alia quaedam dicen-
di molliora ac remissiora genera vigue-

runt. inde Demochares, quem aiunt fororis filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum, mea sententia, politissimus, alique eorum similes exstiterunt: quae si volumus usque ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneblem, et ejus fratrem Hieroclem, quos ego audiui, tota imitatur Asia; sic semper fuisse aliquem, cujus se similes plerique esse velent. hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum scribendo maxime persequatur: quod si hic noster Sulpicius faceret, multo ejus oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est. hic Sulpicius, me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. tum ille, quasi vero, inquit, non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi desunt: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: verum et in hoc ex re familiari mea, et in illo ex eo, quod dico, quantulum idcumque est, quid faciam, judicari potest.

atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur, et suapte natura, quod velint, sine cujusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta, quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quendam, et salem; alter acutissimum, et subtilissimum dicendi genus est consecutus. neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate, et elegantia, et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi: quod ego maxime potui judicare in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet. Verum, ut aliquando ²⁴ ad causas deducamus illum, quem constituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, judiciorum atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum, quam necessarium, magisque monitoris non fatui, quam cruditi magistri), hoc ei primum praecip-

emus, quascumque causas erit acturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad pueros deferuntur. lex peregrinum vetat in murum adscendere: adscendit: hostes repulit: accusatur. nihil est negotii huiusmodi causam cognoscere. recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt: haec est enim in ludo causarum fere formula. at vero in foro, tabulae, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognitiones, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas, et maxime privatas (sunt enim multo saepe obscuriores), videmus amitti. ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare, et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas: in quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiae, susceptis rebus; vel perfidiae, receptis: sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae vituperationem, quae major est, contemnunt, assequuntur etiam illam,

quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat, et ut nequis alius adfit, quo liberius loquatur; et agere adversarii causam, ut ille agat suam, et, quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi aequitate, meam, adversarii, judicis. qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti, quam incommodi, hunc judico esse dicendum: ubi plus mali, quam boni reperio, id totum abjudo atque ejicio: ita assequor, ut alio tempore cogitem, quid dicam, et alio dicam: quae duo plerique, ingenio freti, simul faciunt: sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. cum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae sit causa ambigui: nihil est enim, quod inter homines ambigatur; sive ex crimine causa constet, ut facinoris; sive ex controversia, ut haereditatis; sive ex deliberatione, ut belli; sive ex persona, ut laudis; sive ex disputatione, ut de ratione vivendi; in quo non aut, quid factum sit, aut

fiat, futurumve sit, quaeratur, aut quale sit,
²⁵ aut quid vocetur. Ac nostrae fere causae,
 quae quidem sunt criminum, plerumque
 infitiatione defenduntur. nam et de pe-
 cuniis repetundis, quae maximae sunt, ne-
 ganda fere sunt omnia: et de ambitu raro
 illud datur, ut possis liberalitatem ac benig-
 nitatem ab ambitu atque largitione sejun-
 gere: de sicariis, de veneficiis, de peculatu
 infitari necesse est. id est igitur genus pri-
 mum causarum, in judiciis ex controver-
 sia facti: in deliberationibus plerumque ex
 futuri; raro etiam ex instantis, aut facti.
 saepe autem res non, sit, necne, sed qualis
 sit, quaeritur; ut, cum L. Opimii causam
 defendebat apud populum, audiente me,
 C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece
 negabat; sed id jure pro salute patriae fac-
 tum esse dicebat; ut eidem Carboni tribu-
 no plebis, alia tum mente rempublicam
 capeffenti, P. Africanus de Tib. Graccho
 interroganti responderat, jure caesum vi-
 deri. jure autem omnia defenduntur, quae
 sunt ejus generis, ut aut oportuerit, aut
 licuerit, aut necesse fuerit, aut impruden-
 tia, aut casu facta esse videantur. jam quid
 vocetur quaeritur, cum, quo verbo quid

appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio: pleraque enim de iis, quae ab isto objiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo majestatem minutam negabam: ex quo verbo lege Apuleia tota illa causa pendebat. atque in hoc genere causarum nonnulli praecipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile videri solet: alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur, verborum definitio; ut cum quaeritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. in quibus hoc praecipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit: quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. etenim definitio primum, reprehenso verbo uno, aut addito, aut demto, saepe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationemque pene

puerilem: tum et in sensum et in mentem
 iudicis intrare non potest; ante enim prae-
 26 terlabitur, quam percepta est. Sed in eo
 genere, in quo, quale sit quid, ambigitur,
 existit etiam ex scripti interpretatione
 saepe contentio; in quo nulla potest esse,
 nisi ex ambiguo, controversia. nam illud
 ipsum, cum scriptum a sententia discre-
 pat, genus quoddam habet ambigui: quod
 tum explicatur, cum ea verba, quae de-
 sunt, suggesta sunt: quibus additis, defen-
 ditur sententiam scripti perspicuam fuisse:
 et ex contrariis scriptis si quid ambi-
 gitur, non novum genus nascitur, sed supe-
 rioris generis causa duplicatur: idque aut
 numquam dijudicari poterit, aut ita diju-
 dicabitur, ut referendis praeteritis verbis,
 id scriptum, quodcumque defendimus,
 suppleatur. ita fit, ut unum genus in iis
 causis, quae propter scriptum ambigun-
 tur, relinquatur, si est scriptum aliquid am-
 bigue. ambiguum autem cum plura ge-
 nera sunt, quae mihi videntur ii melius
 nosse, qui dialectici appellantur; hi autem
 nostri ignorare, qui non minus nosse de-
 beant: tum illud est frequentissimum in
 omni consuetudine vel sermonis, vel scrip-

ti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quaeque res sit, disceptatur, sejungunt: nusquam enim tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. ita tria sunt omnino genera, quae in disceptationem et controversiam cadere possunt; quid fiat, factum, futurumve sit, aut quale sit, aut quomodo nominetur: nam et illud quidem, quod quidam Graeci adjungunt, rectene factum sit, totum in eo est, quod, quale sit, quaerimus. Sed jam ad insti-²⁷ tutum revertar meum. cum igitur, accepto causae genere et cognito, rem tractare coepi, nihil prius constituo, quam, quid sit illud, quo mihi referenda sit omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudicii: deinde illa duo diligentissime considero; quorum alterum commendationem habet nostram, aut eorum, quos defendimus; alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. ita ratio

omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa; ut probemus vera esse ea, quae defendimus; ut conciliemus nobis eos, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus. ad probandum autem duplex est oratori subjecta materies: una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur; ut tabulae, testimonia, pacta, conventa, quaestiones, leges, senatusconsulta, res iudicatae, decreta, responsa, et reliqua, si quae sunt, quae non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa atque a reis deferuntur: altera est, quae tota in disputatione et argumentatione oratoris collocata est. ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt: quod etiam si ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita sit causa, habeant, quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen et tardi ingenii est, rivulos consectari, fon-

tes rerum non videre: et jam aetatis est ususque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, et, unde omnia manant, videre. et primum genus illud earum rerum, quae ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debet. nam pro tabulis et contra tabulas, pro testibus et contra testes, pro quaestionibus et contra quaestiones, et item de caeteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico) multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quaestiones oporteat. haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae: artem quidem et praecepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. itemque illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem per-

politamque desiderant. itaque cum haec duo nobis quaerenda sunt in causis, primum, quid, deinde quomodo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est pene mediocris, quid dicendum sit, videre: alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose, varieque dicere.

28 Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo, quo minus perpoliam atque conficiam, (quantum consequar, vos judicabitis), quibus ex locis ad eas tres res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi, et doceantur, et moveantur; haec sunt enim tria numero: ea vero quemadmodum illustrentur, praestito est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. namque ego, Catule, (dicam enim non reverens assentandi suspensionem) neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neque Graecum, neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim: (itaque, si quid est in me,

quod jam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis, ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus infederit): atque ego is qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo, et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sunt in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. quamobrem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro; tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum. tum Crassus, tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti: neque enim est boni, neque liberalis parentis, quem procreavit et eduxerit, eum non et vestire et ornare; praesertim cum te locupletem esse negare non possis. quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam, et iudiciis cicatrices adversas senis impe-

ratoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, et demonstrare gravissimis verbis, multos saepe impetus populi non injustos esse, quos praestare nemo possit? multas etiam e republica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas esset constituta? illam Norbani seditionem ex luctu civium, et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, et jure esse conflata? potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare; sed haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia et
 29 praestantia fuerunt. Tum Catulus, ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura de-

negatum, neque a doctrina non delatum esse videatur. quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse. hic Crassus, quin tu, inquit, Antoni, omittis ista quae proposuisti, quae nemo horum desiderat, quibus ex locis ea, quae dicenda sint in causis, reperiantur? quae, quamquam abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora, et praeceptis pervagata: illa deprome nobis, unde afferas, quae saepissime tractas, semperque divinitus. depromam equidem, inquit Antonius; et, quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. meae totius orationis, et istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in coelum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi; una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat: nam hoc necesse est, ut is, qui no-

bis causam adjudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. sed, quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur, et pauca dicemus: pauca enim sunt, quae usu jam tractata, et animo quasi notata habere videamur.

30 Ac tibi sapienter monenti, L. Crasse, libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus; aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. neque enim, quoties verbum aliquod est scribendum nobis, toties ejus verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quoties causa dicenda est, toties ad ejus causae seposita argumenta revolvi nos oportet; sed habere certos locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. sed hiloci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus vel usu, quem aetas denique affert; vel auditione et cogi-

tatione, quae studio et diligentia praecurrit aetatem. nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur: subactio mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores foetus possit et grandiores edere: subactio autem est usus, auditio, lectio, literae. ac primum naturam causae videat, quae numquam latet: factumne sit, quaeratur, an quale sit, an quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit: deinde, quid veniat in iudicium, quod isti sic jubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum: quid facit causam? quod reipublicae causa, cum ex senatusconsulto ad arma vocasset: hoc tolle, causa non erit. at id ipsum negat contra leges licuisse Decius. veniet igitur in

judicium, licueritne ex senatusconsulto servandae reipublicae causa. perspicua sunt haec quidem, et in vulgari prudentia sita: sed illa quaerenda, quae ab accusatore et defensore argumenta, ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus; non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impositum. constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum; unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur: ignari omnes controversias ad universi generis vim et naturam referri. nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii: de ipso enim universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse afficiendus, qui civem ex senatusconsulto patriae conservandae causa interemerit, cum id per leges non liceret. nulla

denique est causa, in qua id, quod in iudicium venit, ex reorum personis, non generum ipsorum universa disputatione quaeratur. quinetiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius, argumenta et criminum, et defensionis revocentur oportet ad genus, et ad naturam universam: quod sumtuosus, de luxuria: quod alieni appetens, de avaritia: quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus: quod a multis arguitur, de genere testium: contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum et generum summas revolventur. atque haec forsitan homini, non omnia, quae sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de facto quaeratur: sed tamen criminum est multitudo, non defensionum, aut locorum infinita. Quae vero, cum de facto non³² ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea, si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus, valde et modica et illustria. nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescumque is,

quem paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur: sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse; nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet. ac, si quid affert praeterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quaestionem est; et ea tamen ipsa oratione ad universi generis disputationem referatur necesse est. haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse: nam, etsi incurrunt tempora et personae, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere causas. sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet: tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forense exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernere, eaque paulo subtilius explicarent. verum hoc (ut dixi) nihil ad me. illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et

Sulpici : quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum : est enim infinita. si in personis ponitur; quot homines, tot causae: sin ad generum universas quaestiones referuntur; ita modicae et paucae sunt, ut eas omnes diligentes, et memores, et sobrii oratores percurfas animo, et prope decantatas habere debeant. nisi forte existimatis a M' Curio causam didicisse L. Crassum, et ea re multa attulisse, quamobrem, posthumo non nato, Curium tamen haeredem Coponii esse oporteret. nihil ad copiam argumentorum, neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii, aut Curii pertinuit : in genere erat universo rei negotii-que, non in tempore ac nominibus omnis quaestio, cum scriptum ita sit, ' si mihi filius genitur, isque prius moritur, et caetera; tum ut mihi ille sit haeres: ' si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus haeres sit, haeres esse? Perpetui juris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi, et argumentorum fontes desiderat. in quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent: video enim in Ca-

LIBER SECUNDUS. 181

tonis et Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de jure viro ac mulieri responderint; credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines essent innumerabiles, debilitati a jure cognoscendo, voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus. sed haec Crassus aliquando nobis expediet, et exponet descripta generatim: est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se jus civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in certa genera coacturum, et ad artem facile redacturum. et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de jure, didicit; et quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet; ut, quae sint in jure, vel acute describere, vel ornatè illustrare possit. ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium (ut cogitat) soliumque contulerit. jam id quidem saepe, inquit Catulus, ex eo audiui, cum diceret, sibi certum esse a judiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit: neque enim ipse auxilium suum fac-

pe a viris bonis frustra implorari patietur, neque id aequo animo feret civitas; quae, si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliata putabit. nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum, et istam oscitantem et dormitantem sapientiam, Scaevolarum et caeterorum beatorum otio concedamus. arrisit hic Crassus leniter, et, pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es: meta-
men ista oscitans sapientia, simulat quae ad eam confugero, in libertatem vindicabit. Hujus quidem loci, quem modo sum ex-³⁴ orsus, hic est finis, inquit Antonius, quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur: genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate; ut eam materiam orationis, quae cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. eae vi sua verba parient, quae semper satis ornata mihi qui-

dem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. ac, si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur; (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam et opinionem meam), hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus; neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt: sed tamen animus referendus est ad ea capita, et ad illos, quos saepe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. atque hoc totum est sive artis, sive animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venire et peruestiges quod quaeras: ubi eum locum omnem cogitatione sepsersis, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet, (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non ingenio primas con-

cedere ; sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. diligentia, inquam, quae cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. haec praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda ; haec, nihil est, quod non assequatur. causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est : ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est. id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est. deinde, ut in iis locis, quos proponam paullo post, pervolvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est : ut his rebus adhibeat, tamquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires : haec magna sunt. inter ingenium quidem et diligentiam perpauulum loci reliquum est arti : ars demonstrat tantum ubi quaeras, atque ubi sit illud quod studeas invenire : reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore, com-

plectar uno verbo, quo saepe jam usi sumus, diligentia; qua una virtute omnes virtutes reliquae continentur. nam orationis quidem copia, videmus, ut abundant philosophi, qui, ut opinor, (sed tu haec, Catule, melius) nulla dant praecepta dicendi, nec idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt, de qua
 36 copiose et abundanter loquantur. Tum Catulus, est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi, et habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant. sed Aristoteles, is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua: five tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia; five etiam illa ipsa legisti atque didicisti: quod quidem magis verisimile videtur: plus enim te operae Graecis dedisse rebus video, quam putaramus. tum ille, verum, inquit, ex me audies, Catule; semper ego existimavi jucundiores et probabiles

huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicujus, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. atque ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis, cum tantas res Graeci susciperent, profiterentur, agerent, seque et videndi res obscurissimas, et bene vivendi, et copiose dicendi rationem hominibus daturus pollicerentur, non admoveere aurem; et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum, et procul, quid narrarent, attendere: itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi. Valde hercule, inquit ³⁷ Catulus, timide, tamquam ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec civitas aspersnata numquam est. nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia: ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt; qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras; quo etiam major vir habendus est, cum illam sapientiam con-

stituendae civitatis duobus prope saeculis
 ante cognovit, quam eam Graeci natam es-
 se senserunt. et certe non tulit ullos haec
 civitas aut gloria clariores, aut auctori-
 tate graviores, aut humanitate politiores
 P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui se-
 cum eruditissimos homines ex Graecia pa-
 lam semper habuerunt. atque ego ex istis
 saepe audiui, cum dicerent, pergratum A-
 thenienses et sibi fecisse, et multis princi-
 pibus civitatis, quod, cum ad senatum le-
 gatos de suis maximis rebus mitterent,
 tres illius aetatis nobilissimos philosophos
 misissent, Carneadem, et Critolaum, et
 Diogenem: itaque eos, dum Romae essent,
 et a se, et ab aliis frequenter auditos: quos
 tu cum haberes auctores, Antoni, miror,
 cur philosophiae, sicut Zethus ille Pacu-
 vianus, prope bellum indixeris. minime,
 inquit Antonius: ac sic decrevi philoso-
 phari potius, ut Neoptolemus apud En-
 nium, 'paucis: nam omnino haud pla-
 'cet.' sed tamen haec est mea sententia,
 quam videbar exposuisse; ego ista stu-
 dia non improbo, moderata modo sint:
 opinionem istorum studiorum, et suspi-
 cionem artificii apud eos, qui res judi-

cent, oratori adversariam esse arbitror: imminuit enim et oratoris auctoritatem, et orationis fidem. Sed, ut eo revoce-³⁸ tur, unde huc declinavit oratio; ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret, artem se tradere bene differendi, et vera ac falsa dijudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικήν* appellaret? in hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum, quomodo verum inveniatur, sed tantum est, quomodo judicetur. nam et omne, quod eloquimur, fit, ut id aut esse dicamus, aut non esse; et si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent, verumne sit, an falsum: et si conjuncte sit elatum, et adjuncta sint alia, judicent, rectene adjuncta sint, et verane summa sit uniuscujusque rationis: et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, et multa quaerendo reperiunt non modo ea quae jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, et potius detexta prope retexantur. hic nos igitur Soicus iste nihil adjuvat; quoniam, quemadmodum inveniam quid dicam, non docet: atque idem e-

tiam impedit; quod et multa reperit, quae neget ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens; sed exile, aridum, concisum ac minutum: quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateamur: haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera, sed quadam populari trutina examinantur. quare istam artem totam dimittamus, quae in excogitandis argumentis mutanimum est, in judicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse: erat enim ab isto Aristotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque inter hunc Aristotelem (cujus et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit), et hos germanos hujus artis magistros, hoc mihi visum est interesse; quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque adspexit, quae

ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere, studioque majore. Carneadis vero vis incredibilis illa dicendi, et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnavit, quam non everterit. sed hoc majus est quiddam, quam ab iis, qui haec tradunt et docent, postulandum sit. Ego autem, si³⁹ quem nunc plane rudem institui ad dicendum velim, his potius tradam assiduus, uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas, atque omnia minima mansa, ut nutrices infantibus pueris, in os inferant: sin sit is, qui et doctrina mihi liberaliter institutus, et aliquo jam imbutus usu, et satis acri ingenio esse videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum flumen erumpat: qui illi sedes, et tamquam domicilia omnium argumentorum comonstret, et ea breviter illustret verbisque

definiat. quid enim est, in quo haereat, qui viderit, omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi vi atque natura, aut assumi foris? ex sua vi, cum aut, res quae sit tota, quaeratur, aut pars ejus, aut vocabulum quod habeat, aut quippiam, rem illam quod attingat : extrinsecus autem, cum ea, quae sunt foris, neque inhaerent in rei natura, colliguntur. si res tota quaeritur, definitione universa vis explicanda est, sic; si majestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. si pars; partitione, hoc modo; aut senatui parendum de salute reipublicae fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum : aliud consilium, superbum; suum, arrogans; utendum igitur fuit consilio senatus. si ex vocabulo, ut Carbo ; si consul est, qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? si ab eo, quod rem attingat, plures sunt argumentorum sedes ac loci : nam et conjuncta quaeremus, et genera, et partes generibus subiectas, et similitudines, et dissimilitudi-

nes, et contraria, et consequentia, et consentanea, et quasi praecurrentia, et repugnantia; et causas rerum vestigabimus, et ea, quae ex causis orta sunt; et maiora, paria, minora quaeremus. Ex conjunctis sic⁴⁹ argumenta ducuntur; si pietati summa tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis. ex genere autem; si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? ex parte autem ea, quae est subiecta generi; si omnes, qui reipublicae consulunt, cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis retinemus et nostram salutem, et imperii dignitatem. ex similitudine autem; si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? at ex dissimilitudine; si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. atque utroque in genere, et similitudinis et dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut eventis: et fictae narrationes saepe ponendae. jam ex contrario; si Gracchus nefarie, prae-

clare Opimius. ex consequentibus; si et ferro interfectus ille, et tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, et nemo praeter te ibi visus est, et causa nemini, et tu semper audax, quid est, quod de facinore dubitare possimus? ex consentaneis, et praecurrentibus, et repugnantibus, ut olim Crassus adolescens; non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te, et aliud quid quaesisse perspicuum est, quod Tib. Gracchi mortem saepe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissensisti. ex causis autem rerum sic; Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, Luxuries. ex iis autem, quae sunt orta de causis; si aerarii copiis et ad belli adjumenta, et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. majora autem, et minora, et paria comparabimus sic. ex majore; si bona existimatio divitiis praestat, et pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? ex minore sic;

----- Hic parvae consuetudinis

Causa hujus mortem fert tam familiariter:
Quid, si ipse amasset? quid mihi hic faciet
patri?

ex pari sic; est ejusdem, et eripere et contra rempublicam largiri pecunias. foris autem assumuntur ea, quae non sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec; hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius; hoc falsum est; habita enim quaestio est: hoc sequi necesse est; recito enim tabulas: de quo genere toto paulo ante dixi. haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si aurum cui, quod esset⁴¹ multifariam defossam, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis, ille sibi ipse foderet, et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore inveniret; sic has ego argumentorum novi notas, quae illa mihi quaerenti demonstrant, ubi sint; reliqua cura, et cogitatione eruuntur. quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii judicare: neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus u-

sus nostri quasi quaedam monita tradamus. his igitur locis in mente et cogitatione defixis, et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere, vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requireret. jam illud videmus, nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis: tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis fatietate. proponi oportet, quid afferas: et id quare ita sit, ostendere: et ex iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias, alioque transire: saepe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare: si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes: deinde, quod agitur, adjungas: puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit; ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur. Haec ut et

properans, et apud doctos, et semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus. nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi, et perturbatione magis, quam iudicio aut consilio regatur. plurae enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut praescripto, aut juris norma aliqua, aut iudicii formula, aut legibus. quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus. paullum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. quidnam? inquit. qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles. vide, quam sim in isto genere, inquit, Catule, deus: non mehercule mihi nisi admonito, venisset in mentem; ut possis existimare, me in ea, in quibus nonnumquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo vel ca-

su potius incurrere. ac res quidem ista,
 quam ego, quia non noram, sic tamquam
 ignotum hominem praeteribam, tantum
 potest in dicendo, ut ad vincendum nul-
 la plus possit. sed tamen mihi videris an-
 te tempus a me rationem ordinis, et dis-
 ponendarum rerum requisisse: nam, si e-
 go omnem vim oratoris in argumentis, et
 in re ipsa per se comprobanda posuisssem,
 tempus esset jam de ordine argumentor-
 um, et de collocatione aliquid dicere:
 sed cum tria sint a me proposita, de uno
 dictum; cum de duobus reliquis dixero,
 tum erit denique de disponenda tota ora-
 43 tione quaerendum. Valet igitur mul-
 tum ad vincendum, probari mores, instituta,
 et facta, et vitam eorum, qui agent cau-
 sas, et eorum, pro quibus; et item impro-
 bari adversariorum: animosque eorum,
 apud quos agitur, conciliari quam maxi-
 me ad benivolentiam cum erga oratorem,
 tum erga illum, pro quo dicet orator:
 conciliantur autem animi dignitate homi-
 nis, rebus gestis, existimatione vitae; quae
 facilius ornari possunt, si modo sunt, quam
 fingi, si nulla sunt. sed haec adjuvant in
 oratore, lenitas vocis, vultus pudoris fig-

nificatio, verborum comitas : si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi signa proferri perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benivolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus haec non sunt. itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. sed genus hoc totum orationis in iis causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione: non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos: reos autem appello, non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. horum igitur exprimere mores oratione, justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis, vel in re narranda, vel in peroranda tantam habet vim, si est suaviter, et cum sensu tractatum, ut saepe plus, quam cau-

sa, valeat: (tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio): genere enim quodam sententiarum, et genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur. ⁴⁴ Huic autem est illa dispar adjuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentes iudicum permovet impellitque, ut aut oderint, aut diligant aut invidiant, aut salvum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut laetentur, aut moereant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt et propinqui his, ac talibus animi perturbationibus. atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam iudices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam: facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quam commovere languentem. sin id aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus ejus, cui mederi volet, sed e-

tiam consuetudo valentis, et natura corporis cognoscenda est : sic equidem cum aggredior ancipitem causam et gravem ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque verfor, ut odoror, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur. si se dant, et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent; accipio, quod datur, et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do : sin est integer quietusque iudex; plus est operis: sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura, sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est, ‘ flexanima atque omnium regina rerum,’ oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem et repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit. Haec sunt illa, quae me ludens ⁴⁵ Crassus modo flagitabat, cum a me divinitus tractari solere diceret, et in causa M’ Aquilii, C. que Norbani, nonnullisque aliis, quasi praeclare acta, laudaret; quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractan-

LIBER SECUNDUS. 207

tur in causis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet: tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis facoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere videaris. neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes ii motus, quos orator adhibere velit iudici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. quod si fictus aliquis dolor suscipiendus esset, et si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego, quid tibi, Crasse, quid caeteris accidat, nescio; de me autem, causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. non me hercule umquam apud iudices aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo volui, quin ipse in commovendis iudicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos ad-

ducere vellem, permoverer. neque enim facile est perficere, ut irascatur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrymatione denique ostenderis: ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae, nisi admoto igni, ignem concipere possit; sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, et ardens accesserit. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, praesertim in rebus alienis; magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis: ipsa enim natura orationis ejus, quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet. et, ne hoc in causis, in judiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate,

in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio; nam id esset levius: (quamquam, cum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est); sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia: quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondalia illa dicentis;

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?

Neque paternum adspectum es veritus?

numquam illum adspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

----- quem aetate exacta indigem
Liberum lacerasti, orbasti, exstinxisti: neque fratris necis,

Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus?

flens ac lugens dicere videbatur. quae si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit: saepe enim audiui, poetam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, et sine quodam afflatu quasi furoris. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M' Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium adscendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, moerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. sensi equidem tum

LIBER SECUNDUS. 205

magnopere moveri iudices, cum excitavi moestum ac sordidatum senem, et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar, nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem; cum C. Marius moerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrymis suis adjuvaret; cumque ego, illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem. non fuit haec sine meis lacrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, et hominum, et civium, et sociorum imploratio; quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea. quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali et quaestore meo tantum incendium non oratione solum, sed multo etiam magis vi, et dolore, et ardore animi concitaras, ut ego ad

id restinguendum vix conarer accedere? habueras enim tum omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribunitiam, in Caepionis gravi miserabilique casu, in iudicium vocabas: deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat, ut haec tu adolescens pro republica queri summa cum dignitate existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem, et in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis; quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi; eamque orationem ex omni reipublicae nostrae temporum varietate repetivi; conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes mole-

stae semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas et propenecessarias. tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi, neque reges ex hac civitate exigere, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse: ac, si illae seditiones salutis huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. quod si umquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur; id quod docebam saepe esse concessum; nullam illa causam justiore fuisse. tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam; et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam, atque revocabam. Quod ubi sensi me in possessione

judicii, ac defensionis meae constituisse, quod et populi benivolentiam mihi conciliaram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, et judicum animos totos vel calamitate civitatis, vel luctu ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram; tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more majorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere: nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent, praesertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum vide-

batur, ut de lege Apuleia dicerem, ut, quid esset minuere maiestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. his duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda, et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. ita, magis affectis animis iudicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa. Hic Sulpicius, vere hercule, inquit, Antoni, ista commemoras: nam ego nihil umquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. cum enim, quemadmodum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum principium, dii immortales, fuit? qui timor? quae dubitatio? quanta haesitatio tractusque verborum? ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine per necessario, quae store tuo, dicere: quam tibi primum munisti ad te audiendum viam? ecce autem, cum te nihil aliud profe-

cisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti, ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. deinde, qui locus abs te praetermissus est in Caepionem? ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti? neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro, caeterisque meis testibus, quorum testimonia, non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. quae cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam: istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocre puto. atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quae nos sequi in dicendo, quaeque maxime spectare solemus: docuit enim jam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus. Equidem primum considerare so-

51

leo, postuletne causa: nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faeces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quae non possunt commoveri. nam quoniam haec fere maxime sunt in iudicium animis, aut quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari, si id videre, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare: namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futurae, quam praeteriti beneficii commemoratio. enitendum est, ut ostendas, in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua: invidetur enim commo-

dis hominum ipsorum; studiis autem eorum caeteris commodandi favetur. videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligere volumus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. atque iisdem his ex locis et odium in alios struere discemus, et a nobis ac nostris demovere. eademque haec genera tractanda sunt in iracundia vel excitanda, vel sedanda: nam si quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur: sin, quod aut in bonos viros, aut in eos in quos quisque minime debuerit, aut in rempublicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae, aut odii non dissimilis offensio. item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus: interior est ille proprius; sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae: sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiae; nec minus virium opus sit in ea comprimenda, quam in excitanda. invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se re-

lictos sentiunt, illos autem dolent evolas-
 se: sed etiam superioribus invidetur saepe
 vehementer, et eo magis, si intolerantius
 se jactant, et aequabilitatem juris prae-
 stantia dignitatis aut fortunae suae tran-
 seunt: quae si inflammanda sunt, maxime
 dicendum est, non esse virtute parta; de-
 inde etiam vitiis atque peccatis: tum si
 erunt honestiora atque graviora, tamen
 non esse tanta ulla merita, quanta inso-
 lentia hominis, quantumque fastidium. ad
 sedandum autem, magno illa labore, mag-
 nis periculis esse parta, nec ad suum com-
 modum, sed ad aliorum esse collata; sese-
 que, si quam gloriam peperisse videatur,
 tametsi ea non sit iniqua merces periculi,
 tamen ea non delectari, totamque abjicere
 atque deponere; omninoque perficien-
 dum est, (quoniam plerique sunt invidi,
 maximeque est hoc commune vitium et
 perpetuum: invidetur autem praestanti
 florentique fortunae), ut haec opinio mi-
 nuatur, et illa excellens opinione fortuna
 cum laboribus et miseriis permista esse vi-
 deatur. jam misericordia movetur, si is,
 qui audit, adduci potest, ut illa, quae de
 altero deplorentur, ad suas res revocet,

quas aut tulerit acerbis, aut timeat; aut intuens alium crebro ad seipsum revertatur. ita cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars orationis, quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, (ut saepe jam dixi) atque summissa; sic haec, quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet. Sed est quaedam in his duobus ⁵³ generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid; et ex hac vi nonnumquam animi aliquid inflandum est illi lenitati: neque est ulla temperatio oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur. in utroque autem genere dicendi, et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc, quod

ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda sunt, et exitus tamen spissi et producti esse debent. nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis (abest enim totum a causa, et homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicii est, audire desiderant), nec, cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est: non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque et tertium poscitur; ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere: argumentum enim ratio ipsa confirmat, quae, simul atque emissæ est, adhaerescit: illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit; quam consequi, nisi multa et varia et copiosa oratione, et simili contentione actionis, nemo potest. quare qui aut breviter, aut summissè dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. sed argumento resistendum est, aut iis, quae comprobandi ejus causa sumuntur, repre-

hendendis; aut demonstrando id, quod concludere illi velint, non effici ex proposito, nec esse consequens; aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius, aut aequè grave. illa autem, quae aut conciliationis causa leniter, aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus inferenda sunt, ut odio benivolentia, misericordia invidia tollatur. Suavis autem⁵⁴ est, et vehementer saepe utilis jocus et facetiae: quae, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe, neque ullam artem desiderant; in quibus tu longe aliis, mea sententia, Caesar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis, aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis. ego vero, inquit Caesar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. itaque, cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex istis discere. inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum: nam et Siculi in eo genere, et Rhodii, et Byzantii, et, praeter cae-

teros, Attici excellunt: sed, qui ejus rei rationem quandam conati sunt, artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum, nisi ipsa insulfitas, rideatur. quare mihi quidem nullo videtur modo doctrina ista res posse tradi. etenim, cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fufum, alterum peracutum et breve; illa a veteribus superior, cavillatio; haec altera, dicacitas nominata est. leve nomen habet utraque res: quippe leve enim est totum hoc, risum movere. verumtamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. sed cum in illo genere perpetuae festivitatis ars non desideretur (natura enim fingit homines, et creat imitatores et narratores facetos, et vultu adjuvante et voce et ipso genere sermonis), tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emissum haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, quid latraret, furem se videre respondit? quid in omni oratione Crassus, vel apud centum-

viros contra Scaevolam, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. non enim fere quisquam reperietur, praeter hunc, in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est. nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam, et joco; dicta illa breviter non habuit. parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficilissimum, habere hominum rationem et temporum, et ea, quae occurrant, cum falsissime dici possint, tenere. itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur: dicere enim aiunt Ennium, ‘flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta tenere at:’ haec scilicet bona dicta, quae falsa sint: nam ea dicta appellantur proprio jam nomine. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lu-

sit; sic in Bruto, quem oderat, et quem dig-
 num contumelia judicabat, utroque ge-
 nere pugnavit. quam multa de balneis,
 quas nuper ille vendiderat; quam multa
 de amisso patrimonio dixit? atque illa bre-
 via, cum ille diceret, 'se sine causa sudare;
 'minime, inquit, modo enim existi de bal-
 'neis:' innumerabilia hujuscemodi fue-
 runt: sed non minus jucunda illa perpe-
 tua; cum enim Brutus duos lectores ex-
 citasset, et alteri de colonia Narbonensi
 Crassi orationem legendam dedisset, alte-
 ri de lege Servilia; et cum contraria inter
 sese de republica capita contulisset; noster
 hic facetissime tres patris Bruti de jure ci-
 vili libellos tribus legendos dedit. ex li-
 bro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRI-
 VERNATI ESSEMUS. 'Brute, testifica-
 'tur pater, se tibi Privernatem fundum
 'reliquisse.' deinde ex libro secundo,
 IN ALBANO ERAMUS EGO, ET MAR-
 CUS FILIUS. 'sapiens videlicet homo
 'cum primis nostrae civitatis norat hunc
 'gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil ha-
 'beret, nihil esse ei relictum putaretur.'
 tum ex libro tertio, in quo finem scriben-
 di fecit (tot enim, ut audiui Scaevolam di-

cere, sunt veri Bruti libri), IN TIBURTI
FORTE ASSEDIMUS EGO ET MAR-
CUS FILIUS. ‘ ubi sunt ii fundi, Brute,
‘ quos tibi pater publicis commentariis
‘ consignatos reliquit? quod nisi puberem
‘ te, inquit, jam haberet, quartum librum
‘ composuisset, et se etiam in balneis lo-
‘ tum cum filio, scriptum reliquisset.’ quis
est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, at-
que his facetiis non minus refutatum esse
Brutum, quam illis tragoediis, quas egit
idem, cum casu in eadem causa funere ef-
ferretur anus Junia? prô dii immortales,
quae fuit illa, quanta vis? quam inexspe-
ctata? quam repentina? cum, coniectis o-
culis, gestu omni imminenti, summa gra-
vitate et celeritate verborum, ‘ Brute, quid
‘ sedes? quid illam anum patri nunciare
‘ vis tuo? quid illis omnibus, quorum i-
‘ mages duci vides? quid majoribus tu-
‘ is? quid L. Bruto, qui hunc populum
‘ dominatu regio liberavit? quid te face-
‘ re? cui rei, cui gloriae, cui virtuti stude-
‘ re? patrimonione augendo? at id non
‘ est nobilitatis; sed fac esse; nihil super-
‘ est; libidines totum dissipaverunt. an ju-
‘ ri civili? est paternum: sed dicet te, cum

' aedes venderes, ne in rutis quidem et
 ' caesis solium tibi paternum recepisse. an
 ' rei militari? qui numquam castra vide-
 ' ris? an eloquentiae? quae nulla est in te;
 ' et, quidquid est vocis ac linguae, omne
 ' in istum turpissimum calumniae quae-
 ' stum contulisti? tu lucem adspicere au-
 ' des? tu hos intueri? tu in foro, tu in ur-
 ' be, tu in civium esse conspectu? tu illam
 ' mortuam, tu imagines ipsas non per-
 ' horrescis? quibus non modo imitandis,
 ' sed ne collocandis quidem tibi ullum lo-
 56 ' cum reliquisti.' Sed haec tragica at-
 que divina: faceta autem et urbana innum-
 merabilia ex una concione meministis;
 nec enim concio major umquam fuit, nec
 apud populum gravior oratio, quam hu-
 jus contra collegam in censura nuper, ne-
 que lepore et festivitate conditior. quare
 tibi, Antoni, utrumque assentior, et mul-
 tum facetias in dicendo prodesse saepe, et
 eas arte nullo modo posse tradi. illud qui-
 dem admiror, te nobis in eo genere tribu-
 isse tantum, et non hujus rei quoque pal-
 mam, ut caeterarum, Crasso detulisse. tum
 Antonius, ego vero ita fecissem, inquit,
 nisi interdum in hoc Crasso paulum invi-

derem : nam esse quemvis facetum atque falsum, non nimis est per seipsum invidendum ; sed, cum omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur. hic cum arrisisset ipse Crassus, at-
tamen, inquit Antonius, cum artem esse facietiarum, Juli, negares, aperuisti quidam, quod praecipendum videretur : haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid locus de gravitate decerperet : quod quidem in primis a Crasso observari solet. sed hoc praecceptum praetermittendum est facietiarum, cum his nihil opus sit : nos autem, quomodo utamur, cum opus sit, quaerimus ; ut in adversarium, et maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur. omnino probabiliora sunt ; quae lacessiti dicimus, quam quae priores : nam et ingenii celeritas major est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio : videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti : ut in ista ipsa con-
tione nihil fere dictum est ab hoc, quod

quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut quod esset ab eo objectum, lepore magis elevandum, quam contentione
 57 frangendum videretur. Tum Sulpicius, quid igitur? inquit, patiemur Caesarem, qui, quamquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc jocandi, quale sit, et unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? quid si, inquit Julius, assentior Antonio dicenti, nullam esse artem salis? hic cum Sulpicius reticisset, quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius tamdiu loquitur, ars ulla sit: observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentes facere possit, quis esset non eloquens? quis enim haec non vel facile, vel certe aliquo modo posset ediscere? sed ego in his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione

consequimur, aut recta esse confidamus aut prava intelligamus, cum, quo referenda sint, didicerimus. quare, Caesar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars (quoniam ita voluistis), in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone, praeterita esse videatur. ego vero, inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam aliquam dem recusandi: quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum spectante Roscio: quis enim sese commovere potest, cujus ille vitia non videat? sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, et docebo sus (ut aiunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset, foenum alios aiebat esse oportere. tum ille, jocabatur, inquit, Catulus, praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. verum te, Caesar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. et Antonius, per pauca quidem mihi restant, inquit: sed tamen defessus jam labore atque itinere disputationis requiescam in Caesaris

58 sermone, quasi in aliquo peropportuno
 diverforio. Atqui, inquit Julius, non ni-
 mis liberale hospitium meum dices: nam
 te in viam, simulac perpauillum gustaris,
 extrudam et ejiciam. ac, ne diutius vos
 demorer, de omni isto genere quid senti-
 am, perbreviter exponam. de risu quin-
 que sunt, quae quaerantur: unum, quid
 sit: alterum, unde sit: tertium, sitne ora-
 toris velle risum movere: quartum, qua-
 tenus: quintum, quae sint genera ridicu-
 li. atque illud primum, quid sit ipse ri-
 sus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomo-
 do existat atque ita repente erumpat, ut
 eum cupientes tenere nequeamus, et quo-
 modo simul latera, os, venas, vultum, ocu-
 los occupet, viderit Democritus: neque
 enim ad hunc sermonem hoc pertinet; et,
 si pertineret, nescire me tamen id non pu-
 deret, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui
 pollicerentur. locus autem et regio quasi
 ridiculi (nam id proxime quaeritur) tur-
 pitudine et deformitate quadam contine-
 tur: haec enim ridentur vel sola, vel ma-
 xime, quae notant et designant turpitudi-
 nem aliquam non turpiter. est autem, ut
 ad illud tertium veniam, est plane orato-

ris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est; vel quod admirantur omnes acumen uno saepe in verbo positum, maxime respondentis, nonnumquam etiam lacescentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem positum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum; maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat, odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, joco risuque dissolvit. quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est; id quod in quarto loco quaerendi posueramus: nam nec insignis improbitas et sceleri juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur: facinorosos enim majori quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt; miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant. parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. Haec igitur⁵⁹ adhibenda est primum in jocando moderatio. itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno, nec misericordia ma-

xima digna sunt. quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur. est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad jocandum. sed quaerimus idem, quod in caeteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. in quo non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis; vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis jocus sit, aut mimicus: quae cujuscumque sint, facilius jam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus. duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. re, si quando quid, tamquam aliqua fabella, narratur; ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedissem eum lacertum Largii, cum esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus: falsa, attamen a te ipso ficta, tota narratio. addidisti clausulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas, tria LLL, duo MM. cum quaereres, id quid esset, senem tibi quen-

dam oppidanum dixisse, 'lacerat lacertum
' Largii mordax Memmius.' perspicitis,
hoc genus quam sit facetum, quam ele-
gans, quam oratorium; sive habeas, vere
quod narrare possis, quod tamen est men-
daciunculis adspargendum; siveingas.
est autem haec hujus generis virtus, ut ita
facta demonstrates, ut mores ejus, de quo
narres, ut sermo, ut vultus omnes expri-
mantur, ut iis, qui audiunt, tum geri il-
la, fierique videantur. in re est item ri-
diculum, quod ex quadam depravata imi-
tatione sumi solet; ut idem Crassus, 'per
' tuam nobilitatem, per vestram famili-
' am.' quid aliud fuit, in quo concio ride-
ret, nisi illa vultus et vocis imitatio? 'per
' tuas statuas' vero cum dixit, et extento
brachio paullulum etiam de gestu addidit,
vehementius risimus. ex hoc genere est il-
la Rosciana imitatio senis:

'Tibi ego, Antipho, has sero,' inquit:
senium est, cum audio. atque ita est to-
tum hoc ipso genere ridiculum, ut cautis-
sime tractandum sit: mimorum est enim
ethologorum, si nimia est imitatio, sicut
obscoenitas. orator furripiat oportet imi-
tationem, ut is, qui audiat, cogitet plu-

ra, quam videat: praestet idem ingenuita-
 tem et ruborem suum, verborum turpitu-
 60 dine et rerum obscoenitate vitanda. Er-
 go haec duo genera sunt ejus ridiculi, quod
 in re positum est: quae sunt propria per-
 petuarum facetiarum, in quibus descri-
 buntur hominum mores, et ita effingun-
 tur, ut aut, re narrata aliqua, quales sunt,
 intelligantur; aut, imitatione brevi inje-
 cta, in aliquo insigni ad irridendum vitio
 reperiantur. in dicto autem ridiculum est
 id, quod verbi, aut sententiae quodam a-
 cumine movetur: sed, ut in illo superiore
 genere, vel narrationis vel imitationis, vi-
 tanda est mimorum ethologorum similitu-
 do; sic in hoc scurrili, oratori dicacitas mag-
 nopere fugienda est. qui igitur distingue-
 mus a Crasso, a Catulo, a caeteris familia-
 rem vestrum Granium, aut Vargulam ami-
 cum meum? non mehercule in mentem mi-
 hi quidem venit: sunt enim dicaces: Gra-
 nio quidem nemo dicacior. hoc, opinor:
 primum, ne quotiescumque potuerit dic-
 tum dici, necesse habeamus dicere. pusillus
 testis processit; licet, inquit, rogare, Phi-
 lippus? tum quaesitor properans, modo
 breviter. hic ille, non accusabis: perpu-

fillum rogabo. ridicule: sed sedebat iudex L. Aurifex brevior etiam, quam ipse testis: omnis est risus in iudicem conversus: visum est totum scurrile ridiculum. ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia: ut iste, qui se vult dicacem et mehercule est, Appius, sed nonnumquam in hoc vitium scurrile delabitur, cenabo, inquit, apud te, huic lusco, familiari meo, C. Sextio: uni enim locum esse video. est hoc scurrile, et quod sine causa laceessivit, et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret: ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. illud egregium Sextii, et ex tempore, manus lava, inquit, et cena. temporis igitur ratio, et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia, et raritas dictorum distinguet oratorem a scurra: et, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid; illi totum diem, et sine causa. quid enim est Vargula affecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus esset, puer abige muscas? risum quaesivit, qui est, mea sententia, vel te-

nuissimus ingenii fructus. tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum maxime moveant. haec igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias: maxime autem homines delectari, si quando risus conjungere verboque moveatur. sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur: velut in iisdem verbis et laudare frugi servum possumus, et, si est nequam, joculari. ridiculum est illud Neronianum vetus in furrace servo, ‘solum esse, cui domi nihil sit’ nec obsignatum, nec occlusum: quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis. ex iisdem autem locis omnia nascuntur: nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, et ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater

dixit, ‘quin prodis, mi Spuri?’ quoties.
‘cumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem:’ praeclarum, et grave est. quod Calvino Glau-
cia claudicanti, ‘ubi est vetus illud? num claudicat? at hic claudicat:’ hoc ridiculum est: et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum.
‘quid hoc Naevio ignavius?’ severe Scipio. at in male olentem, ‘video me a te circumveniri,’ subridicule Philippus: at utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo. ex ambiguo dicta vel argutissima putantur; sed non semper in joco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus, ‘noli mirari, inquit, si non convenit: caput enim magnum est:’ laudabile et honestum. at ex eodem genere est, ‘Calvus satis est, quod dicit parum.’ ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula faceta: quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio est? sed ore, vultu,

imitandis moribus, voce, denique ipso corpore ridetur: falsum hunc possum dicere, atque ita non ut ejusmodi oratorem esse
 62 velim, sed ut mimum. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum, morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum: naturae ridentur ipsae: quas personas agitare solemus, non sustinere. alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, et cursim: aliter enim minime est liberale. tertium, oris depravatio, non digna nobis. quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. deductis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse, aut in verbo: nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem. ambigua sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re; sed non saepe magnum risum movent: magis ut belle et literate dicta laudantur: ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, et idem signa

facra noctu frangere putaretur, gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum brachium fregisse diceret. ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit.

ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sextantis. et, si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit; sed risus movent alia majores. ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime: ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque caeteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi. Quae genera
63
nera percurram equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus, aliud dicitur: hic nobismetipsis noster error risum movet. quod si admistum est etiam ambiguum, fit falsius: ut apud Naevium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videt, percunctatus ita,

Quanti addictus? mille nummum.
si addidisset tantummodo, ducas licet;

LIBER SECUNDUS. 235

esset illud genus ridiculi praeter expectationem: sed quia addidit,

----- Nihil addo, ducas licet;

addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit (ut mihi quidem videtur) falsissimus. hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui laceessivit, infligitur. sed, cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit: in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur), permulta tamen acute dicemus. alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in litera positum Graeci vocant *παρονομασίαν*, ut ‘ nobiliorem, mobiliorem’ Cato: aut, ut idem, cum cuidam dixisset, ‘ eamus deambulat’ tum:’ et ille, ‘ quid opus fuit DE?’ immo ‘ vero, inquit, quid opus fuit te?’ aut ejusdem responsio illa, ‘ si tu et adversus, et averfus impudicus es.’ etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divi-

forem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. Atque haec omnia verbo continentur. 64
saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel paullulum immutatus, aut aliqua pars versus; ut Staius Scauro stomachanti (ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant)

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus
nec mater, nec pater,

Tanta confidentia estis? auferte istam
enim superbiam.

nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni; cum ille a se pecuniam profectam diceret testis, et haberet filium delicatiorem; abeunte jam illo,

Sentin' senem esse tactum triginta minis? in hoc genus conjiciuntur proverbialia; ut illud Scipionis, cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, agas asellum, et caetera. quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur. est etiam in verbo positum non insulsum genus, ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videre:

ex quo uno genere totus est Tutor, mimus
 vetus, oppido ridiculus. sed ab eo a mi-
 mis; tantum genus hujus ridiculi insigni
 aliqua et nota re notari volo. est autem
 ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nu-
 per ei, qui te rogasset, num tibi molestus
 esset futurus, si ad te bene ante lucem ve-
 nisset: 'tu vero, inquisti, molestus non
 'eris: jubebis igitur te, inquit, suscitari?'
 et tu, 'certe negaram te molestum futu-
 'rum.' ex eodem hoc vetus illud est,
 quod aiunt Maluginensem illum M. Sci-
 pionem, cum ex centuria sua renunciaret
 Acidinum consulem, praecoque dixisset.
 'dic de L. Manlio: virum bonum, inquit,
 'egregiumque civem esse arbitror.' ridi-
 cule etiam illud L. Porcius Nasica censo-
 ri Catoni, cum ille, 'ex tui animi senten-
 'tia, tu uxorem habes? non hercule, in-
 'quit, ex mei animi sententia.' haec aut
 frigida sunt, aut tum salsa, cum aliud est
 expectatum: natura enim nos (ut ante
 dixi) noster delectat error; ex quo cum
 quasi decepti sumus expectatione, ride-
 65 mus. In verbis etiam illa sunt, quae aut
 ex immutata oratione ducuntur, aut ex
 unius verbi translatione, aut ex inversio-

ne verborum. ex immutatione; ut, olim
Rufca cum legem ferret annalem, dissua-
sor M. Servilius, ‘dic mihi, inquit, M.
‘Pinari, num, si contra te dixero, mihi
‘male dicturus es, ut caeteris fecisti? ut
‘sementem feceris, ita metes,’ inquit. ex
translatione autem; ut, cum Scipio ille ma-
ior Corinthiis statuam pollicentibus eo
loco, ubi aliorum essent imperatorum,
turmales dixit displicere. invertuntur
autem verba; ut Crassus apud M. Perper-
nam judicem pro Aculeone cum diceret,
aderat contra Aculeonem Gratidiano L.
Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui
cum interpellaret odiose, ‘audiamus, in-
‘quit, pulcellum puerum,’ Crassus. cum
esset arrisum, ‘non potui mihi, inquit La-
‘mia, formam ipse fingere: ingenium po-
‘tui.’ tum hic, ‘audiamus, inquit, diser-
‘tum:’ multo etiam arrisum est vehemen-
tius. sunt etiam illa venusta, ut in gravi-
bus sententiis, sic in facetiis: dixi enim du-
dum, materiam aliam esse joci, aliam seve-
ritatis; gravium autem et jocorum unam
esserationem. ornant igitur in primis ora-
tionem verba relata contrarie: quod idem
genus est saepe etiam facetum; ut Servius

ille Galba, cum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiares suos, et dixisset Libo, 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo exhibis? cum tu, inquit, de cubiculo alieno.' a quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, 'villam in Tiburte habes, cor-
 66 'tem in palatio.' Ac verborum quidem genera quae essent faceta, dixisse me puto; rerum plura sunt, eaque magis (ut dixi ante) ridentur: in quibus est narratio; res sane difficilis: exprimenda enim sunt, et ponenda ante oculos ea quae videantur esse verisimilia, quod est proprium narrationis; et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cujus exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum. trahitur etiam aliquid ex historia; ut cum Sext. Titius se Cassandram esse diceret, 'multos, inquit Antonius, possum tuos Ajaces Oileos nominare.' est etiam ex similitudine, quae aut collationem habet, aut tamquam imaginem. collationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pe-

cuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret, 'errās, inquit, Scaure: ego enim Magium non conferasse dico, sed, tamquam nudus nuce legeret, in ventrem abstulisse.' ut illud M. Cicero senex, hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, 'nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime me Graece sciret, ita esse nequissimum.' valde autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem, aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris; ut meum illud in Helvium Manciam, jam ostendam, cujusmodi sis: cum ille, ostende, quaeso: demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, ejecta lingua, buccis fluentibus: risus est commotus: nihil tam Manciae simile visum est: ut cum Testio Penario, mentum in dicendo intorquenti, 'tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.' etiam illa, quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in concione, 'ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens, caput ad fornicem Fabii dmitteret.' ex

quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, ' si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram.' arguta etiam significatio est, cum parva re, et saepe verbo res obscura et latens illustratur; ut cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praefertim magno et gravi: ' nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire.' ut Asello Africanus objicienti lustrum illud infelix, ' noli, inquit, mirari: is enim, qui te ex aeriis exemit, lustrum condidit, et taurum immolavit.' tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levavit. ⁶⁷ Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias; non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus; sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster Scaevola Septimuleio illi Anagnino, cui pro C. Grac-

ehi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret: 'quid tibi vis, inquit, insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.' in hoc genere Fannius in analibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse, et eum Graeco verbo appellat *εἰρωνία*: sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia, dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse: genus est perelegans, et cum gravitate falsum, cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermonibus accommodatum. et hercule omnia haec, quae a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum condimenta sunt, nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, 'P. Mummius cui vis tempori hominem esse:' sic profecto res se habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. sed redeo ad caetera. est huic fi-

nitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Paulli pugna non affuerat: cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse, quaereretque, cur ab eo notaretur; ‘non amo, inquit, nimium diligentes.’ acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, cum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinisset, multaue ex ea praelia praeclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse, ‘quidni, inquit, meminerim? numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses.’ sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

----- Homo fatuus,

Postquam rem habere coepit, est mortuus.

----- Quid est tibi

Ista mulier? uxor. similis medius fidius, et

Quamdiu ad aquas fuit, numquam est mortuus.

Genus hoc levius, et, ut dixi, mimicum: 68
sed habet nonnumquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancina, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatam, ‘aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit.’ valde haec ridentur, et hercule omnia, quae a prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi, subabsurde falseque dicuntur. ex quo genere est etiam, non videri intelligere, quod intelligas; ut Pontidius, ‘qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum.’ ut ego, qui in delectu, Metello, cum excusationem oculorum a me non acciperet, et dixisset, ‘tu igitur nihil vides? ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam.’ ut illud Nasicæ, qui cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset, domi non esse; Nasica sensit illam domini jussu dixisse, et illum intus esse: paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a janua quaereret, exclamat Nasica, se domi non esse: tum Ennius, ‘quid? ego non cognosco vocem, inquit, tu-

‘am?’ hic Nafica, ‘homo es impudens:
 ‘ego, cum te quaererem, ancillae tuae cre-
 ‘didi, te domi non esse; tu mihi non cre-
 ‘dis ipsi?’ est bellum illud quoque, ex
 quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso ge-
 nere, quod dixit; ut, cum Q. Opimius con-
 sularis, qui adolescentulus male audisset,
 festivo homini Egilio, qui videretur mol-
 lior, nec esset, dixisset, ‘quid tu, Egilia
 ‘mea? quando ad me venis cum tua colu-
 ‘et lana? non pol, inquit, audeo; nam
 ‘me ad famosas vetuit mater accedere.’

69 Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem
 ridiculi absconditam; quo in genere est il-
 lud Siculi, cui cum familiaris quidam que-
 reretur, quod diceret, uxorem suam sus-
 pendisse se de ficu, ‘amabo te, inquit, da
 ‘mihi ex ista arbore, quos seram, furcu-
 ‘los.’ in eodem genere est, quod Catur-
 lus dixit cuidam oratori malo; qui, cum
 in epilogo misericordiam se movisse puta-
 ret, postquam assedit, rogavit hunc, vide-
 returne misericordiam movisse: ‘ac mag-
 ‘nam quidem, inquit: neminem enim pu-
 ‘to esse tam durum, cui non oratio tua
 ‘miseranda visa sit.’ me quidem hercule
 valde illa movent stomachosa et quasi sub-

morosa ridicula, non cum a moroso dicuntur; tum enim non sal, sed natura ridetur. in quo, ut mihi videtur, per falsum illud est apud Naevium;

----- quid ploras pater?

Mirum, ni cantem: condemnatus sum. huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lentis; ut cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, 'cave:' rogavit, 'numquid aliud ferret praeter arcam?' etiam stultitiae falsa reprehensio; ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum; 'quaeso, inquit, praetor, adversario meo da istum patronum; deinde mihi neminem dederis.' movent illa etiam, quae conjectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in ejus tabulis ostenderet literas, A. F. P. R. idque diceret esse, 'actum fide P. Rutilii;' Rutilius autem, 'ante factum, post relatum;' C. Cannius eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis literis de-

clarari. ‘quid ergo?’ inquit Scaurus.
 70 ‘Aemilius fecit, plectitur Rutilius.’ Ri-
 dentur etiam discrepantia; ‘quid huic ab-
 ‘est, nisi res et virtus?’ bella etiam est fa-
 miliaris reprehensio, quasi errantis; ut
 cum objurgavit Albius Granium, quod,
 cum ejus tabulis quiddam Albucio proba-
 tum videretur, et valde absoluto Scaevola
 gauderet, neque intelligeret contra suas
 tabulas esse judicatum. huic similis est eti-
 am admonitio in consilio dando familia-
 ris; ut cum patrono malo, cum vocem in
 dicendo obtudisset; suadebat Granius, ut
 mulsum frigidum biberet, simulac domum
 redisset: ‘perdam, inquit, vocem, si id fe-
 ‘cero: melius est, inquit, quam reum.’
 bellum etiam est, cum, quid cuique sit con-
 sentaneum, dicitur; ut cum Scaurus non-
 nullam haberet invidiam ex eo, quod
 Phrygionis Pompeii, locupletis hominis,
 bona sine testamento possederat, sederet-
 que advocatus reo Bestiae, cum funus
 quoddam duceretur, accusator C. Mem-
 mius, ‘vide, inquit, Scaure, mortuus ra-
 ‘pitur, si potes esse possessor.’ sed ex his
 omnibus nihil magis ridetur, quam quod
 est praeter expectationem; cuius innume-

rabilia sunt exempla, vel Appii majoris illius, qui, in senatu cum ageretur de agris publicis et de lege Thoria, et premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent; ‘non est, inquit, ‘Lucilii pecus illud, erratis,’ (defendere Lucilium videbatur), ‘ego liberum puto ‘esse: qua lubet, pascitur.’ placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, ‘ejero, inquit; iniquus est:’ cum esset admurmuratum, ‘ah, inquit, patres conscripti, non ego mihi illum iniquum ejero, verum omnibus.’ ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laessisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, ‘potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te ‘audisse dicis, iratus dixerit:’ annuit Silus: ‘potest etiam, ut tu non recte intellexeris:’ id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret: ‘potest etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audisse dicis, ‘numquam audieris:’ hoc ita praeter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. hujus generis est plenus Naevius, et jocus est familiaris.

----- Sapiens si algebis, tremes.

71 et alia permulta. Saepe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, at hercule, inquit, tu tuis dignus. saepe etiam sententiose ridicula dicuntur; ut M. Cincius quo die legem de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodiisset, et satis contumeliose, quid fers Cinciole? quaesisset: 'ut emas, inquit, Cai, si uti velis.' saepe etiam false, quae fieri non possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, caeteris se in campo exercentibus, in herba ipse recubuiisset, vellem hoc esset, inquit, laborare. falsum est etiam quaerentibus et quasi percunctantibus, lente respondere, quod nollent; ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset, amicique cum vociferarentur, et quaererent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset, 'me istorum, inquit, nihil credere.' colliguntur a Graecis alia nonnulla, execrationes, admirationes, minationes. sed haec ipsa nimis

mihi videor multa in genera descripsisse :
nam illa, quae verbi ratione et vi conti-
nentur, certa fere ac definita sunt ; quae
plerumque, ut ante dixi, laudari magis,
quam rideri solent. haec autem, quae sunt
in re et in ipsa sententia, partibus sunt in-
numerabilia, generibus pauca : expecta-
tionibus enim decipiendis, et naturis ali-
orum irridendis, ipsorum ridicule indi-
candis, et similitudine turpioris, et dissi-
mulatione, et subabsurda dicendo, et stul-
ta reprehendendo risus moventur. itaque
imbuendus est is, qui jocosè vult dicere,
quasi natura quadam apta ad haec genera,
et moribus, ut ad cujusque modi genus ri-
diculi vultus etiam accommodetur ; qui
quidem quo severior est et tristior, ut in te,
Crasse, hoc illa, quae dicuntur, falsiora vi-
deri solent. sed jam tu, Antoni, qui hoc
diversorio sermonis mei libenter acquie-
turum te esse dixisti, tamquam in Pomti-
num deverteris, neque amoenum neque
salubrem locum, cenfeo, ut satis diu te pu-
tes requiesse, et iter reliquum conficere
pergas. ego vero, atque hilare quidem a
te acceptus, inquit, et cum doctior per te,
tum etiam audacior factus sum ad jocan-

dum: non enim vereor, ne quis me in isto genere levio-rem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. sed habetis ea, quae voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit: nam caetera faciliora sunt, atque ex iis, quae jam dicta
 72 sunt, reliqua nascuntur omnia. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum et argumenta causae, et eos locos, quibus animi iudicium conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi; tum constituo, quid habeat quaeque causa boni, quid mali: nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quae non habeat utrumque: sed, quantum habeat, id refert. mea autem ratio in dicendo haec esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream: a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. et, si causa est in argumentis,

firmissima quaeque maxime tueor, siue plura sunt, siue aliquod unum : si autem in conciliatione, aut in permotione causa est ; ad eam me potissimum partem, quae maxime commovere animos hominum potest, confero. summa denique hujus generis haec est, ut, si in refellendo adversario firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela: si nostra facilius probari, quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione, et ad nostram conor traducere. duo denique illa, quae facillima videntur, (quoniam quae difficiliora sunt, non possum), mihi pro meo jure sumo : unum, ut molesto, aut difficili argumento, aut loco nonnumquam omnino nihil respondeam ; quod forsitan aliquis jure irriserit : quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo; confiteorque me, si quae premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto fugere videar ; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, et pugnae similem fugam : consistere vero

in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar: alterum est illud, quod ego oratori maxime cavendum et providendum puto, quodque me sollicitare summe solet; non tam, ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne quid obsum: non quin enitendum sit in utroque; sed tamen multo est turpius oratori nocuisse videri causae, quam non profuisse. Sed quid hoc loco
 73 vos inter vos, Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis? minime, inquit ille; sed Caesar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. me vero lubente, inquit Antonius, dixerit, sive refellendi causa, sive quaerendi. tum Julius, ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum; propriumque hoc esse laudis tuae, nihil a te umquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. idque memoria teneo, cum mihi sermo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de te institutus, Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum caeteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum,

quod opus esset, diceret, sed etiam, quod non opus esset, non diceret: tum illum mihi respondere memini, caetera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset, et noceret ei, pro quo quis diceret: quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri; sed improbum, qui faceret. nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstras, velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur. Dicam⁷⁴ equidem, Caesar, inquit, quid intelligam: sed et tu, et vos omnes, hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cujusdam est ingenii ac singularis; cui quidem portenti simile esse visum est, posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetque ei, quem defenderet. facit enim de se conjecturam, cujus tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra seipsum sit, dicere: sed ego non de praestanti quadam et eximia, sed prope de vulgari et

communi prudentia disputo. apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus accessisse dicitur, eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitum esse se traditurum: cum ille quaesisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci, quae vellet, quam si meminisse, docuisset. videsne, quae vis in homine acerrimi ingenii, quam potens, et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius, oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam, quod semel audisset vidissetve, meminisse. sed neque propter hoc Themistoclis responsum, memoriae nobis opera danda non est; neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi negligenda est: uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam

significavit facultatem. etenim permulta sunt in causis, in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. saepe aliquis testis aut non laedit, aut minus laedit, nisi laceffatur: orat reus: urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam assequor laudem: homines enim imperiti facilius, quod stulte dixeris, reprehendere, quam, quod sapienter tacueris, laudare possunt. hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem laeseris? habet enim et voluntatem nocendi in iracundia, et vim in ingenio, et pondus in vita: nec si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt: quo quidem mihi videri turpius nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu sermo ille sequitur, ‘occidit ille: adversariumne? immo vero, aiunt, se, et eum, quem defendit.’ Hoc Crassus ⁷⁵ non putat nisi perfidia accidere posse: ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. quid? illud, quod supra dixi, solere me cedere,

et, ut planius dicam fugere ea, quae valde causam meam premerent, cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua praesidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant? quid? cum personarum, quas defendunt, rationem non habent? si, quae sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt, quantum in eo tandem mali? quid? si in homines caros iudicibusque jucundos sine ulla praemunitioe orationis acerbius et contumeliosius invehere, nonne abs te iudices abalienes? quid? si, quae vitia, aut incommoda sunt in aliquo iudice uno, aut pluribus, ea tu in adversariis exprobrando non intelligas te in iudices invehi, mediocre peccatum est? quid? si, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut laesus efferare iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? in quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor: ut cum te ipsum, Sulpici, objurgabam, quod ministratorem

peteres, non adversarium. ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans, aut plane insanus esse videatur. in ipsis autem argumentis si quid posueris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu judiciorum ac foro, nihilne noceas? quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper, (dicam enim saepius) si possim, ut boni aliquid efficiam dicendo: sin id minus, ut certe ne quid mali. Itaque nunc illuc redeo, Ca-⁷⁶ tulle, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum, ac locorum, cujus ratio est duplex; altera, quam affert natura causarum; altera, quae oratorum judicio et prudentia comparatur. nam ut aliquid ante rem dicamus; deinde ut rem exponamus; post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis; deinde ut concludamus, atque ita peroremus; hoc dicendi genus natura ipsa praescribit. ut vero statuamus, ea, quae probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. multa enim occur-

runt argumenta; multa, quae in dicendo profutura videantur; sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim etiam, si quid habent adjumenti, sunt nonnumquam ejusmodi, ut insit in iis aliquid vitii, neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo jungatur. quae autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut saepe fit) valde multa sunt, ea, quae ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, discerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare
 77 soleo, quam expendere. Et quoniam, quod saepe jam dixi, tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo; una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle videamur: reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt: nam et principia, et caeterae partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas per-

manare possint. sed his partibus orationis, quae, etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo, et in perorando; digredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causa, saepe utile est. itaque vel narratione exposita saepe datur ad commovendos animos digrediendi locus: vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest: eaeque causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad ejusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur. atque etiam in illo reprehendo eos, qui quae minime firma sunt, ea prima collocant: in quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi numquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. res enim hoc postu-

lat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum: male enim se res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior fieri videtur. ergo, ut in oratore optimus quisque, sic et in oratione firmissimum quodque sit primum: dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum: si quae erunt mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum), in mediam turbam atque in gregem conjiciantur. hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio. nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare, atque commune. Principia autem dicendi semper cum accurata, et acuta, et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio; quae continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. in quo admirari soleo non equidem istos, qui nul-

lam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum atque eruditum Philippum; qui ita solet ad dicendum surgere, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat: et ait idem, 'cum brachium 'concalefecerit, tum se solere pugnare:' neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant, et reliquis viribus suis consulant. neque est dubium, quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse debeat: sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur; quanto hoc magis in oratione exspectandum, in qua non vis potius, quam delectatio postulatur. nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat, et quod totum repente evolet: sic omnia quae fiunt, quaeque aguntur acerrime, lenioribus principiis natura ipsa praetexuit. haec autem in dicendo non extrinsecus aliunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt: (idcirco, tota causa pertentata, atque perspecta, locis

omnibus inventis atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum; sic et facile reperietur): sumentur enim ex iis rebus, quae erunt uberrimae vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi digredi saepe oportere. ita et momenti aliquid afferent, cum erunt pene ex intima defensione deprompta: et apparebit ea non modo non esse communia, nec in alias causas posse transferri; sed penitus ex ea causa, quae tum agatur, effloruisse.

79 Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, significationem habere debet, aut aditum ad causam et munitionem, aut quoddam ornamentum et dignitatem. sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia proportionem rerum praeponere. itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. sed, cum erit utendum principio (quod plerumque erit), aut ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. ex reo (reos appello, quorum res est), quae significant virum bonum, quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum, quae valeant

contra falsam criminationem. ex adversario, iisdem ex locis fere contraria. ex re, si crudelis, si infanda, si praeter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique non possit. ex iis autem, apud quos agitur, ut benivolos beneque existimantes efficiamus; quod agendo efficitur melius, quam rogando. est id quidem in totam orationem confundendum, nec minime in extremam; sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. nam et attentum, monent Graeci, ut principio faciamus iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis propria, quam reliquarum partium: faciliora etiam in principiiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia expectant, et dociles magis initiis esse possunt; illustriora enim sunt, quae in principiiis, quam quae in mediis causis dicuntur, aut arguendo, aut refellendo. maxima autem copia principiorum ad iudicem aut alliciendum, aut incitandum ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa: quos tamen totos in principio explicari non oportebit, sed tantum impelli primo iudi-

cem leviter, ut jam inclinato reliqua incumbat oratio. Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non, tamquam citharoedi prooemium, affectum aliquod, sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur. nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle videantur. atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint. narrare vero rem quod breviter jubent, si brevis appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio: sin tum est brevis, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est: sed saepe obest, vel maxime in narrando; non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut jucunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit: ut, illa

Nam is postquam excessit ex ephebis quam longa est narratio? mores adolescentis ipsius, et servilis percunctatio, mors

Chrysidis, vultus, et forma, et lamentatio
sororis, reliqua pervarie jucundeque nar-
rantur. quod si hanc brevitatem quae-
fisset,

Effertur, imus, ad sepulchrum venimus,

In ignem posita est -----

fere decem versiculis totum conficere po-
tuisse: quamquam hoc ipsum, 'effertur,
'imus,' concisum est ita, ut non brevitati
servitum sit, sed magis venustati. quod si
nihil fuisset, nisi, 'in ignem posita est,' ta-
men res tota cognosci facile potuisset. sed
et festivitatem habet narratio distincta per-
sonis et interpuncta sermonibus: et est
probabilius, quod gestum esse dicas, cum,
quemadmodum actum sit, exponas: et
multo apertius ad intelligendum est, si sic
consistitur aliquando, ac non ista brevita-
te percurritur. apertam enim narratio-
nem tam esse oportet, quam caetera; sed
hoc magis in hac elaborandum est, quod
et difficilius est non esse obscurum in re
narranda, quam aut in principio, aut in
argumento, aut in purgando, aut in pe-
rorando: et majore periculo haec pars o-
rationis obscura est, quam caeterae: vel
quia, si quo alio in loco est dictum quid

obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est; narratio obscura totam obcaecat orationem: vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causa locus. erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si
 81 non interrupte narrabitur. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, id est consilii. neque enim si nota res est, nec dubium quid gestum sit, narrari oportet; nec si adversarius narravit, nisi si refellemus: ac, si quando erit narrandum, ne illa, quae suspicionem et crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur; et quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat: nam ad summam totius causae pertinet, caute, an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio. sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, quid in controversiam veniat. tum suggerenda sunt firmamenta causae conjuncte, et in firmandis contrariis, et tuis confirmandis: namque una in causis ratio quaedam

est ejus orationis, quae ad probandam argumentationem valet: ea autem et confirmationem, et reprehensionem quaerit: sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes; neque haec confirmari, nisi illa reprehendas; idcirco haec et natura, et utilitate, et tractatione conjuncta sunt. omnia autem concludenda plerumque rebus augendis, vel inflammando iudice, vel mitigando: omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes iudicum quam maxime permovendas, et ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt. neque sane jam causa videtur esse, cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt, aut laudationibus: sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, gravissimae mihi videtur esse personae: nam et sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus; et honesti et disertis, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possit. Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt: sapiens enim est consilium, multisque aliis dicendi relinquendus locus: vitan-

da etiam ingenii ostentationis suspicio: concio capit omnem vim orationis, et gravitatem varietatemque desiderat. ergo in suadendo nihil est optabilius, quam dignitas: nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suafor, sed quid interdum magis sequatur, videt: nemo est enim, praesertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem: sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor, ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. controversia autem inter hominum sententias aut in illo est, utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, certatur, utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. quae quia pugnare saepe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, pecuniae, vectigalium, praesidii, militum, utilitates caeterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quae erunt vel cum periculo gloriosa, colliget; posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet, semperque eam cum dignitate es-

se conjunctam. sed, quid fieri possit, aut non possit; quidque etiam sit necesse, aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum: inciditur enim omnis jam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur; et qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit. ad consilium autem de republica dandum caput est, nosse rempublicam: ad dicendum vero probabiliter, nosse mores civitatis; qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum: et, quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen, quia summa dignitas est populi, gravissima causa reipublicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et illustrius esse adhibendum videtur: maximaque pars orationis ad movenda est ad animorum motus nonnumquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos: saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, injuria, invidia, crudelitate revocandos. Fit autem, ut, quia maxima⁸³ quasi oratori scena videatur concio, natura ipsa ad ornatus dicendi genus exci-

retur: habet enim multitudo vim quandam talem, ut, quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse non possit. et, cum sint populares multi variūque lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi, quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione, vel invidia, quae aut iusta est, aut ex criminatione, atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo: hisque quatuor causis totidem medicinae opponuntur: tum objurgatio si est auctoritas: tum admonitio, quasi lenior objurgatio: tum promissio, si audierint, probaturos: tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnumquam utile. nullo autem loco plus facetiae profunt, et celeritas, et breve aliquid dictum nec sine dignitate, et cum lepore: nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitia et saepe ab acerbitate, commode, ac breviter, et acute, et hilare dicto deducitur. Expofui fere, ut potui, vobis, in utroque genere causarum quae:

sequi solerem, quae fugere, quae spectare, quaque omnino in causis ratione versari. nec illud tertium, laudationum, genus est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis nostris secreveram : sed et quia multa sunt orationum genera, et graviora, et majoris copiae, de quibus nemo fere praeciperet ; et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. ipsi enim Graeci, magis legendi et delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis causa, laudationes scriptitaverunt : quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander, alique laudantur. nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quae ad orationis laudem minime accommodata est. sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnumquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, vel ut nosmetipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tra-

status is locus. perspicuum est igitur, alia esse in homine optanda, alia laudanda. genus, forma, vires, opes, divitiae, caeteraque, quae fortuna det aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur; tractanda etiam in laudationibus haec sunt naturae et fortunae bona: in quibus est summa laus; non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae: ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse. virtus autem, quae est per se ipsa laudabilis, et sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est alia ad laudationem aptior. sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum, et quadam comitate ac beneficentia positae: aliae, quae in ingenii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac robore. nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, jucunda est auditu in lau-

dationibus; (omnes enim hae virtutes non tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur): sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae tenues, et pro nihilo putantur; et in excogitando vis quaedam ingenii, et ipsa eloquentia admirationis habet non minus, jucunditatis minus: ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri: sed tamen in laudando jungenda sunt etiam haec genera virtutum: ferunt enim aures hominum cum illa, quae jucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. Et, quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac munera, et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude justitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit; itemque in caeteris res gestae ad cuiusque virtutis genus, et vim, et nomen accommodabuntur. gratissima autem laus eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac praemio: quae vero etiam

cum labore et periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt, et audiri facillime: ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. magna etiam illa laus et admirabilis videri solet, tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam, felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui, laudationis est. sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles, aut novitate primae, aut genere ipso singulares: neque enim parvae, neque usitatae, neque vulgares admiratione, aut omnino laude dignae videri solent. est etiam cum caeteris praestantibus viris comparatio in laudatione praeclara. de quo genere libitum est mihi paulo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent

in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. jam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse, perspicuum est: simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere posse: atque his locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum. habetis, de inveniendis rebus disponendisque quid sentiam. adjungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo differat, relinquam, nisi ea, quibus haec exornentur. Perge vero, ⁸⁶ inquit Crassus: libenter enim te cognitum jam artificem, aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuae nudatumque perspicio; et, quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis, estque mihi gratum. jam istuc, quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate: si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo: sin dissimulare, tu, quemadmo-

dum his satisfacias, videris. sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memoriae malim: gratiamque habeo Simonidi illi Ceio, quem primum ferunt artem memoriae protulisse. dicunt enim, cum coenaret Cranno- ne in Thessalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa, poetarum more, in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset pro illo carmine, daturum: reliquum a suis Tyndaridis, quos aequè laudasset, peteret, si ei videretur. paulo post esse ferunt nunciatum Simonidi, ut prodiret, juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent: surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem: hoc interim spatium conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse: quos cum humare vellent sui, neque possent obtritatos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum

loco quisque cubuisset, demonstrator unicujusque sepeliendi fuisse. hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriae lumen afferret: itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret; res autem ipsas rerum effigies notaret: atque ut locis pro cera, simulacris pro literis uteremur. Qui sit autem oratori⁸⁷ memoriae fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere, quae didiceris in accipienda causa? quae ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatus? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? itaque soli, qui memoria vigent, sciunt quid, et quatenus, et quomodo dicturi sint, quid responderint, quid super sit: iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt. quare confiteor equidem hujus boni naturam esse prin-

cipem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam est et similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta jam in nobis et procreata, educet atque confirmet. verumtamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur; neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adjuvetur. vidit enim hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis invenit, ea maxime animis affigi nostris, quae essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum vident: quare facillime animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus, aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res caecas et ab adspectus judicio remotas conformatio quaedam, et imago, et figura ita notaret, ut ea, quae cogitando complecti non possemus, intuendo quasi teneremus. his autem formis atque corporibus, sicut omni-

bus, quae sub adspectum veniunt, sedes opus est: etenim corpus intelligi sine loco non potest. quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere, celeriterque percutere animum possint. quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similitum verborum conversa, et immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, et unius verbi imagine totius sententiae informatio, pictoris cujusdam summi ratione et modo, formarum varietate locos distinguendis. Sed verborum me-⁸⁸ moria, quae minus est nobis necessaria, majore imaginum varietate distinguitur: multa enim sunt verba, quae, quasi articuli, connectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt: eorum fingendae nobis sunt imagines, quibus semper utamur. rerum memoria propria est oratoris: eam singulis personis bene positae notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. neque verum est, quod abi-

nertibus dicitur, opprimi memoriam ima-
 ginum pondere, et obscurari etiam id,
 quod per se natura tenere potuisset: vidi
 enim ego summos homines, et divina
 prope memoria, Athenis Charmadam; in
 Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium
 Metrodorum; quorum uterque, tamquam
 literis in cera, sic se aiebat imaginibus in
 iis locis, quos haberet, quae meminisse
 vellet, perscribere. quare hac exercitati-
 one non eruenda memoria est, si est nulla
 naturalis: sed certe, si latet, evocanda est.
 habetis sermonem bene longum hominis
 utinam non impudentis: illud quidem cer-
 te, non nimis verecundi; qui quidem, cum
 te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente,
 de dicendi ratione tam multa dixerim:
 nam istorum aetas minus me fortasse mo-
 vere debuit: sed mihi ignoscetis profecto,
 si modo, quae causa me ad hanc insolitam
 mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

8) Nos vero, inquit Catulus, (etenim pro
 me hoc, et pro meo fratre respondeo) non
 modo tibi ignoscimus, sed te diligimus,
 magnamque tibi habemus gratiam; et cum
 humanitatem et facilitatem agnoscimus
 tuam, tum admiramur istam scientiam et

copiam. equidem etiam hoc me affectum puto, quod magno sum levatus errore, et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas: nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse, et undique collegisse, usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse. neque eo minus eloquentiam tuam, et multo magis virtutem et diligentiam admiror: et simul gaudeo iudicium animi mei probari, quod semper statui, neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina consequi posse. sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa in sermonem impulisset? quae est enim alia causa, nisi quod nobis, et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti? tum ille, adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam vel prudentius, vel invitius (nolo enim dicere de tam suavi homine, fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? consularem se esse hominem

et cenforium? eadem nostra causa est. an aetatem afferet? quadriennio minor est. an se nescire, quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis (ut aiunt); iste a puero summo studio, summis doctoribus? nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo umquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se umquam dicturum esse confideret. quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, ⁹⁰audiamus. Tum ille, ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, quae sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines, quid dico saepe? imo nonnumquam: saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde umquam diutius, quam quaestor, abfuerim? sed tamen audiui, ut heri dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros, et in Asia istum ipsum Scepsum Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret: neque vero mihi quisquam co-

piofius umquam vifus eft, neque subtilius in hoc genere dicendi, quam ifte hodie, efle verfatus: quod fi effet aliter, et aliquid intelligerem ab Antonio praetermiſſum, non eſſem tam inurbanus ac pene inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere ſentirem. tum Sulpicius, an ergo, inquit, oblitus es, Cratte, Antonium ita partitum efle tecum, ut ipſe inſtrumentum oratoris exponeret, tibi ejus diſtinctionem atque ornatum relinqueret? hic ille, primum, quis Antonio permiſit, inquit, ut et partes faceret, et, utram vellet, prior ipſe fumeret? deinde, ſi ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte eſt viſus de utraque re dicere. ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipſum invenit. verba igitur, inquit Cratſus, mihi reliquit Antonius, rem ipſe ſumſit. tum Caefar, ſi, quod difficilius eſt, id tibi reliquit; eſt nobis, inquit, cauſa, cur te audire cupiamus: ſin, quod facilius; tibi cauſa non eſt, cur recuſes. et Catulus, quid? quod dixiſti, inquit, Cratte, ſi hic hodie apud te maneremus, te morem nobis eſſe geſturum, ni-

LIBER SECUNDUS. 285

hilne ad fidem tuam putas pertinere? tum Cotta ridens, possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est: id autem committere, vide, quam sit homini turpe censorio. agite vero, ille inquit, ut vultis: sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo et requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. T. CICERONIS
 DE
 ORATORE
 AD
 Q. FRATREM
 LIBER TERTIUS.

INstituente mihi, Quinte frater, eum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte extincta subita est, vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro continetur: ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die, vehementer commotus ea oratione, quae

ferebatur habita esse in concione a Philippo, quem dixisse constabat, 'videndum sibi aliud esse consilium, illo senatu se rempublicam gerere non posse:' mane idibus Septembris et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. ibi, cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset inVectus. hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut numquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum iudicatum, caeteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. deploravit enim casum atque orbitatem senatus; cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario praedone, diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligasset, consilium senatus a republica repudiaret. hic cum homini, et vehementi, et disertio, et in primis forti ad resistendum, Philippo,

quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, et graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coercere. quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset: ‘an tu, quum omnem
‘auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris, eamque in conspectu populi Romani concideris, me his pignoribus existimas posse terreri? non tibi
‘illa sunt caedenda, si Crassum vis coercere: haec tibi est excidenda lingua; quae
‘vel evulsa, spiritu ipso libidinem tuam
‘libertas mea refutabit.’ Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium ab eo dicta esse constabat; sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano satisfaceret, numquam senatus neque consilium reipublicae, neque fidem defuisse, ab eo dictam; et eundem (id quod in auctoritatibus praescriptis exstat) scribendo adfuisse. illa tamquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio; quam quasi expectantes, post ejus interitum veniebamur in curiam, ut

vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. namque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremque multum consecutum esse audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febris domum rediit, dieque septimo lateris dolore consumtus est. ô fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones! quae in medio spatio saepe franguntur et corruunt, aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspiciere potuerunt. nam, quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicae dignitate. qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem atque omnia vitae consilia morte pervertit. fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus: sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii prin-

cipes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria praestitisset. Sed, quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunae, non vagabitur oratio mea longius, atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre coepimus, continentur. quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? tenemus enim memoria, Q. Catulum, virum omni laude praestantem, dum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret. jam M. Antonii in his ipsis rostris, in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quaeque censor imperatoriis manubiis ornat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. neque vero longe ab eo

C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit; ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum republica pariter, et cum illa simul extinctus esse videatur. neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu, neque collegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit: cui moerori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuisset. non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosque casus; ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate: Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus conjunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiae florescenti, ferro erepta vita est, et poena temeritatis non sine magno reipublicae malo constituta. ego vero te, Crasse, cum vitae flore,

tum mortis opportunitate, divino consilio et ortum et extinctum esse arbitror: nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas; aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coegisset: neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam, propter admistam civium caedem, bonorum victoria moerori fuisset. Mihi 4 quidem, Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea, quae nosmetipsi ob amorem in rempublicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos, tamque praecipites casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti. sed, quoniam haec jam neque integra nobis esse possunt, et summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus ad ea solatia, quae non modo sedatis molestiis jucunda, sed etiam haerentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum ac pene postremum memoriae prodamus;

atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus: neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur: quod item nos postulamus, non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a caeteris, qui haec in manus sument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimeretur, suspicentur: nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias hujus disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium jejuniorem, aut Crassum pleniorē fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est; is erit ex iis, qui aut illos non audierit, aut judicare non possit: nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio atque ingenio et doctrina praestans.

omnibus, tum in suo genere perfectus; ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paululumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse; seseque, qui vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset, atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera, quiescentibus aliis, in eam exhedram venisse, in qua Crassus lectulo posito recubivisset; cumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. deinde cum omnes, inclinato jam in pomeridianum tempus die, venissent ad Crassum, quid est, Crasse, inquit Julius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum. tum Crassus, an me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse debere? quinam igitur, inquit ille, locus? an in media silva placet? est enim is maxime et opacus et

frigidus. sane, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. cum placuisset idem caeteris, in silvam venit, et ibi magna cum audiendi expectatione confiditur. tum Crassus, cum auctoritas atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de iis, quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret, ea divisit, quae se juncta esse non possunt: nam, cum omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris; neque res lumen, si verba semoveris. ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi, multo plus etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest; qui omnia haec, quae supra et subter, unum esse, et una vi atque una consensione naturae constricta esse dixerunt: nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a caeteris per se ipsum constare, aut quo caetera si careant, vim suam atque

aeternitatem conservare possint. Sed, 6
si haec major esse ratio videtur, quam ut
hominum possit sensu aut cogitatione
comprehendi, est etiam illa Platonis vera,
et tibi, Catule, certe non inaudita vox,
omnem doctrinam harum ingenuarum et
humanarum artium uno quodam societa-
tis vinculo contineri: ubi enim perspecta
vis est rationis ejus, qua causae rerum at-
que exitus cognoscuntur, mirus quidam
omnium quasi consensus doctrinarum
concentusque reperitur. sed, si hoc quo-
que videtur esse altius, quam ut id nos
humili strati suspicere possimus, illud certe
tamen, quod amplexi sumus, quod pro-
fitemur, quod suscepimus, nosse et tenere
debemus. una est enim, quod et ego he-
sterna die dixi, et aliquot locis antemeridi-
diano sermone significavit Antonius, elo-
quentia, quascumque in oras disputatio-
nis regionesve delata est: nam sive de coe-
li natura loquitur, sive de terrae, sive de
divina vi, sive de humana; sive ex inferi-
ore loco, sive ex aequo, sive ex superiore;
sive ut impellat homines, sive ut doceat,
sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut
reflectat, sive ut incendat, sive ut leniat;

sive ad paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive cum suis, sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus: et, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata. sed, quoniam oppressi jam sumus opinionibus, non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divulsa et quasi discerpta contrectant; et qui, tamquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest; non suscipiam oratione mea plus, quam mihi imponitur: tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse, non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. sed prius, quam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi. Natura nulla est (ut mihi videtur), quae non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quae tamen consimili laude dignentur: nam et auribus multa percipimus, quae, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt.

varia saepe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur: et oculis colliguntur pene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent: et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maxime suavitatis. at hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles; neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quae, cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter

sefe Ennius, Pacuvius, Acciusque dissimiles: quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides; quamquam omnibus par pene laus in dissimili scribendi genere tribuatur. adspicite nunc eos homines, atque intuemini, quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. suavitatem Isocrates, subtilitatem Lyfias, acumen Hyperides, fonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit: quis eorum non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui similis? gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum: quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis, atque vivis? quid jucundius auribus nostris umquam accidit hujus oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui pene solus videatur: sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. quid multa? istum audiens equidem sic judicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius et de-

terius futurum. quid noster hic Caesar? nonne novam quandam rationem attulit orationis, et dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam res, praeter hunc, tragicas pene comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit? atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur. ecce praesentes duo prope aequales, Sulpicius et Cotta: quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis, haeret in causa semper, et, quid judici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis caeteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit: Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis, et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. Ad nosmetipsos jam revertor; (quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur); quid tam dissimile, quam ego in

dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius; ego autem, quamquam memet mei poenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar. videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum, et ex omni parte causae septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate: nos autem, quicumque in dicendo sumus (quoniam esse aliquo in numero vobis videmur), certe tamen ab hujus multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere; propterea quod minime sibi quisque notus est, et difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest et ex motus mei mediocritate, et ex eo, quod quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare; et quod aliquanto me major in verbis, quam in sententiis eligendis labor et cura torquet, verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione et silentio fuisse videatur. quod si in nobis, qui ad-

sumus, tantae dissimilitudines, tam certae res cuiusque propriae, et in ea varietate fere melius a deteriore, facultate magis, quam genere distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est; quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt, oratores amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem pene reperiantur genera dicendi? ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque in una institutione formari. quod non est ita; diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum, exisse discipulos dissimiles inter se, attamen laudandos; cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur: cuius est vel maxime insigne illud exemplum (ut caeteras artes omittamus), quod dicebat Isocrates, doctor singularis, ‘ se calcari-

bus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere: alterum enim exultantem verborum audacia reprimebat: alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat: neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri affinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.

10 Haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae proponerentur a me, ad omnium vestrum studium, et ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur. ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. quinam igitur dicendi est modus melior (nam de actione post videro), quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus? atque eorum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me, puri dilucidique sermonis: neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat,

quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessarium: nam alterum traditur literis doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. sed omnis loquendielegantia, quamquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus et poetis: sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope praeclare locuti: quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi Latine. neque tamen erit utendam verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce, quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum volutatus. Atque, ut Latine lo-¹¹quamur, non solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo jure reprehendat; et ea sic et casibus, et temporibus, et genere, et numero conservemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans, aut

praeposterum sit; sed etiam lingua, et spiritus, et vocis sonus est ipse moderandus. nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius: nam de voce nondum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur: sunt enim certa vitia, quae nemo est, quin effugere cupiat, mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. est autem vitium, quod nonnulli de industria consecretantur: rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae, sonoque vocis agresti; et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. me autem tuus sonus, et suavitas ista delectat; omitto verborum, quamquam est caput: verum id affert ratio, docent literae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi: sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem, ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone hujus est

urbis maxime propria. Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit: domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo facile superabit. nostri minus student literis, quam Latini: tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est literarum, nemo est, quin literatissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis, atque ipso oris pressu et sono facile vincat. Quare, cum sit quaedam certa vox Romani generis, urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur; neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. equidem cum audio socrum meam Laeliam, (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod, multorum sermonis expertes, ea tenent semper, quae prima didicerunt); sed eam

sic audio, ut Plantum mihi aut Naevium
 videar audire: sono ipso vocis ita recto et
 simplici est, ut nihil ostentationis aut imi-
 tationis afferre videatur: ex quo sic locu-
 tum esse ejus patrem judico, sic majores;
 non aspere, ut ille, quem dixi; non vaste,
 non rustice, non hiulce; sed presse, et ae-
 quabiliter, et leniter. quare Cotta noster,
 cujus tu illa lata, Sulpici, nonnumquam
 imitaris, ut Iota literam tollas, et E ple-
 nissimum dicas, non mihi oratores anti-
 quos, sed mectores videtur imitari. hic
 cum arrisisset ipse Sulpicius, sic agam vo-
 biscum, inquit Crassus, ut quoniam me lo-
 qui voluistis, aliquid de vestris vitiis audi-
 atis. utinam quidem! inquit ille: id enim
 ipsum volumus; idque si feceris, multa (ut
 arbitror) hic hodie vitia ponemus. at e-
 nim non sine meo periculo, Crassus in-
 quit, possum, Sulpici, te reprehendere;
 quoniam Antonius mihi te simillimum
 dixit sibi videri. tum ille, tum quod mo-
 nuit idem, ut ea, quae in quoque maxima
 essent, imitaremur: ex quo vereor, ne ni-
 hil sim tui, nisi suppletionem pedis imita-
 tus, et pauca quaedam verba, et aliquem,
 si forte, motum. ergo ista, inquit Crassus,

quae habes a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam; (sunt autem ea multo et plura, et maiora, quam dicis): quae autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo. Praete-¹³reamus igitur praecepta Latine loquendi; quae puerilis doctrina tradit, et subtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani ac domestici; libri confirmant, et lectio veterum oratorum et poetarum. neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quae dicamus, intelligantur: Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volumus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine: quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere,

quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret: isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici: easdem res autem simulac Fufius, aut vester aequalis Pomponius agere coepit, non aequae, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum; tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras afferat; atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. verum, si placet, quoniam haec satis spero, vobis quidem certe maioribus, molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. Atqui vides, inquit Antonius, cum alias res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci possumus (de me enim conjicio), relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quaedam est oratio tua. faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt duae, quas modo percucurri, vel potius pene praete-

rii, Latine loquendi, planeque dicendi; reliquae sunt magnae, implicatae, variae, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae continetur: nemo enim umquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus: si est aliter, irrident; neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intelligerent, quid diceret; sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset. in quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate et rebus et verbis dicunt, et in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt; id est, quod dico ornate. qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nominem. qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius, et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. quare omnes istos, me auctore, deridete atque

contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur; neque adhuc, quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. verum enim oratori, quae sunt in hominum vita, (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subiecta materies), omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares; sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris: sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum, sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit, possit impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis probitate iungenda summaque prudentia: quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma dederimus. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem, vimque dicendi veteres Graeci sapientiam nominabant: hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc

Solones; atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetum mentis simili et voluntate. eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quae vita propter tranquillitatem, et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines, otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes, curanda sibi esse, ac quaerenda et investiganda duxerunt. nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi, et bene dicendi magistra; neque disjuncti doctores, sed iidem erant vivendi praecipitores atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret ' oratorem ver-

‘borum actoremque rerum.’ sed, ut homines labore assiduo et quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi a negotiis publicis, tamquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut voluntate sua feriat, totos se alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt; alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt, atque in iis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque aetates suas
 16 consumserunt. Sed, quod erant quidam, iique multi, qui aut in republica propter ancipitem, quae non potest esse sejuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes; aut, qui minus ipsi in republica versarentur, sed hujus tamen ejusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates; inventi sunt qui, cum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis animi quodam judicio abhorrent, hanc

dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent: quorum princeps Socrates fuit. is, (qui omnium eruditorum testimonio, totiusque iudicio Graeciae cum prudentia, et acumine, et venustate, et subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps), iis, qui haec, quae nos nunc quaerimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi et ornatè dicendi scientiam, re cohaerentes, disputationibus suis separavit: cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent: nam, cum essent plures orti fere a Socrate, (quod ex illius variis et diversis, et in omnem partem diffusis disputationibus aliud aliud apprehenderat), profeminatae sunt quasi familiae

dissentientes inter se, et multum disjunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent, et esse
 17 arbitrantur. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles, et Xenocrates; quorum alter Peripateticorum, alter Academiae nomen obtinuit. deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici. tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectant, Cyrenaica Philosophia manavit: quam ille et ejus posterii simpliciter defenderant; ii, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. fuerunt etiam alia genera philosophorum, fere qui se omnes Socraticos esse dicebant; Eretriacorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum: sed ea, horum vi et disputationibus, sunt jamdiu fracta et extincta. ex illis autem, quae remanent, ea philosophia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus, et quem aucto-

rem publici consilii, et regendae civitatis
ducem, et sententiae atque eloquentiae
principem in senatu, in populo, in causis
publicis esse volumus. nec ulla tamen ei
philosophiae fiet injuria a nobis: non e-
nim repelletur inde, quo aggredi cupiet,
sed in hortulis quiescet suis, ubi vult; ubi
etiam recubans molliter et delicate, nos
avocat a rostris, a judiciis, a curia, for-
tasse sapienter, hac praesertim republica.
verum ego non quaero nunc, quae sit phi-
losophia verissima, sed quae oratori con-
juncta maxime. quare istos sine ulla con-
tumelia dimittamus: sunt enim et boni
viri, et, quoniam sibi ita videntur, beati:
tantumque eos admoneamus, ut illud, e-
tiam si est verissimum, tacitum tamen, tam-
quam mysterium, teneant, quod negant
versari in republica esse sapientis: nam, si
hoc nobis atque optimo cuique persuase-
rint, non poterunt ipsi esse, id quod ma-
xime cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos
minime improbo, dimitto tamen; nec eos
iratos vereor, quoniam omnino irasci ne-
sciunt: atque hanc iis habeo gratiam, quod
soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac
sapientiam esse dixerunt: sed utrumque

est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat, vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem: valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et certe acutum; (sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum); attamen ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possit: alia enim et bona et mala videntur Stoicis, et caeteris civibus, vel potius gentibus: alia vis honoris, ignominiae, praemii, supplicii: vere, an secus, nihil ad hoc tempus: sed, ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo expedire possimus. reliqui sunt Peripatetici, et Academici: quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae: nam Speusippus Platōnis sororis filius, et Xenocrates, qui Platonem audierat, et, qui Xenocratem, Polemo, et Crantor nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem,

magnopere dissensit : copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcefilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit : quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque iudicium, primumque instituisse (quamquam id fuit Socraticum maxime), non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. hinc haec recentior Academia emanavit, in qua existit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis, jam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat. Haec autem, ut ex Ap¹⁹ pennino fluminum, sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta divortia; ut philosophi, tamquam in Supe-

rum mare Ionium defluerent, Graecum quoddam et portuosum: oratores autem in inferum hoc, Tuscum et barbarum, scopulosum atque infestum, laberentur; in quo etiam ipse Ulysses errasset. quare si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguare; aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui infimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut necessario; aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur; aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit: et, si fatis esse putatis, ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatus, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius; sed si his contenti estis, atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis: sin veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis; et, si illam praeclaram et eximiam speciem oratoris perfecti, et pulchritudinem ada-

maſtis, aut vobis haec Carneadia, aut illa Ariſtotelia viſ comprehendenda eſt. namque (ut ante dixi) veteres illi uſque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rempublicam pertinebant, cognitionem et ſcientiam cum dicendi ratione iungebant: poſtea diſſociati (ut expoſui) a Socrate diſerti a doctis, et deinceps a Socraticis item omnibus: philoſophi eloquentiam deſpexerunt, oratores ſapientiam: neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, niſi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur, ex quo promiſcuae haurirent, ſi manere in priſtina communione voluiſſent. ſed, ut pontifices veteres propter ſacrificiorum multitudinem tres viros epulones eſſe voluerunt, cum eſſent ipſi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare ſacrificium facerent, inſtituti; ſic Socratici a ſe cauſarum actores, et a communi philoſophiae nomine ſeparaverunt, cum veteres dicendi et intelligendi mirificam ſocietatem eſſe voluiſſent. Quae cum ita ſint, paullulum equidem de²⁰ me deprecabor, et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memetipſo, ſed de o-

ratore dicere putetis. ego enim sum is, qui, cum summo studio patris in pueritia doctus essem, et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum ipse forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse: quippe qui omnium maturissime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges, et instituta populi Romani, mosque majorum. paullum, sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quae stator in Asia cum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius: et inde decedens, Athenis; ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, succensuissem. quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo), atque hos

omnes, qui artes Rhetoricas exponunt, perridiculos: scribunt enim de litium genere, et de principiis, et de narrationibus. illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem, vim, mutationesque teneat: eadem mores, leges, jura describat, rem publicam regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat. in quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus: neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae collocarunt, multum fane in disputatione concedimus. Quid enim²¹ meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unusquisque nostrum versatus? quid est, quod aut Sext. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panaetio vi-

xit, M. Vigellius de virtute, homines Stoici, possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrū quisquam concedere? non est enim philosophia similis artium reliquarum? nam quid faciat in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem judicetur: haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque verisimile est, eliciendum acutis atque acribus, eaque exercitata oratione poliuntur. hic, hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi istos quidem nostros verberabit, neque se ab iis contemni ac despici sinet: sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem sententiam possit dicere, et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitiss, explicare, aut hoc Arcesilae modo et Carneadis contra omne, quod propositum sit, differat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, moremque exercitationemque dicendi; is sit verus, is perfectus, is solus orator. nam

neque sine forensibus nervis fatis vehemens et gravis; nec sine varietate doctrinae fatis politus et sapiens esse orator potest. quare Coracem istum velstrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tamquam pueriles delicias aliquas, depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus; dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum umquam attigit, comprehensa esse videatur. Tum C¹²atulus, haudquaquam hercle, inquit, Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicendi vel vim, vel suavitatem, vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere: nunc intelligo, illa te semper etiam potentiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse: sed tamen, cum omnes gradus aetatis recordor tuae, cumque vitam tuam ac studia considero; neque, quo tempo-

re ista didiceris, video; nec magnopere te istis studiis, hominibus, libris intelligo deditum; neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quae mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere; an, si non potueris, posse isto modo dicere. hic Crassus, hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum: negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificii existimatorem. similiter nunc de oratore, vestro impulsu, loquor, summo scilicet: semper enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. quare si jam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo (quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio): quod si ita est, summus tamen certe non sum: neque enim apud homines res est ulla difficilius, neque major, neque quae plura

adjumenta doctrinae desideret. attamen, quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est: vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit, intelligi non potest. me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris, et cum istis hominibus vivere; nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum umquam habuisse sepositum tempus ad discendum; ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint. At si quaeris, Catule, de doctrina ista quid ego sentiam; non tantum ingenioso homini, et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rempublicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumserunt, quos discentes vita defecit: omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui, ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vita sunt aliud acturi. magister hic Samnitium summa jam senectute est, et quotidie commentatur: nihil enim curat aliud: at Q. Velocius puer addidicerat: sed, quod erat

aptus ad illud, totumque cognorat, fuit,
ut est apud Lucilium,

----- Quamvis bonus ipse

Samnis in ludo ac rudibus, cuivis fatis
asper:

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei
familiari. Valerius quotidie cantabat: erat
enim scenicus: quid faceret aliud? at Nu-
merius Furius, noster familiaris, cum est
commodum, cantat: est enim paterfamili-
as, est eques Romanus: puer didicit, quod
discendum fuit. eadem ratio est harum
artium maximarum: dies et noctes virum
summa virtute et prudentia videbamus,
philosopho cum operam daret, Q. Tube-
ronem: at ejus avunculum vix intellige-
res id agere, cum ageret tamen, Africa-
num. ista discuntur facile, si et tantum
sumas, quantum opus sit, et habeas, qui
docere fideliter possit, et scias etiam ipse
discere. sed, si tota vita nihil velis aliud
agere, ipsa tractatio et quaestio quotidie
ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa
delectatione vestiges: ita fit, ut agitatione
rerum sit infinita cognitio. facilis usus
doctrinam confirmet, mediocris opera tri-
buatur, memoria studiumque permaneat:

libet autem semper discere, ut si velim ego talis optime ludere, aut pilae studio tener, etiam fortasse si assequi non possim: at alii, quia praeclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur; ut Titius pila, Brulla talis. quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat: namque aut senes ad eas accesserunt; aut usque ad senectutem in studiis detinentur; aut sunt tardissimi. res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit perdiscere. Jam, jam, inquit Catulus,²⁴ intelligo, Crasse, quid dicas, et hercule assentior: fatis video tibi, homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis. pergisne, inquit Crassus, me, quae dicam, de me, non de re putare dicere? sed jam, si placet, ad instituta redeamus. mihi vero, Catulus inquit, placet. tum Crassus, quorsum igitur haec spectat, inquit, tam longa et tam alte repetita oratio? hae duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis, ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera

apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, et quam plurimis sit rebus instructa. instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est: illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est majus, quam illud vulgare ac forense. apparatu nobis opus est, et rebus exquisitis undique, et collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. verborum eligendorum, et collocandorum, et concludendorum facilis est vel ratio, vel sine ratione ipsa exercitatio: rerum est silva magna; quam cum Graeci jam non tenerent, ob eamque causam juvenus nostra dedisceret pene discendo, etiam Latini, si diis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia

obtundi nolui, corroborari impudentiam: nam apud Graecos, cuiusmodi essent, videbam tamen esse, praeter hanc exercitationem linguae, doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia: hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod, etiam cum bonis rebus conjunctum, per seipsum est magnopere fugiendum. hoc cum unum traderetur, et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri: patitur enim et lingua nostra, et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri: sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt: sin quando exstiterint, etiam Graecis erunt anteponendi. Ornatur²⁵ igitur oratio genere primum, et quasi colore quodam, et succo suo, nam, ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est sin-

gulorum articulorum: in toto spectantur haec corpore: ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fustum aequabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et lumina. genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet; (non enim a me jam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam majus et ingenia me hortantur vestra et aetates); difficile enim dictu est, quatenus causa sit, cur ea quae maxime sensus nostros impellunt voluptate, et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleurae, quam in veteribus? quae tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones, et falsae

voculae, quam certae et severae? quibus tamen non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamationat. licet hoc videre in reliquis sensibus: unguentis minus diu nos delectari, summa et acerrima suavitate conditis, quam his moderatis; et magis laudari, quod terram, quam quod crocum olere videatur: in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis. quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine praeter caeteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit? quis potionem uti, aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem: sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est: quo hoc minus in oratione miremur, in qua vel ex poetis vel oratoribus possumus judicare cinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. atque eo citius in oratoris aut in poetae cincinnis ac

fusco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente fatiantur: in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia
 26 noscuntur. Quare, 'bene et praeclare,' quamvis nobis saepe dicatur; 'bel-
 'le et festive,' nimium saepe nolo: quamquam illa ipsa exclamatio, 'non potest
 'melius,' sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur. numquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest,

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abjicit prorsus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras,

incidat, adspiciat, admiretur, stupe scat. quid ille alter?

----- Quid petam praesidi?

quam leniter? quam remisse? quam non actuose? instat enim,

O pater, ô patria, ô Priami domus!
 in quo tanta commoveri actio non pos-

set, si esset consumpta superiore motu et exhausta. neque id actores prius viderunt, quam ipsi poetae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur. ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator, (nec tamen potest aliter esse) ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam: nam ipsa ad ornandum praecepta quae dantur, ejusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. quare, ut ante dixi, primum silva rerum ac sententiarum comparanda est; qua de parte dixit Antonius: haec formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis. summa autem laus eloquentiae est, amplificare rem ornando; quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abjiciendum. Id desideratur omnibus iis in ²⁷ locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel cum concitamus: sed in hoc,

quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum: eaque una laus oratoris est et propria maxime. etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius, primo rejiciebat, laudandi et vituperandi: nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. consequentur etiam illi loci, qui, quamquam proprii causarum et inhaerentes in earum nervis esse debent, tamen, quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum amplificatione inculpationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest; ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam: quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim jejuni sunt atque inanes: alii autem habent deprecationem, aut miserationem: alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem differi copiose licet. quae exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur:

apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur: de virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, praemio, poena, similibusque de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et artem habere debemus. sed, quoniam de nostra possessione depulsi in parvo, et eo litigioso praediolo relictī sumus, et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab iis, (quod indignissimum est), qui in nostrum patrimonium irruerunt, quod opus est nobis, mutuemur. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex ²⁸ particula parva urbis ac loci nomen habent, et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur; olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur; omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definita controversia certis temporibus ac reis; hoc modo, placeatne a Carthaginensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari: aut infinite de universo

genere quaerentis, quid omnino de cap-
 tivo statuendum ac sentiendum sit. atque
 horum superius illud genus causam aut
 controversiam appellant, eamque tribus,
 lite, aut deliberatione, aut laudatione de-
 finiunt: haec autem altera quaestio infi-
 nita et quasi proposita consultatio nomi-
 natur: atque haecenus loquuntur. etiam
 hac instituendo divisione utuntur, sed ita,
 non ut jure, aut judicio, ut denique
 recuperare amissam possessionem, sed ut
 ex jure civili, furculo defringendo, usur-
 pare videantur. nam illud alterum ge-
 nus, quod est temporibus, locis, reis de-
 finitum, obtinent, atque id ipsum laci-
 nia: nunc enim apud Philonem, quem in
 Academia maxime vigere audio, etiam
 harum jam causarum cognitio exercitati-
 oque celebratur: alterum vero tantum-
 modo in prima arte tradenda nominant,
 et oratoris esse dicunt: sed neque vim,
 neque naturam ejus, nec partes, nec ge-
 nera proponunt; ut praeteriri omnino fu-
 erit satius, quam attentatum deferri: nunc
 enim inopia reticere intelliguntur, tum
 29 judicio viderentur. Omnis igitur res
 eandem habet naturam ambigendi, de

qua quaeri et disceptari potest, five in infinitis consultationibus disceptatur, five in iis causis, quae in civitate et in forenſi diſceptatione verſantur: neque eſt ulla, quae non aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim rationemque referatur. nam aut ipſa cognitio rei ſcientiaque perquiritur; ut, virtus ſuamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi conſilium exquiritur; ut, ſitne ſapienti capeſſenda reſpublica. cognitionis autem tres modi, conjeſtura, definitio, et, ut ita dicam, conſecutio: nam, quid in re ſit, conjeſtura quaeritur; ut illud, ſitne in humano genere ſapientia. quam autem vim quaeque res habeat, definitio explicat; ut ſiquaeratur, quid ſit ſapientia. conſecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem ſequatur, inquiritur; ut illud, ſitne aliquando mentiri boni viri. redeunt rurfus ad conjeſturam; eamque in quatuor genera diſpartiunt: nam aut, quid ſit, quaeritur, hoc modo; naturane ſit juſ inter homines, an opinionibus: aut, quae ſit origo cujuſque rei; ut, quod ſit initium legum, aut rerum publicarum; aut cau-

sa et ratio; ut, si quaeratur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant: aut de immutatione; ut, si disputetur, num interire virtus in homine, aut num in vitium possit converti. definitionis autem sunt disceptationes, aut cum quaeritur, quid in communi mente quasi impressum sit; ut, si differatur, idne sit jus, quod maximae parti sit utile: aut cum, quid cuiusque sit proprium, exquiritur; ut, ornatè dicere, propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis praeterea possit: aut cum res distribuitur in partes; ut si quaeratur, quot sint genera rerum expetendarum; aut, sintne tria, corporis, animi, externarumque rerum: aut cum, quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur; ut, si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi. consecutionis autem duo prima quaestionum genera ponuntur: nam aut simplex est disceptatio; ut, si differatur, expetendane sit gloria: aut ex comparatione; laus, an divitiae magis expetendae sint. simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus; ut, expetendine honores sint, num fugienda paupertas: de aequo

aut iniquo; aequumne sit ulcisci injurias etiam propinquorum: de honesto aut turpi; ut hoc, sitne honestum gloriae causa mortem obire. comparisonis autem duo sunt modi: unus, cum, idemne sit, an aliquid intersit, quaeritur; ut metuere et vereri, ut rex et tyrannus, ut assentator et amicus: alter, cum, quid praestet aliud alii, quaeritur; ut illud, optimine cujusque sapientes, an populari laude ducantur: atque eae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur. Quae³⁰ vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum faciendumque sit, quaeritur; cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda tollendave tractantur. huic generi subiectae sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum et impulsio, et, si ita res feret, mitigatio. explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisio-

ne nostra partitio: eadem enim sunt membra in utriusque disputatione, sed paullo fecus a me, atque ab illo, partita ac distributa. nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque revocabo: nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo, non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse. ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latissime vagantur, et a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt et convertunt; ut ii, qui audiant, natura et genere et universa re cognita, de singulis reis, et criminibus, et litibus statuere possint. hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius, atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque vos differendi traducendos putavit. quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt; neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianae, aut nostrae

pomeridianae sessionis : non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est ; sed onerandum complendumque petus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate. Nostra est enim, (si modo nos oratores sumus, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et principes sumus), nostra est, inquam, omnis ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt ; atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis praecipiant libellis, eosque Rhetoricos inscribunt : quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab iisdem de justitia, de officio, de civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturae ratione dicuntur. quae, quoniam jam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus ; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, et quam intuentur, transferamus : neque (ut ante dixi) omnem teramus in his dis-

cendis rebus aetatem, sed, cum fontes viderimus (quos nisi qui celeriter cognovit, numquam cognoscet omnino), tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. in hoc igitur tanto, tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi: rerum enim copia verborum copiam gignit: et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, et flagret studio, et a natura adjuvetur, et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus; ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit: nae ille haud sane, quemadmodum verba struat et illuminet, a magi-

stris istis requireret: ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur. Hic Catulus, dii immortales,³² inquit, quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es, quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es, et in majorum suorum regno collocare! namque illos veteres doctores, auctoresque dicendi nulum genus disputationis a se alienum putasse accepimus, semperque esse in omni orationis ratione versatos: ex quibus Eleus Hippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est, cuncta pene audiente Graecia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem et poetarum, atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur; sed annulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est pro-

gressus: sed ex eo ipso est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. quid de Prodicō Chio? quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disse-ruit et scripsit. ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato voluit) Philosopho succubuit orator; qui aut non est victus umquam a Socrate, neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior et melior orator: sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disputationem quaestionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. atque ii, quos nominavi, multique praeterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest, ita se

rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Graecis vituperationis esse tribuendum statuam: cum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis pene omnibus, vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris: illi, nati in literis, ardentisque his studiis, otio vero diffuentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservaverint. Tum ³³ Crassus, non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutae. an tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut

Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerp-
tas fuisse, ut nemo genus universum com-
plecteretur, atque ut alius aliam sibi par-
tem, in qua elaboraret, seponeret? equi-
dem saepe hoc audivi de patre et de socero
meo, nostros quoque homines, qui ex-
cellere sapientiae gloria vellent, omnia,
quae quidem tum haec civitas nosset,
solitos esse complecti. meminerant illi
Sex. Aelium: M' vero Manilium nos eti-
am vidimus transverso ambulanti for-
ro; quod erat insigne, eum, qui id face-
ret, facere civibus omnibus consilii sui
copiam: ad quos olim et ita ambulantes,
et in solio sedentes domi sic adibatur, non
solum ut de jure civili ad eos, verum eti-
am de filia collocanda, de fundo emendo,
de agro colendo, de omni denique aut of-
ficio aut negotio referretur. haec fuit P.
Crassi illius veteris, haec T. Coruncanii,
haec proavi generi mei, Scipionis, pru-
dentissimi hominis, sapientia: qui omnes
pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de
omnibus divinis atque humanis rebus re-
ferretur: iidemque et in senatu, et apud
populum, et in causis amicorum, et de-

mi, et militiae consilium suum fidemque praestabant. quid enim M. Catoni, praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam defuit? num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? utroque in genere et laboravit, et praestitit. num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in republica capeffenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et scierit, tum etiam conscripserit. nunc contra plerique ad honores adipiscendos, et ad rempublicam gerendam nudi veniunt atque inermes; nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. si aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem, (quae sane nunc quidem obsoleverunt), aut juris scientiam, (ne ejus quidem universi; nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit), aut eloquentiam, quam in clamore et in verbo-

rum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt. Sed, ut ad Graecos referam orationem, (quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus: nam, ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla repetenda), septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur: hi omnes, praeter Milesium Thalen, civitatibus suis praefuerunt. quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaque praestaret. quid Pericles? de cujus dicendi copia sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae, severius tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, popolare omnibus et jucundum videretur; cujus in labris veteres comici, etiam cum illi maledicerent (quod tum Athenis fieri licebat), Leporem habitasse

dixerunt; tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. at hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens quadraginta annos praefuit Athenis et urbanis eodem tempore, et bellicis rebus, quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? quis Dionem Syracusum doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum, Cononis, praestantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon A-

gesilaum? aut Philolaum Archytas Ta-
 rentinus? aut ipse Pythagoras totam il-
 lam veterem Italiae Graeciam, quae quon-
 dam Magna vocitata est? equidem non
 35 arbitror. Sic enim video, unam quan-
 dam omnium rerum, quae essent homine
 erudito dignae, atque eo, qui in republica
 vellet excellere, fuisse doctrinam; quam
 qui accepissent, si iidem ingenio ad pro-
 nuntiandum valuissent, et se ad dicendum
 quoque, non repugnante natura, dedis-
 sent, eloquentia praestitisse. itaque ipse
 Aristoteles, cum florere Isocratem nobi-
 litate discipulorum videret, quod ipse su-
 as disputationes a causis forensibus et ci-
 vilibus ad inanem sermonis elegantiam
 transtulisset, mutavit repente totam for-
 mam prope disciplinae suae, versumque
 quendam Philoctetae paulo secus dixit:
 ille enim 'turpe' sibi ait 'esse tacere, cum
 'Barbaros;' hic autem, 'cum Isocratem
 'pateretur dicere.' itaque ornavit et il-
 lustravit doctrinam illam omnem; rerum-
 que cognitionem cum orationis exerci-
 tatione conjunxit. neque vero hoc fugit
 sapientissimum regem, Philippum, qui
 hunc Alexandro filio doctorem accierit,

a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et loquendi. nunc sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam junctam habere eloquentiae, philosophum appellare malit, non impediam: dummodo hoc constet, neque infantiam ejus, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat; neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indifertam prudentiam, quam stultitiam loquacem. sin quaerimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est: sin eos disjurgent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia; in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia: quae quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen, aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. haec cum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit, et caeteris silentium fuit.

36 Tum Cotta, equidem, inquit, Crasse, non possum queri, quod mihi videre aliud quiddam, et non id, quod susceperis, disputasse: plus enim aliquanto attulisti, quam tibi esset tributum a nobis ac denuntiaturum. sed certe et hae partes fuerunt tuae, de illustranda oratione ut diceres, et eras ipse jam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumque de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras; quemadmodum primum orate, deinde etiam apte diceremus. quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conspectu pene omnium abstraxit; omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti (neque enim fuit tam exigui temporis), sed, apud hos quid profeceris, nescio; me quidem in Academiam totum compulisti: in qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit: sed, etiam si est aliquanto spissius, aut si

ego sum tardior, profecto numquam conquiescam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percipero. tum Caesar, unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, umquam omnino posse perdiscere: ut mihi non sit difficile periclitari, et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad coelum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus. hic Sulpicius, ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quemquam desidero: vel me licet existimes desperare posse ista perdiscere; vel, id quod facio, contemnere. mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio, quae tum denique, cum causa aliqua, quae a medicenda est, desiderat, quaero. quamobrem, nisi forte es jam defessus, et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque

pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

37 Tum Crassus, pervulgatas res requiris, inquit, et tibi non incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere non docuit? non instituit? non etiam scriptum reliquit? sed geram morem, et ea duntaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi: censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum. omnis igitur oratio conficitur ex verbis, quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde conjuncte: nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis conjunctisque constat. ergo utemur verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, pene una nata cum rebus ipsis; aut iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. in propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta atque obsoleta fugiat; lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. sed in hoc verborum genere

propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus; in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, 'bonis is verbis, aut aliquis non 'bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur; in quo non magna laus est vitare vitium (quamquam id est magnum), verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. sed, quid ipse aedificet orator, et in quo adjungat artem, id esse a nobis quaerendum atque explicandum videtur. Tria sunt igitur in verbo simplici, quae;⁸ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem; aut inusitatum verbum, aut novatum, aut translatum. inusitata sunt prisca fere ac vetusta, et ab usu quotidiani sermonis jam diu intermissa, quae sunt poetarum licentiae liberiora, quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem: neque enim illud fugerim dicere, ut Coelius, 'qua tempestate 'Poenus in Italiam venit:' nec prolem,

aut sobolem, aut effari, aut nuncupari,
 aut, ut tu soles, Catule, non rebar, aut
 opinabar; aut alia multa, quibus loco po-
 sitis grandior atque antiquior oratio sae-
 pe videri solet. novantur autem verba,
 quae ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac
 fiunt; vel jungendis verbis; ut haec,
 Tum pavor sapientiam omnem mihi e-
 xanimato expectorat.

Num non vis hujus me versutiloquas
 malitias?

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expec-
 torat,' ex conjunctione facta esse verba,
 non nata: vel saepe sine conjunctione ver-
 ba novantur; ut, 'ille senius;' ut, 'Dū ge-
 nitaes;' ut, 'Baccarum ubertate incur-
 vescere.' tertius ille modus, transferendi
 verbi, late patet, quem necessitas genuit,
 inopia coacta et angustiis; post autem de-
 lectatio jucunditasque celebravit: nam,
 ut vestis frigoris depellendi causa reperta
 primo, post adhiberi coepta est ad ornatum
 etiam corporis et dignitatem; sic verbi
 translatio instituta est inopiae causa, fre-
 quentata delectationis. nam 'gemmae'
 'vites, luxuriam esse in herbis, lactas sege-
 tes' etiam rustici dicunt: quod enim decla-

rari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. ergo hae translationes quasi mutationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas: illae paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam? Similitu-³⁹ dinis est ad verbum unum contracta brevitatis, quod verbum in alieno loco, tamquam in suo, positum, si agnoscitur, delectat: si simile nihil habet, repudiatur. sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem; ut illa omnia,

----- inhorrescit mare,

Tenebrae conduplicantur, noctisque et
nimbûm occaecat nigror,

Flamma inter nubes coruscat, coelum
tonitru contremitt,

Grando mista imbri largifluo subita
praecipitans cadit,

Undique omnes venti erumpunt, saevi
exsistunt turbines,

Fervit aestu pelagus -----

omnia fere, quo essent clariora, transla-

tis per similitudinem verbis dicta sunt :
aut quo significetur magis res tota, sive
facti alicujus, sive consilii; ut ille, qui oc-
cultantem consulto, ne id, quod ageretur,
intelligi posset, duobus translatis verbis
similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem iste circumvestit dictis,
sepit sedulo.

nonnumquam etiam brevitās translatio-
ne conficitur; ut illud, ‘ si telum manu
‘ fugit:’ imprudentia teli emissi brevius
propriis verbis exponi non potuit, quam
est uno significata translato. atque hoc
in genere per saepe mihi admirandum vi-
detur, quid sit, quod omnes translatis et
alienis magis delectantur verbis, quam
40 propriis et suis. Nam, si res suum no-
men, et proprium vocabulum non habet,
ut pes in navi, ut nexum, quod per libram
agitur, ut in uxore divortium; necessitas
cogit, quod non habeas, aliunde sumere:
sed in suorum verborum maxima copia
tamen homines aliena multo magis, si
sunt ratione translata, delectant. id ac-
cidere credo, vel quod ingenii specimen
est quoddam, transilire ante pedes posita,
et alia longe repetita sumere: vel quod is,

qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat; quae maxima est delectatio: vel quod singulis verbis res, ac totum simile conficitur: vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. nam et odor urbanitatis, et mollitudo humanitatis, et murmur maris, et dulcedo orationis, sunt ducta a caeteris sensibus: illa vero oculorum multo acriora, quae ponunt pene in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. nihil est enim in rerum natura, cujus nos non in aliis rebus possumus uti vocabulo et nomine: unde enim simile duci potest (potest autem ex omnibus), indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen affert orationi. quo in genere primum fugienda est dissimilitudo;

----- Coeli ingentes fornices:

quamvis sphaeram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse.

----- Vive Ulysses; dum licet,

Oculis postremum lumen radiatum rape.

non dixit 'cape,' non 'pete;' haberetenim moram sperantis diutius esse sese victurum; sed 'rape:' hoc verbum est ad id aptum, quod ante dixerat,

----- dum licet.

41 Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum: 'Syrтим patrimonii, scopulum' libentius dixerim; 'Charybdim bonorum,' 'voraginem' potius: facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur. et, quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos qui audiunt, trahet similitudo. nolo dici, morte Africani 'castratam esse' rempublicam: nolo 'stercus curiae' dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. nolo esse aut majus, quam res postulet; 'tempestas commissationis:' aut minus; 'comissatio tempestatis.' nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum.

Quidnam est obsecro? quid te adiri abnutas?

Q

melius esset, 'vetas, prohibes, absterres:'
quoniam ille dixerat,

----- illico istic,

Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.
atque etiam, si vereare, ne paulo durior
translatio esse videatur, mollienda est
praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Ca-
tone mortuo, 'pupillum' senatum quis re-
lictum diceret, paulo durius; sin, 'ut ita
'dicam, pupillum,' aliquanto mitius: ete-
nim verecunda debet esse translatio, ut de-
ducta esse in alienum locum, non irruisse;
atque ut precario, non vi, venisse videat-
ur. modus autem nullus est florentior in
singulis verbis, nec qui plus luminis affe-
rat orationi: nam illud, quod ex hoc ge-
nere profluit, non est in uno verbo tran-
slato, sed ex pluribus continuatis connec-
titur, ut aliud dicatur, aliud intelligen-
dum sit:

----- Neque me patiar iterum

Ad unum scopulum et telum classem A-
chivum offendere.

atque illud,

Erras, erras: nam exsultantem te et
praesidentem tibi

Reprimunt validae legum habenae, atque imperii insistent jugo.

sumta re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur. ⁴²

Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est: etenim ex hoc genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet, sed in oratione,

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

pro Afris est sumta Africa. neque factum verbum est; ut,

----- Mare saxifragis undis:

neque translatum; ut,

Mollitur mare:

sed ornandi causa proprium proprio commutatum,

Desine, Roma, tuos hostes -----

et ----- Testes sunt campi magni.-----

gravis est modus in ornatu orationis, et saepe sumendus: ex quo genere haec sunt; Martem belli esse communem; Cererem

pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello. quo item in genere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum irrupit; et, quo Avaritia penetravit; aut Fides valuit, Justitia confecit. videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatus; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut ex parte totum; ut, pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus: aut ex toto partem; ut, cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo tamen, etsi res bene gesta est,

Corde suo trepidat.-----

aut cum ex pluribus intelligitur unus,

Nos sumus Romani, qui fuimus ante Rudini:

aut quocumque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est. Abutimur saepe etiam verbo, non ⁴³ tam eleganter, quam in transferendo; sed etiam si licentius, tamen interdum non

impudenter; ut cum grandem orationem pro magna, minutum animum pro parvo dicimus. verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo. ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex rebus, si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit: aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus, consuetudinique parcendum: aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem. sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quandam formamque desiderat. collocationis est, componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulus sit, sed quodammodo coagmentatus et levis: in quo lepide soceri mei personâ lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius;

Quàm lepide lexeis compositae, ut tesserae, omnes,

Arte pavimento, atque emblemate vermiculato!

quae cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetorico-tero' tu sis.

quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit et ego vellem: melius aliquanto, quam Albucius: verum in me quidem lusit ille, ut solet. sed est tamen haec collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quae junctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae lenem, quae aequabiliter fluentem: id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant, neve vastius diducantur. Hanc ⁴⁴ diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum; (quod jam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile); versus enim veteres illi in hac soluta oratione prope modum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt: interpirationis enim, non defatigationis nostrae, neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo, interpunctas clau-

fulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus Naucrates) numeris adstringeret. namque haec duo musici, qui erant quondam iidem poetae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum; ut, et verborum numero et vocum modo, delectatione vincerent aurium satietatem. haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati possit, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt. in quo illud est vel maximum, quod, versus in oratione si efficitur conjunctione verborum, vitium est; et tamen eam conjunctionem, sicuti versum, numero se cadere, et quadrare, et perfici volumus: neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, et id quod dicit, spiritu, non arte determinat; orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur et adstricto et soluto: nam cum

vinxit modis et forma, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus, neque ita soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numero se dicendi consequi posse? non est res tam difficilis, quam necessaria: nihil est enim tam tene-
rum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio: ex hac versus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis modis, multorumque generum oratio: non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba; neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus; idque ad omnem rationem, et aurium voluptatem et animorum motum, mutatur et vertitur. sed, ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in

oratione; ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel saepe etiam venustatis. incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse hujus totius mundi atque naturae; rotundum ut coelum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur: sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum, et inde sensim adscendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. haec tantam habent vim, ut paullum immutata cohaerere non possint: tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. referte nunc animum ad hominum, vel etiam caeterarum animantium formam et figuram: nullam partem corporis sine aliqua necessitate affictam, totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu.

⁴⁶ Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi venusta. linquamus naturam,

artefque videamus : quid tam in navigio
necessarium, quam latera, quam cavernae,
quam prora, quam puppis, quam anten-
nae, quam vela, quam mali? quae tamen
hanc habent in specie venustatem, ut non
solum salutis, sed etiam voluptatis causa
inventae esse videantur. columnae et tem-
pla et porticus sustinent; tamen habent
non plus utilitatis, quam dignitatis. Capi-
tolii fastigium illud et caeterarum aedium
non venustas, sed necessitas ipsa fabricata
est: nam cum esset habita ratio, quemad-
modum ex utraque tecti parte aqua dela-
beretur, utilitatem templi fastigii dignitas
consecuta est; ut, etiam si in coelo Capi-
tolium statueretur, ubi imber esse non pos-
set, nullam sine fastigio dignitatem habi-
turum fuisse videatur. hoc in omnibus i-
tem partibus orationis evenit, ut utilita-
tem ac prope necessitatem suavis quae-
dam et lepos consequatur: clausulas enim
atque interpuncta verborum animae in-
terclusio atque angustiae spiritus attule-
runt: id inventum ita suave, ut, si cui sit
infinite spiritus datus, tamen eum per-
petuare verba nolimus: id enim auribus
nostris gratum est inventum, quod homi-

num lateribus non tolerabile solum, sed
 47 etiam facile esse posset. Longissima est
 igitur complexio verborum, quae volvi
 uno spiritu potest: sed hic naturae modus
 est, artis alius: nam, cum sint numeri plu-
 res, iambum et trochaicum frequentem se-
 gregat ab oratore Aristoteles, Catule, ve-
 ster; qui natura tamen incurrunt ipsi in o-
 rationem sermonemque nostrum: sed sunt
 insignes percussiones eorum numerorum,
 et minuti pedes. quare primum ad hero-
 um nos dactyli, et anapaesti, et spondei pe-
 dem invitat; in quo impune progredi li-
 cet duo duntaxat pedes, aut paullo plus,
 ne plane in versum, aut similitudinem
 versus incidamus. aliae sunt geminae,
 quibus hi tres heroï pedes in principia
 continuandorum verborum satis decore
 cadunt. probatur autem ab eodem illo
 maxime paeon, qui est duplex; nam aut
 a longa oritur, quam tres breves conse-
 quuntur; ut haec verba, 'desinite, incipite,
 'comprimite:' aut a brevibus deinceps tri-
 bus, extrema producta atque longa; sicut
 illa sunt, 'domuerant, sonipedes.' atque illi
 philosopho ordiri placet a superiore pae-
 one, posteriore finire: est autem paeon hic

posterior, non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere Cretico, qui est ex longa, et brevi, et longa; ut,

Quid petam praesidi, aut exsequar? quo-
-ve nunc?

a quo numero exorsus est Fannius, ' si, ' Quirites, minas illius. ' hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari. Neque vero ⁴⁸ haec tam acrem curam diligentiamque considerant, quam est illa poetarum; quos necessitas cogit, et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius, quam necesse est. liberior est oratio, et plane, ut dicitur, sic et est vere soluta; non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodammodo, non adstrictæ, sed remissius numerosam esse oportere. etenim, sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior et divitior fluxit di-

thyrambus; cujus membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. et, si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones, et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. nam, si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens; quid est aliud causae, cur repudietur, nisi quod hominum aures vocem natura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest: numerus autem in continuatione nullus est: distinctio, et aequalium et saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni praecipitante non possumus. quod si continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque jucundior si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debebunt: quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Graeci no-

minant. quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis; aut, quod etiam est melius et jucundius, longiora. Atque haec quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt: quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. quarum tandem? inquit Catulus; aut quid disputatione ista afferri potest elegantius? aut omnino dici subtilius? at enim vereor, inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur; aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora ac difficiliora videri velle videamur. tum Catulus, erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam putas a te haec opera quotidiana et pervagata expectare: ista, quae dicis, dici volumus; neque tam dici, quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. ego vero, inquit Antonius, inveni tandem, quem negaram in eo quem scripsi libello, me invenisse, eloquentem: sed eo te, ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo

uno meo diminueretur. hanc igitur, Crassus inquit, ad legem cum exercitatione, tum stilo, (qui et alia, et hoc maxime ornat ac limat), formanda vobis oratio est. neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur: nec sunt haec rhythmicorum ac musicorum acerrima norma dirigenda: et efficiendum est illud modo vobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius; ut membris distingatur, ut conversiones habeat absolutas. neque semper utendum est perpetuitate et quasi conversione verborum, sed saepe carpenda membris minutioribus oratio est; quae tamen ipsa membra sunt numeris vincienda. neque vos paeon, aut heroos ille conturbet: ipsi occurrent orationi: ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati: consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur, eorumque verborum junctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime herois, et paeone priore, aut cretico; sed varie distincteque consudat: notatur enim maxime similitudo in conquiescendo: et, si primi et postremi illi pedes sunt hac ratione servati, medi

possunt latere; modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures expectent; aut longior, quam vires atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius ⁵⁰ etiam servandas esse arbitror, quam superiora; quod in his maxime perfectio atque absolutio judicatur: nam versus aequae prima, et media, et extrema pars attenditur: qui debilitatur, in quacumque sit parte titubatum: in oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique; quae, quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudicii repudientur, aut aurium satietate. duo enim, aut tres sunt fere extremi servandi et notandi pedes, (si modo non breviora et praecisa erunt superiora), quos aut chorios, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in paeone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis; nec nos id quod faciemus, opera dedita facere videamur. quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros, aliosque variis modis atque nume-

ris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur? illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredibilisque naturae: omnes enim tacito quodam sensu, sine ulla arte aut ratione, quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava dijudicant; idque cum faciunt in picturis, et in signis, et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque iudicio; quod ea sunt in communibus infixis sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse expertem. itaque non solum verbis arte positae moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? at in his si paullum modo offensum est, ut aut contractione brevius fie-

ret, aut productione longius, theatra tota reclamant. quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo non modo catervae atque conventus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes ejiciantur? Mirabile est, cum plurimum in⁵¹ faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in judicando: ars enim, cum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane e- gisse videatur. nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque voces; quibus et excitamur, et incendimur, et lenimur, et languescimus, et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus: non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo, maioribusque nostris, ut epularum solennium fides ac tibiae, Saliorumque versus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata: quibus utinam, similibusque de rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis. verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt; sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit: sed poetae non ignoscit, no-

bis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent (nam id quidem nuper vel posse, vel audere coepimus), terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui in illa infantia naturali illud quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen; ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interpirationibus
 52 uterentur. Expofui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar: dixi enim de singulorum laude verborum; dixi de conjunctione eorum; dixi de numero atque forma. sed, si habitum orationis etiam et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. his tribus figuris insidere quidam venustatis, non fucio illitus, sed sanguine diffusus debet color. tum denique nobis hic orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui u-

tuntur armis aut palæstra, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam ut cum venustate moveantur; sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur, ut ii, qui in armorum tractatione versantur. formantur autem et verba et sententiae pene innumerabiles; quod satis scio notum esse vobis: sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translati utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis: in perpetua autem oratione, cum et conjunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum. Nam et commoratio una 53 in re permultum movet: et illustris expla-

natio, rerumque, quasi gerantur, sub aspectum pene subjectio; quae et in exponenda re plurimum valet, et ad illustrandum id quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis qui audient, illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et huic contraria saepe praecisio est: et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio: et distincte concisa brevitās: et extenuatio: et huic adjuncta illusio, a praeceptis Caesaris non abhorrens: et ab re digressio; in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debet: propositioque quid sis dicturus: et ab eo, quod est dictum, sejunctio: et reditus ad propositum: et iteratio: et rationis apta conclusio: tum augendi minuendive causa, veritatis superlatio atque trajectio: et rogatio: atque huic finitima quasi percunctatio, expositioque sententiae suae: tum illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae est perjucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde dubitatio: tum distributio: tum correctio, vel ante, vel post

quàm dixeris, vel cum aliquid a te ipso
rejicias: praemunitio est etiam ad id quod
aggrediare: et trajectio in alium: com-
municatio, quae est quasi cum iis ipsis, a-
pud quos dicas, deliberatio: morum ac
vitae imitatio, vel in personis, vel sine
illis, magnum quoddam ornamentum o-
rationis, et aptum ad animos concilian-
dos vel maxime; saepe autem etiam ad
commovendos: personarum ficta induc-
tio, vel gravissimum lumen augendi: de-
scriptio, erroris inductio, ad hilaritatem
impulsio, ante occupatio: tum duo illa,
quae maxime movent, similitudo, et e-
xemplum: digestio, interpellatio, conten-
tio, reticentia, commendatio: vox quae-
dam libera, atque etiam effrenatio, augen-
di causa: iracundia, objurgatio, promif-
sio, deprecatio, obsecratio: declinatio bre-
vis a proposito, non ut superior illa di-
gressio: purgatio, conciliatio, laesio, op-
tatio, atque exsecratio. his fere lumi-
nibus illustant orationem sententiae.
Orationis autem ipsius, tamquam armo-
rum, est vel ad usum comminatio et quasi
petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio:
nam et geminatio verborum habet inter-

dum
mut
jusd
titio
in e
adj
crel
voc
nun
par
int
dar
na
tu
cl
ti
re
g
it
n
v
c
a
y
t

dum vim, leporem aliàs: et paullum immutatum verbum atque deflexum: et ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio: et in eadem verba impetus, et concursio: et adjunctio, et progressio; et ejusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio: et revocatio verbi: et illa quae similiter desinunt, aut quae cadunt similiter, aut quae paribus paria referuntur, aut quae sunt inter se similia: est etiam gradatio quaedam, et conversio, et verborum concinna transgressio, et contrarium, et dissolutum, et declinatio, et reprehensio, et exclamatio, et imminutio, et quod in multis casibus ponitur, et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula: et ad propositum subjecta ratio, et item in distributis supposita ratio, et permissio, et rursus alia dubitatio, et improvisum quiddam, et dinumeratio, et alia correctio, et dissipatio, et quod continuatum, et interruptum, et imago, et sibi ipsi responsio, et immutatio, et disjunctio, et ordo, et relatio, et digressio, et circumscriptio. haec enim sunt fere, atque horum similia, vel plura etiam esse possunt,

quae sententiis orationem, verborumque conformationibus illuminent. Quae 55
quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, et sine exemplis effudisse. ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. his autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam praecipitans me quoque haec praecipitem pene evol-
vere coegit. sed tamen hujus generis demonstratio est et doctrina ipsa vulgaris; usus autem gravissimus, et in hoc toto dicendi studio difficillimus. quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis si non sunt omnes patefacti, at certe common-
strati loci; nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, videamus: quamquam id quidem perspicuum est, non omni causae, nec auditori, neque personae, neque tempori congruere orationis unum genus. nam et causae capitis alium quendam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum: et aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud judicia, ali-

ud sermones, aliud consolatio, aliud ob-
jurgatio, aliud disputatio, aliud historia
desiderat. refert etiam, qui audiant, se-
natus, an populus, an iudices: frequen-
tes, an pauci, an singuli: et, quales ipsi
quoque oratores, qua sint aetate, hono-
re, auctoritate, debet videri: tempus, pa-
cis, an belli: festinationis, an otii. ita-
que hoc loco nihil sane est, quod prae-
cipi posse videatur, nisi ut figuram orati-
onis plenioris, et tenuioris, et item illius
mediocris ad id, quod agimus, accommo-
datam deligamus; ornamentis iisdem uti
fere licebit, alias contentius, alias sum-
missius: omnique in re posse, quod dece-
at, facere, artis et naturae est: scire, quid
56 quandoque deceat, prudentiae. Sed
haec ipsa omnia perinde sunt, ut agun-
tur. actio, inquam, in dicendo una do-
minatur: sine hac summus orator esse in
numero nullo potest; mediocris hac in-
structus summos saepe superare. huic pri-
mas dedisse Demosthenes dicitur, quum
rogaretur, quid in dicendo esset primum;
huic secundas; huic tertias. quo mihi me-
lius etiam illud ab Aeschine dictum videri

solet, qui, cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis, et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: qua perlecta, petatum est ab eo postmodum, ut legeret illam etiam, quae erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus, quanto, inquit, magis admiraremini, si audissetis ipsum? ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putaret, actore mutato. quid fuit in Graccho, quem tu, Catule, melius meministi, quod me puero tantopere ferretur? quò me miser conferam? quò vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine re-
dundat: an domum? matremne ut miseram lamentantemque videam, et abjectam? quae sic ab illo acta esse constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lachrymas tenere non possent. haec eo dico plaribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis histriones oc-

57 cupaverunt. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas; sed, ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus: verum, quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuratur ac pene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda. omnis enim motus animi suum quendam a natura habet vultum, et sonum, et gestum: totumque corpus hominis, et ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. nam voces, ut chordae, sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta, gravis; cita, tarda; magna, parva: quas tamen inter omnes est suo quaeque in genere mediocris. atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum: nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum

colores. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat; acutum, incitatum, crebro incidens;

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser

Manderem natos: -----

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti,
Segregare abs te ausus? et

Ecquis hoc animadvertit? vincite:----
et Atreus fere totus. aliud miseratio ac moeror; flexibile, plenum, interruptum, flebili voce;

Quò nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?

Domum paternamne? ane ad Peliae filias?

et illa,

O pater, ô patria, ô Priami domus!
et quae sequuntur,

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

aliud metus; demissum, et haesitans, et abjectum;

Multi' modis sum circumventus, morbo, exilio, atque inopia:

Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat:

Alter terribilem minitatur vitae cruciatum et necem:

Quae nemo est tam firmo ingenio, et tanta confidentia,

Quin refugiat timido sanguen', atque exalbescat metu.

aliud vis; contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis;

Iterum Thyestes Atreum attractum advenit:

Iterum jam aggreditur me, et quietum exsuscitat.

Major mihi moles, majus miscendum 'st malum,

Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

aliud voluptas; effusum, lene, tenerum, hilaratum, ac remissum;

Sed mihi cum tetulit coronam ob collocandas nuptias,

Tibi ferebat; cum simulabat sese alteri dare,

Tum ad te ludibunda docte, et delicate detulit.

aliud molestia; sine commiseratione grave quiddam, et uno pressu ac sono obductum;

Qua tempestate Paris Helenam innuptis
junxit nuptiis,

Ego tum gravida expletis jam fere ad
pariendum mensibus:

Per idem tempus Polydorum Hecuba
partu postremo parit.

Omnes autem hos motus subsequi debet ⁵⁹
gestus; non hic verba exprimens sceni-
cus, sed universam rem et sententiam non
demonstratione, sed significatione decla-
rans, laterum inflexione hac forti ac vi-
rili, non ab scena et histrionibus, sed ab
armis aut etiam a palaestra. manus au-
tem minus arguta, digitis subsequens ver-
ba, non exprimens: brachium procerius
projectum, quasi quoddam telum oratio-
nis: supplotio pedis in contentionibus aut
incipiendis, aut finiendis. sed in ore sunt
omnia: in eo autem ipso dominatus est om-
nis oculorum: quo melius nostri illi senes,
qui personatum ne Roscium quidem mag-
nopere laudabant: animi est enim omnis
actio, et imago animi vultus est, indices
oculi. nam haec est una pars corporis,
quae, quot animi motus sunt, tot signi-
ficationes et commutationes possit effice-
re: neque vero est quisquam, qui, eadem

contuens, efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo, contuens aliquid, pronuntiaret. quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam deferamur. oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis: est enim actio quasi sermo corporis; quo magis menti congruens esse debet. oculos autem natura nobis, ut equo et leoni fectas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet: is autem oculis gubernatur. atque in iis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data: quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. verba enim neminem movent, nisi eum, qui ejusdem linguae societate conjunctus est; sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio, quae prae se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim

omnium animi motibus concitantur, et eos iisdem notis et in aliis agnoscunt, et in se ipsi indicant. Ad actionis autem u-⁶⁰sum atque laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda: de quo illud jam nihil ad hoc praecipendi genus, quemadmodum voci serviatur; equidem magnopere censeo serviendum. sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorрere, quod, ut dixi paullo ante, plurimis in rebus, quod maxime est utile, id, nescio quo pacto, etiam decet maxime: nam ad vocem in dicendo obtinendam nihil est utilius, quam crebra mutatio; nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio. quid? ad aures nostras, et actionis suavitatem quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? itaque idem Gracchus (quod potes audire, Catule, ex Licino, cliente tuo, literato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut

remissum excitaret, aut a contentione revocaret. audivi mehercule, inquit Catullus, et saepe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam et scientiam. ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in republica esse delapsos: quamquam ea tela textitur, et ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam similes habere cupiamus. mitte obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum, et te ad Gracchi fistulam refer, cujus ego nondum plane rationem intelligo. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique voci: hinc gradatim adscendere vocem, utile et suave est; nam a principio clamare, agreste quiddam est; et illud idem ad firmandam est vocem salutare. deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen inferius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, et tamen ab ipsa contentione revocabit: est item contra quiddam in remissione gravissimum, quoque tamquam sonorum gradibus descenditur. haec va-

rietas, et hic per omnes sonos vocis cursus et se tuebitur, et actioni afferet suavitatem. sed fistulatores domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis. Edidi quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coegerunt: scitum est enim, causam conferre in tempus, cum afferre plura, si cupias, non queas. tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis didicisse, sed eos ipsos haec docere posse videre. me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener sodalis tuus Hortensius affuisset: quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. et Crassus, fore dicis? inquit: ego vero esse jam iudico, et tum iudicavi, cum, me consule, in senatu causam defendit Africae: nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. quamobrem recte vides, Catule: nihil enim isti adolescenti neque a natura, neque a doctrina deesse sentio, quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum: non enim ille

mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati; sed et ingenio peracri, et studio flagranti, et doctrina eximia, et memoria singulari: cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio; vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. sed jam surgamus, inquit, nosque curemus, et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamque laxemus.

F I N I S.

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLVIII.

IN
M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
LIBROS III.

NOTAE
ET
EMENDATIONES
GEORGI ROSSE,
HUMANIORUM LITERARUM IN ACADE-
MIA GLASGUENSI PROFESSORIS.

GLASGUAE:
EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS
ACADEMIAE TYPOGRAPHI.
M DCC XLIX.

P R A E F A T I O.

QUamquam his temporibus ineptiarum crimen ii vix effugiunt, qui novas semper, ad scriptores veteres, observationes edendo faciunt ut notarum moles legentium plerisque fastidium moveat, non tamen despero quin mihi ignoscendum Lector vel morosissimus existimaturus sit, si cognoverit quae res me ad notas et emendationes in hosce Ciceronis De Oratore libros edendas impulerit. Adeo enim non confisus sum meam in Cicerone castigando operam dignam fore quae, post tot clarissimorum virorum labores, in adspectum hominum lucemque proferretur, ut de notis his publicandis ne quidem cogitarim, donec eo sum insciens progressus unde pedem referre honeste non possem. Nam cum R. et A. Foulis hujus Academiae Typographi Ciceronis opera omnia in minore hac forma eden-

iv P R A E F A T I O.

di consilium cepissent, meque rogassent ut se in ea re adjuvarem, quamquam per plurimas occupationes nihil praeterea efficere poteram, lubens tamen feci ut editionem horum de Oratore librorum, quos auditoribus meis praelegere solitus sim, si non qua vellem diligentia, at quantum patiebantur angustiae temporis curarem. Id autem eo feci lubentius quia nihil fere mihi agendum fore credebam, nisi ut nonnullis in locis, quos perpauco fore arbitrabar, eam quam forte prae- tulissem lectionem ad oras adlinerem accuratissimae istius editionis quam adornavit vir admodum Reverendus et doctus ZACHARIAS PEARCE Episcopus Bangoriensis. Sed cum praeter opinionem a Pearciana lectione saepius discedere fuerim coactus, tum demum sensi me, qui ejus potissimum editionem me sequi semper professus fuerim, defugere non posse quin quoties Pearcianam lectionem repudiassem, siquidem res digna esset, cau-

P R A E F A T I O. v

fas redderem quibus adductus id fecerim: quod ipsum Pearcium adeo non aegrelaturum puto, ut quicquid dixerim eum in bonam partem accepturum, qua est ille vir clarissimus humanitate, satis confidam.

Praeter veteres editiones, quae subsidia in his libris castigandis ad manum semper habebam, usus sum et codice MS. quem Glasguensem appello, et quem a nemine ante cum aliis codicibus collatum fuisse persuasum habeo. Eum pulchrum sane et perpolitum, quidam plane indoctus, sed tamen fidus, ex libro antiquo sub artis Typographicae initiis, descripsisse videtur. Complectitur autem praeter hos de Oratore libros, et eum qui Orator inscriptus est, et alterum De claris Oratoribus: sed cum exemplar unde exscriptus fuit, foliis vetustate, ut credibile est, dissolutis, ita quidam rursus compegisset ut ordinem saepius immutarit, et bonus iste librarius, tamquam aptissime omnia

haerent, quod ubique invenerat, fideliter describere pergeret; factum est ut in hoc codice omnia perturbato ordine legantur, atque eo magis quod folia utriusque non ejusdem fuerint magnitudinis, ut saepe in media pagina, imo in medio versu, necdum interdum finita voce, sententia rumpatur, et quod proxime sequi debuerat in alia parte libri, per plurimum laborem, quaerendum sit: sed tamen ita ut nihil, nec desit, ex tribus hisce Ciceronis operibus, neque superfit. Hunc codicem ubique consului, si quid in eo observatu dignum deprehenderem; neque me fructus poenitet, siquidem multis in locis, potiore lectionem, quam vel cl. Pearcius, vel alius quis, paucorum licet MSS. auctoritate munitam, in contextum, quem vocant, reduxerat, hoc nostro MS. confirmatam offenderim: quod quotiescunque accideret adnotandum censui.

Et emendationes quasdam in notis

P R A E F A T I O. vii

Lector inveniet, ad quas conjectura ductus sum, quarum nullam in contextum, invitis codicibus scriptis, recepi. De iis quid statuendum sit, nostri judicii res non est: erudito Lectori examinandas relinquo: meque, si quid erraverim, tam aequo animo ab aliis corrigi feram, quam non reprehendendi studio ipse de aliorum conjecturis quid censeam dixi. Atque in omnibus brevitati quam maxime studendum putavi, simul ne hac notarum accessione liber justi voluminis molem excederet, et ne Lectori taedium parem, quod mihi varias lectiones undique colligenti non raro obrepere sensi.

Haec fere sunt quae praedicenda putavi; sed quoniam juvenum praecipue apud nos Academicorum causa, hoc oneris suscepi, liceat mihi eos, pro ea quae mihi cum iis intercedit necessitudine, paucis hortari, ut, senescentibus jam literis, cum plerique ex Dictionariis, si Diis placet, ex Thesauris, quos inepte vocant

viii P R A E F A T I O.

scientiarum, et infalsis veterum vernaculis versionibus, ipsis auctoribus perquam injuriosis, se sine omni molestia repente doctos fieri, et scientia praeclare instructos arbitrantur, eos ne pigeat veteres ipsos assidue evolvere; neque putent eruditionem, et exactum in Literis judicium aliunde se, aut sine labore consequi posse: sed ‘subacto’ (ut Tullii nostri verbis utar*) ‘ingenio opus esse’ credant, ‘ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores foetus possit et grandiores edere, (subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.)’ Denique ut studiis severioribus critice adjungant, neque illiberalem certe animadversionem, neque inutilem; nam praeterquam quod excellentissimis ingeniis viri a literis usque renatis huic studio unice fuere dediti, ea est rei ipsius utilitas ut eorum laboribus qui veterum scripta e tenebris eruerunt, atque

* Lib. ii. cap. 30.

P R A E F A T I O. ix

in iis illustrandis operam suam posuerunt, quicquid in scientia vel sacrarum vel profanarum literarum homines profecerint, magna ex parte acceptum referendum sit. Quod si qui apud nos, meo hortatu impulsī, ad haec studia colenda alacriores evaserint, mihi pro labore abunde satisfactum arbitrabor.

PRÆFATIO.

In hac illustranda operam non potest
non expectari in scientia vel doctrina
et eruditione doctrinam non minus pro-
funda et arguta ex parte scriptoris
et in hac. Quod si per nos non
est in scriptis et in hoc volumine
etiam contentum est per nos et

Pag.

1

te
ti
ju

5

se
co
v
d
n
o

M

6

se
q

10

o
M
ti
c
g
l

NOTAE

A D

LIBRUM PRIMUM.

pag.

1 Cap. i. *Referendi fore, justum &c.*] ita interpunxerunt Victorius et Lambinus, rectius quam quomodo vulgo, *referendi, fore justum.*

5 Cap. iii. *Sed omnia, quaecunque POSSENT, vel scientiae peruestigatione, vel differendi ratione, comprehenderint.*] ita Pearcius et Gruterus, vulgo ESSENT quod jactantius quam verius dici putat Gruterus. caeterum distinctionis notam post RATIONE inserui; quod quamobrem fecerim facile videbis.

Scientiae cogitatione comprehenderit?] ita ex MSS. Gruterus. alii *scientia et cognitione &c.*

6 Cap. iv. *Atque ut omittam Graeciam, quae semper &c.*] MS. Glasg. *Graeciam ILLAM, quae &c.*

10 Cap. vi. *Judiciorum AUT deliberationum]* ita omnes praeter Pearcium, qui unum ex suis MSS. sequutus dedit, *judiciorum AC deliberationum*, quoniam, ait, manifestum est Graecos et ipsum Ciceronem, non alterum ex his generibus, sed utrumque suis praeceptis illustrasse. Sed nil opus est mutata lectione, non

*

S

enim, si vera lectio sit *aut*, ideo dicit Tullius alterum tantum genus, vel judiciale scil. vel deliberativum, Graecos seposuisse. Forenses disceptationes, in hoc loco, *unum genus*, sive *partem dicendi* appellat: istae autem disceptationes sunt aut *judiciorum*, aut *deliberationum*.

Cap. vii. *Venisse eodem, socer ejus qui FUE- RAT, & Mucius dicebatur*] Pearceius ex quibusdam suis, *venisse eodem socer ejus (qui FUERIT & Mucius) dicebatur*.

Ibid. *C. Cotta qui tum tribunatum plebis petebat*] primus hanc lectionem in dubium vocavit Pearceius. ‘Hae disputationes, inquit, habitae sunt 4to et 3tio idus Septembres; Crassus autem mortuus est vix diebus decem post 2di diei disputationem, et C. Cotta, paucis diebus post mortem Crassi, depulsus per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate, ut constat ex lib. 3. cap. i. & iii. unde colligo Cottam (qui vel in fine Sept. vel in initio Octob. tribunatu depulsus fuit) hisce ludorum diebus tribunatum plebis gessisse; non petiisse; Tribuni enim plebis creari solebant 16 cal. Sext.’ Haec fere Pearceius, et legendum censet, *qui tum tribunus plebis erat*. Quod si tribunus tum erat Cotta, potius pro *petebat* legerem *gerebat*. Sed eum credo non fuisse eo tempore tribunum, quamquam enim Tullius epist. ad Attic. 1. Tribunicia

Comitia 16. cal. Sext. habita fuisse dicat, eo anno quo ipse consulatum peteret, nunquam tamen ante 4. id. Decemb. tribuni plebis magistratum inibant, quem diem huic rei semper solennem fuisse, praeter Dionysium aliosque, et noster saepius praedicat. quare, quamquam mense quintili Tribunus in insequentem annum Cotta creatus fuisset, tamen ante initum mense Decembri magistratum non Tribunus fuisset, sed Tribunus *designatus*: nisi forte statuamus eum anno superiore creatum fuisse, et in fine demum magistratus tribunatu per invidiam depulsum, quod nequaquam verisimile videtur. potius crediderim comitia hoc anno aliquam ob causam dilata (quod saepe, in comitiis certe consularibus, accidisse novimus) et Tribunos plebis post ludos demum Romanos creatos. quod vero Tullius Cottam tribunatu *depulsum* dicat lib. iii. c. 3. non inde colliges Tribunum fuisse. *depulsum* dicit noster quo sensu Livius utitur voce *dejectus* lib. iii. cap. 35. *dejectisque honore* [scil. Decemviratu] *per coitionem duobus Quintiis &c.*

14 Cap. viii. *Quid porro tam regium*] hunc ordinem in quibusdam MSS. invenit Pearcius, et ita MS. Glasg. vulgo, *quid tam porro regium.*

16 Cap. ix. *NUTU atque verbo*] ita MS. Glasg. quum omnes, quotquot vidit Pearcius codd. MSS. habeant *NUDA*, unde putat vir clarissi-

mus editores dedisse NUTU ex conjectura.

Cap. x. *SERVIUM Galbam*] *SERVIUM* ex 17
quinque suis reposuit Pearcius, et nos inveni-
mus in MS. Glasg. vulgo, *SERGIUM*.

Ibid. *C. ipsum Carbonem*] ita Lamb. Pear-
cius et MS. Glasg. vulgo *CN. ipsum &c.*

Ibid. *In omnis sermonis disputatione copio-* 18
fissime &c.] MS. Glasg. *IN OMNI SERMONE*
copiosissime; quomodo ex suis edidit Lambi-
nus.

Ibid. *multisque PRAESESSEM*] MS. Glasg.
praeissem, quod probat Lambinus.

Ibid. *quae propria oratorum PUTAS ESSE*] 19
ita omnes praeter Pearcium, qui ex quinque
libris MSS. dedit *PUTASSES*, quod quanquam
ferri potest, non tamen vulgato, quod multo
plures habet codices scriptos auctores, prae-
tulerim.

Cap. xi. *quod eam CHARMADAS &c.*] ita
praeclare locum hunc ex duobus MSS. emen-
davit Pearcius, quum caeteri *Carneades* edi-
derint, et quod ejus emendationem confir-
mat, ubi infra ejusdem hominis fit mentio, in
MS. Glasg. legitur, *diligentius legi cum CAR-*
MADA Gorgiam; quod et de quibusdam suis
testatur Pearcius.

Ibid. *quod non HABUERIT*] non legendum 22
habuerint, quod amico suo Johanni Walker
placuisse ait Pearcius, quodque ipse non im-

AD LIBRUM I. 5

probare videtur, nam praeter locum ab eo ex Livii lib. i. cap. 56. adductum, quem forte corruptum ait, est et alius apud eundem scriptorem haud dubie sanus, qui vulgatam lectionem tuetur, lib. iv. cap. 4. *QUOD nondum est factum, multa autem nondum sunt facta in novo populo, EA ne si utilia quidem sint fieri oportet?*

23 Cap. xii. *quae nisi qui naturas hominum——penitus perspexerit, dicendo (quod volet) perficere non poterit*] voces duas quod volet un-
cis inclusi, ne gemino accusativo laboret sententia, quod ne fieret pro *quae* Lambinus cum Passeratio legit *quare*. Pearcius nihil mutat, et ejusmodi loquutione saepius usum esse Tullium affirmat.

33 Ibid. *Philosophorum PUTATUR PROPRIUS*] ita Victorius alique, at Gruterus et Pearcius *proprius videtur*. diversa autem sunt *proprius videtur*, et *proprius putatur*. qui *videtur* dicit, suam exponit sententiam, qui *putatur*, aliorum: et quidem si Antonius loqueretur, Gruteri lectionem praetulerim; minus autem convenire videtur Crasso, qui semper prae se ferebat sibi visum esse locum hunc de naturis hominum &c. non esse philosophorum proprium, sed oratori cum eo communem. vid. hujus libri cap. 11. *a quibus omnibus* &c. et finem cap. 15. Nam quod addit, *neque orator umquam me auctore repugnabit*, tan-

tum indicio est eum oratori nolle suadere sententiam suam pertinaciter tueri, quum tam multa sine controversia oratorum sint propria.

Cap. xiii. *anteponant IN hoc genere*] ita Victorius, Lamb. &c. et ita MS. Glasg. desideratur praepositio in editionibus Gruteri et Pearcii.

Cap. xv. *quamcunque rem a quoque* COGNOVERIT] tragoedias in nugis egisse videtur Jac. Gronovius qui hic exclamat, *sciat orbis me in uno saltem M S. Oxon. perspicue legisse* COGNORIT. quomodo MS. Glasg.

Ibid. *duo illa relinquamus, IDQUE largiamur inertiae nostrae :*] Pearcius ex quibusdam MSS. *atque;* scilicet quia praecesserat illa pluralis numeri, *idque* in singulari inepte sequi arbitratus est : sed nihil muto, *idque* [scil. quod relinquimus duo illa] *largiamur* &c.

Cap. xvii. *si ad eas* FACULTATEM *istam* &c.] ita Pearcius ex suis et MS. Glasg. vulgo *facultates*.

Cap. xix. *uti eorum qui audirent sic afficerentur animi*] MS. Glasg. *ut ii qui audirent sic afficerentur animis.*

Ibid. *quod ITEM fieri nullo modo posse*] sic Codd. MSS. praeter duos qui habent *idem*, quos sequi maluit Pearcius ; quod adeo mihi cum eo non convenit, ut si in omnibus MSS. *idem* legeretur, crederem locum esse

corruptum. recte item quoniam praecesserat id fieri vitae dignitate de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent. Charmadas dixit, Caput esse oratoris ut primo ipsis apud quos ageret talis, qualem se ipse optaret, videretur; ID AUTEM FIERI iis rebus de quibus rhetores nihil praecipiant : deinde uti eorum qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; hoc ITEM [i. e. similiter] FIERI iis rebus quas rhetores ne primoribus quidem labris attigissent.

- 36 Ibid. QUAE isti rhetores &c.] non necessarium videtur quod Johanni Walker in mentem venisse ait Pearcius, scil. pro quae legendum esse quam.

Cap. xx. Huic ille respondebat] MS. Glasg. ut et quidam Pearcii, hic respondebat.

- 37 Ibid. ut et blandiri suppliciter iis, a quibus &c.] ita MS. Glasg. et pleraeque editiones. alii ut et blandiri et suppliciter insinuare iis &c. et ita Pearcius nullo fere MSSorum (teste Gruterro) suffragante.

36 Ibid. SCIRE curassent] ita Pearcius, &c. et ita MS. Glasg. alii scisse curassent.

Ibid. ita PUTARET atque ita audisset] operarum, credo, factum est incuriâ ut in Pearcii editione legatur putasset.

- 38 Ibid. QUIBUS DICERE Charmadas solebat &c.] locus corruptus. Lambinus dedit Quibus adjicere, Pearcius conjicit Quibus subji-

cere, absunt istae duae voces a MS. Glasg.

Cap. 22. *earum rerum, quae quasi in arte traduntur, inscitia*] vulgo *quae quasi traduntur in arte inscitia*, quod forte ferendum fuit, vel quia, ut recte monet Gruterus, *tradere* artis verbum est; vel quia non necesse est ut vox *quasi* proxima sit voci cuius causa adhibetur. vid. lib. ii. cap. 13. *postea vero QUASI ex clarissima rhetoris OFFICINA.*

Ibid. *Quibus sciam poteroque*] Victorius de quibus &c. forte Hellenismus est qualis apud Horat. serm. lib. i. sat. 6. v. 15.

Judice, quo nosti, populo

Ibid. *de qua non se omnia quae dici possunt, profiteantur esse dicturos*] hunc ordinem qui et Lambino placuit dedimus suffragantibus tribus Pearcii MSS. vulgo *de qua se non* &c.

Cap. xxiv. *a me PROMSISSE*] complures MSS. *promisisse*, quod probat Gronovius. Pearcius legendum censet *DE me promisisse*.

Cap. 25. *nam ET animi atque ingenii cele-* res quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti, et ad explicandum ornandumque sint uberes, et ad memoriam firmi atque diuturni: *ET si quis est* &c.] quomodo vulgo interpretantur *diuturni*. *Et si quis* &c. et initium est novae periodi, quasi non respiciat prius et in *nam et*, ut apud Livium in praefat. *Res est praeterea ET immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur, et quae ab ex-*

41 *ignis profecta initiis eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: ET legentium plerisque haud dubito quin primae origines minus praebiturae voluptatis sint. ubi ultima conjunctio et respicit eam quae primo loco est. duas nempe adfert Livius causas (praeter eas quas antea attulerat) quare dicat se nescire facturumne sit operae pretium si a primordio urbis res P. R. perscripserit: prior est, rem esse immensi operis, (quod duabus quoque rebus confirmatur) altera, primas urbis origines minus voluptatis legentium plerisque praebituras. est et apud Celsum in praefatione locus similis, quem editores parum intellexisse videntur. edit. Almelov. pag. 15. Et quidam methodici &c. ubi quomodo distinguunt adeo non respiciunt haec verba id quod praecesserat, ut prima sint novae sectionis, at quam non recte patebit cuivis locum integrum intuenti, est autem Quamvis ne haec quidem sic praeteriri debent, quasi nullam controversiam recipiant. nam ET Erasistratus non ex his fieri morbos dixit; quoniam et alii, et idem alias post ista non febricitarent: ET quidam methodici seculi nostri sub auctore Themisone contendunt &c.*

48 Ibid. *Quis enim non VIDET*] ita Pear. ex suis, et ita MS. Glasg. vulgo videat.

Ibid. *homini novo illam ipsam &c.*] Gronovius, quod in uno MS. observavit, omnino illam ipsam, se pro verissimo amplecti dicit, ita-

que edidit Pearcius. sed praestat lectio vulgata. *jocum, credo, captabat Gronovius, qui ait se hominem novum ab hoc vetusto repulsum vel-*
le.

Ibid. *Quis vestrum aequalem Q. Varium]* ita Manut. Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. vulgo *Quis vestrum aequalem MEUM Q. Varium.*

Cap. xxvi. *etiam QUI optime dicunt]* ita invenimus in MS. Glasg. quomodo et Lambinus. alii quique.

Ibid. *expectationemque hominum]* MS. Gl. *hominumque expectationem.*

Ibid. *assensi significare inter sese, et colloqui coeperunt]* Pearcius ex uno MS. legit *assensum significare, et colloqui inter se coeperunt*, quod minus elegans videtur.

Cap. xxix. *ut iis quae HABEANT]* MS. Glasg. *habent.*

Cap. xxx. *non modo videri mihi, sed ex ejus scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret]* ita omnes, quod sciam, nec quidquam annotatur, videtur tamen deesse vox *ne*, et sane in MS. Gl. vacuum spatium inter voces *Diphilo et suspicari*, indicio est aliquid deesse.

Cap. xxxi. *certosque esse locos quibus in judiciis uteremur, in quibus aequitas QUAE-
 TUR: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum &c.]* sic MS. Glasg. cum omnibus aliis ut videtur. Pearcius unum

Strebaeum sequutus *quaereretur*, quia sequitur *dirigerentur* &c.

58 Ibid. *cum dignitate et venustate*: etiam illa &c.] alii *c. d. et venustate*. Etiam &c. quamobrem interpunctionem mutaverim videbis supra ad haec verba cap. 25. *nam et animi* &c.

59 Cap. xxxii. *observasse atque id edigisse*] locus corruptus. Pearcius conjicit *idem egisse*, sed non idem agendo, (id est eadem quum ipsi orarent faciendo) artem facerent, artem autem eos fecisse vult Tullius. Jampridem suspicatus sum vel legendum, (quod Lambinum occupasse video) *redegis*; ut cap. 41. *nihil est enim quod ad artem REDIGI possit nisi* &c. vel *digessisse* sic. ibid. *nulli fuerunt qui illa artificiose DIGESTA generatim componerent*. Cacterum quid hic velit Tullius perspicuum erit si conferas locum Corn. Celli in praef. edit. Almelov. pag. 9. *Haec similiaque cum quotidie inciderent, diligentes homines notasse quae plerumque melius responderent*, [dicunt scil. ii qui se *ἰατροπικὰς* nominant] deinde aegrotantibus ea praecipere coepisse. sic medicinam ortam—reperitis deinde medicinae remediis homines de rationibus eorum differere coepisse: nec post rationem, medicinam esse inventam; sed post inventam medicinam, rationem esse quaesitam.

61 Cap. xxxiii. *cum remiges SUSTINUERUNT*] ita Lamb. et Pearcius. vide hujus nor-

tam, et epist. ad Attic. lib. xiii. ep. 1. vulgo *inhibuerunt*.

Cap. xxxiv *In quotidianis autem COGITATIONIBUS*] MSS. *omnes concitationibus. variae sunt conjecturae, cogitationibus, exercitationibus, commentationibus*, quarum forte ultima praeferenda.

Ibid. atque IN aciem forenssem] ita Lamb. 63
Pearc. et MS. Glasg. alii *atque aciem forenssem*.

Cap. xxxv. *domum plenam ornamentorum* 65
ILLAM] ita Victor. Lamb. Gronov. &c. alii
villamque, quod minus placet. MS. Glasg.
ullam.

Ibid. praesertim si ESSES familiaris] ita
MS. Glasg. cum aliis compluribus, editisque
ante Gruterum, credo, omnibus, et quidem
praestare videtur vulgato *esset*.

Ibid. suo quidque IN loco collocet?] ita Lamb.
et Pearc. suffragantibus quibusdam suis nec
aliter MS. Glasg. in vulgatis desideratur prae-
positio.

Ibid. quantum jamdiu nobis non contigit] 66
Gronov. et Pearc. *contingit*, at quamobrem
non video.

Cap. xxxvi *AIN' TU inquit ille*] ita recte
Lamb. et Pearc. alii *an tu*.

Cap xxxviii *P. Crassum illum divitem, et* 68
*multis aliis in rebus elegantem hominem et or-
natum, et praecipue in hoc efferendum*] ita ve-
teres quidam editi, quibus consentiunt non-

nulli Pearcii MSS. neque aliter MS. Glasg. nisi quod habeat *ferendum*. vulgo *P. Cr. illum div. cum multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum, praecipue in hoc ferendum &c.*

- 69 Ibid. quod, cum *P. SCAEVOLAE frater esset,*] ita MS. Glasg. et plerique scripti. alii *P. Scaevola.*

Ibid. *solitus ei*] MS. Glasg. *solitus EST ei* quomodo Victorius.

- 70 Cap. xxxviii. *Testamentorum ruptorum AUT RATORUM*] ita Lamb. Pearc. et MS. Glasg. alii delent duas ultimas voces.

- 71 Ibid. *testamento exhaeres filius*] haec verba abesse debere censet Lambinus.

- 73 Cap. xxxix. *antequam in suam tutelam VENISSET*] ita Lamb. Man. Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. alii *veniret.*

- 75 Cap. xl. *UT, paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem &c. — ET ex utraque filius natus esset &c.*] recte monet Pearcius conjunctionem *cum* in constructione praecedere debere nominativum casum *paterfamilias*, sed aliud hic notandum, quod miror nemini in mentem venisse, nam, si quid video, delendum istud, et quod facile, credo, videbis si locus integer apponatur, *Quid quod patrum memoria usu venit? ut [cum paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, uxorem praegnantem in provincia reliquisset, Romaeque alteram duxisset, neque nuncium priori*

*remiſſet, mortuusque eſſet inteſtato,] ex utraque
filius natus eſſet? mediocriſne res &c. Quod ſi
quis malit et in ut mutare, non repugnabo, fi-
eri enim poteſt ut haec vox a Tullio utroque
loco poſita fuerit, quoniam tam multa inter-
venirent. ſic Terent. Phorm. Aët. i. ſcen. 3.*

*Adeon' rem rediſſe ut qui mihi conſultum &c.
—patrem ut extineſcam.*

Cap. xliii. *plurima eſt et in omni jure civi- 79
li,] ita omnes praeter Pearcium, qui auctori-
tate quorundam MSS. delet praepoſitionem
ET.*

Cap. xlv. *qui cum ingenio ſibi AUCTORE 81
dignitatem reperiſſent] Pearcius, fortasſe, in-
quit, delenda eſt vox auctore; ſed forte ideo
ingenio auctore dixit Tullius, quia homines
honoribus, opibus, dignitate aucti dicantur,
vel potius quia ab ingenio jus in dignitatem,
illi de quibus loquitur comparaverant: apud
jurisconſultos enim auctor eſt unde quis jus
in aliquam rem comparat.*

Cap. xlix. *ALICUAM ſcientiam] Lamb. il- 90
lam quod quidem probo, ſed omnium codd.
MSS. auctoritatem temnere religio fuit.*

Cap. li. *ineptum ET Graeculum] ita Pearc. 93
alii aut &c. vid. lib. ii. cap. 4.*

Cap. liii. *QUOD ſi tu] ita Pearc. ex MSS. et 97
multo praestat vulgato quid ſi tu. MS. Glaſg.
per contractionem qd ſi &c.*

Ibid. indotatam eſſe et incomptam videres]

AD LIBRUM I.

15

alii *indotatam esse* ATQUE INCOMITATAM
et *incomptam &c.* sed assentior Pearcio auc-
toritate MS. Norf. delenti eas voces atque
incomitatam.

104 Cap. lvii. *non EST difficile oratori &c.*] ita
Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. vulgo *esse.*

Ibid. *ipsas sua vetustate &c.*] MS. Glasg.
et quidam Pearcii *ipsa sua &c.* sed non pro-
bo.

109 Cap. lix. *quoties PRAESCRIBITUR*] ita
Man. et Lamb. alii *perscribitur.*

Ibid. *cum ipsi sint IMPERITISSIMI*] ita
Lamb. flagitante sensu, et probat Pearcius.
alii *peritissimi.*

110 Ibid. *varia genera dicendi, QUOD haud sci-*
am &c.] ita Lamb. alii *et quod &c.*

113 Cap. lxi. *Et pleraque tamen magna sunt*]
Lamb. Grut. Pearc. &c. haec verba uncis
inclusere, unde sententia nascitur Ciceronis
menti alienissima, scil. in omnibus oratori-
bus pleraque magna esse. sensus est, *si omnia*
in oratore summa non sunt, et si pleraque ta-
men magna sunt, necesse est &c.

114 Ibid. *quamvis ea sint ampla*] ita Lamb.
Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. alii *sunt.*

Ibid. *neque id consistens in loco*] ita Ma-
nutius et Lambinus. alii *neque is &c.* quod
ferri non potest.

LIBRUM SECUNDUM.

Cap. i. *Qui, quamquam non ita &c.*] Pag. 117
 istud non eiecit Gruterus, quoniam in
 uno tantum Chartaceo Memmii MS. inve-
 nerat. Pearcius vero, quamquam in omni-
 bus suis desideretur ista particula, tamen
 recte reduxit. in MS. Glasg. non saepe per
 contractionem scribitur hoc modo ñ ut in-
 fra cap. 7. *cum plus uno verum esse ñ possit.*
 et in hoc loco per contractionem scribitur
qm̃q̃m n ita &c. ubi desideratur tantum a-
 pex supra n.

Ibid. CUM ESSEMUS EJUSMODI *quod vel* 118
pueri &c.] variae de hoc loco sunt doctorum
 sententiae. Lambinus totum istud *cum esse-*
mus ejusmodi delendum censet, *regie at egregie*
 ait Gruterus: Gulielmius felici sane con-
 jectura legendum putat, *cum essemus ejus do-*
mi. Pearcius vulgatum defendit, et *ejusmodi*
quod idem valere quod *ejusmodi ut* contendit.

Ibid. *probabiliorem hoc populo.*] 119
 conjecit huic &c. bene sane: sed non recte
 dicit vocem *hoc* adverbialiter positum com-
 parativis semper praeponi, ut apud Cicero-
 nem *hoc facilius, hoc magis, &c.* aliter Hor.
 serm. l. i. 3. 93.

——minus hoc jucundus amicus

Sit mihi——

Et 9. 7.

——Hic ego pluris

Hoc inquam mihi eris. &c.

121 Cap. ii. nullius memoria JAM MEREFELLENTE] ita Pearc. ex suis, et ita MS. Glasg. alii jam refellente.

125 Cap. iv. is ineptus dicitur] ita Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. alii is ineptus ESSE dicitur.

126 Cap. v. aut INOPPORTUNUM tempus] ita Lamb. Pearc. ex suis, et MS. Glasg. alii importunum.

127 Cap. vi. ut quemadmodum——gestiunt ac volitare cupiunt] Lamb. delet ut, quod si non fiat legendum (quod monuit Pearcius) gestiunt, et cupiant.

129 Ibid. quam ipse: quo &c.] varia de hoc loco opinio est. plerique quam ipse de se: quo &c. Lambinus nullo (ut videtur) MS. auctore, quam ipse de se INTELLIGI VELLE: quo &c. Pearcius quatuor ex suis sequutus quam ipse: de quo &c. MS. Glasg. quam ille de se quo &c. fortè quam ille ipse: quo &c.

131 Cap. viii. quod nulla mihi ostentatione videris esse USURUS] fortè usus.

Ibid. non gloriose, magisque, ut tu putas, a veritate, quam a nescio qua dignitate] ita Victor. Ascens. Pearc. &c. alii et plerique,

credo, MSS. *non gloriose magis, ut tu putas, a veritate &c.* neutrum placet. cogitabam vel mutato ordine legendum esse, *non gloriose magis, ut tu putas, quam a veritate ac nescio qua dignitate, vel non gloriose magis, ut tu putas, a VANITATE, quam a nescio qua dignitate.* Vanitas hoc sensu frequens est apud Tullium Tusc. Quaest. iii. 2. cedat veritas VANITATI De Nat. Deor. ii. 56. nulla in coelo nec fortuna, nec erratio, nec VANITAS inest; contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia.

Cap. ix. tamen hoc certius nihil esse potest, 134
quam quod &c.] eodem modo loquutus est Tullius in Verr. lib. iv. c. 35. Quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestanas matronas et virgines convenisse &c.

Cap. xii. *efferebatque in album*] ita MSS. 140
 Lamb. coniecit *referebatque*.

Cap. xv. *ne quid VERI*] ita Lamb. Pearc. 144
 &c. recte. alii *ne quid VERE*.

Ibid. *DE cujusque vita &c.*] Pearc. cum 145
 Lambino censet delendum esse istud *de*.

Ibid. *verborum autem ratio, et genus orationis fusum atque tractum——persequendum EST*] ita omnes tam editi quam scripti, sed mendose opinor, *persequendum* enim non est nominativi sed accusativi casus, et delendum *to EST*. operae pretium erit locum integrum inspicere. *Rerum ratio*, inquit, or-

dinem temporum desiderat &c.—— *verborum autem ratio, et genus orationis fusum atque tractum* [scil. desiderat] *et cum lenitate quadam aequabili profluens, sine hac judiciali asperitate &c.*—— *persequendum.* certe elegantior multo haec lectio videtur.

146 Ibid. *etiam* LAUDATIONES] ita Lamb. Pearc. et MS. Glasg. vulgo *laudationis*

Ibid. *quae temporibus et personis NOTAE SUNT*] Lambinus, invitis MSS. legit *notatae sunt* quod recte defendit Pearcius.

148 Cap. xvi. *tradi non necesse ESSE*] sic quaedam vett. edd. et Pearc. ex suis MSS. nec aliter MS. Glasg. vulgo *EST*.

149 Cap. xvii. *Quid ETIAM, si non didicisset*] ita Lamb. Pearc. et MS. Glasg. vulgo *quid etiamsi &c.*

150 Ibid. *non sane quemadmodum in Clypeo idem ille artifex*] vitium subesse vidit Pearcius, et hoc modo locum emendandum censet, *non sane quemadmodum in Clypeo, UT idem &c.* sed non *in Clypeo* minora opera erant, imo ipse Clypeus cum pelli et hydra inter minora opera, quamobrem malim, *non sane, quemadmodum, ut in Clypeo idem ille artifex, minora illa opera facere discat laborabit.*

152 Cap. xviii. *quod non te ut Annibulem*] Pearc. ex uno MS. *quod non te ut ILLE Annibalem*; sed haud scio an ferenda sit lectio omnium fere codd. scriptorum et impresso-

rum, auctoritate comprobata. *non conantur docere TE UT ANNIBALEM*, id est, qui tamquam Annibal es, qui tanto magis Graecis rhetorices doctoribus eloquentiae gloria antecellis, quanto rei militaris scientia Phormioni isti Annibal. si ab ipso Cicerone vox ille fuisset profecta, vix credibile est Librarios eam omisso fuisse, Quum iis in proclivi erat, quo sententia planior fieret, pronomen istud Ciceroni obtrusisse.

Cap. xix. *In causae controversiam et in* 153
QUAESTIONIS] conjecit Pearcius *quaestionem*.

Ibid. *De altera parte DICENDI*] Lambin. delevit illud *dicendi*, pro quo (inquit Pearcius) credibile est Ciceronem scripsisse *divisionis*, hanc enim vocem ait paulo supra in loco alieno inveniri in omnibus MSS. in quibus legitur, rem positam *in infinita DIVISIONIS dubitatione*.

Ibid. *neminem posse dicere*] ita Pearc. ex suis, nec aliter MS. Glasg. alii, *neminem posse APTE dicere*.

Cap. xx. *cum omnia SUMME fecerit*] ita 156
 Pearc. ex MSS. alii *summa*.

Cap. xxi. *nam facilius, sicut in vitibus &c.*] 157
 delenda distinctionis nota post *facilius*, ordo est *nam sicut facilius in vitibus &c.*

Ibid. *succus esse diuturnus*] ita Lambin.

Pearc. ex MSS. et MS. Glasg. alii *esse succus diuturnus*

159 Cap. xxii. *si vero etiam VITIOSE.*] haec videtur lectio omnium MSS. et ita Vict. Grut. Pearc. &c. sed rectius Lambinus *vitiosi*.

160 Ibid. *cujus e ludo*] ita MSS. et edd. Pearcius conjecit *qui ejus e ludo*.

Cap. xxiii. *voluntate autem similes sunt et inter sese ET magistri*] ita Gronov. Pearcius ex MSS. et vett. edd. et ita MS. Glasg. alii *et inter sese magistri*, sine *τω* ET.

Ibid. *tamen sunt omnes in eodem VIRTUTIS imitandae genere versati*] ita restituit Pearcius ex MSS. alii *veritatis*.

163 Cap. xxiv. *In quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiae susceptis rebus, vel perfidiae receptis : sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re quam non novit, nisi turpissime dicere : ita dum inertiae &c.*] Hunc locum sic explicat Pearcius ' Qui causas dicunt incognitas peccant et offendunt vel negligentia si causas solum suscipiant, vel perfidia, si eas data clientibus fide, recipiunt.' in quo virum clarissimum (ut et Lambinum) fefellit elegantissimus usus istius particulae *vel*, nostro perquam familiaris, cujus ea vis est ut Antonius dicat, *eos qui causas dicunt incognitas, TUM negligentia peccare TUM perfidia : negligentia, quoniam*

rem susceperunt, perfidia, quoniam receperunt. Quae sequuntur verba, sed etiam illa major opinione, non rectius explicare videtur ' sed haec non est sola eorum culpa, inquit, ' in causis incognitis dicendis inest illa off-
 ' fensio, quae major est quam isti oratores o-
 ' pinantur.' atqui hanc vituperationem (*turpiter dicendi* scil. sive *tarditatis*) isti oratores vel maximam putabant, majorem certe vituperatione inertiae, et magis fugiebant. quamobrem hoc modo explicare mallet, in causis incognitis dicendis inest offensio tum negligentiae tum perfidiae, magna quidem ea; sed etiam inest offensio tarditatis, quae vituperatio [non revera sed] opinione [vulgi scil. et istorum oratorum] major est: ita dum inertiae [id est negligentiae et perfidiae, nam qui in tali re negligens est, etiam perfidus jure habetur.] vituperationem quae [revera] major est contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt tarditatis. si adspexeris quae huc dixerit doctissimus Lambinus, non mirabere me haec pluribus verbis prosecutum esse. vide etiam Verburgium qui nihilo felicius aggressus est.

Cap. xxv. majestatem MINUTAM nega- 166
 bam] ita Pearcius ex quibusdam suis MSS. et
 ita MS. Glasg. alii imminutam.

Ibid. LUCIDE breviterQUE UTERQUE
 definiat] Lamb. dilucide: Gruterus vocem

167

169

170

178

uterque eiecit, ob *καταρσίαν*, credo; Pearcius vero eam reposuit: MS. Glasg. breviter uterque definiat, sine τὸ lucide.

- 167 Cap. xxvi. IDQUE aut nunquam dijudicari poterit &c.] ita Pearcius ex MSS. et MS. Glasg. alii itaque.

Ibid. *ambiguorum autem CUM PLURA genera sunt &c.*] ita recte Lamb. Manut. et Pearc. ex MSS. alii *complura*.

- 169 Cap. xxvii. *sed in re POSITAE*] MS. Glasg. *posita*.

Ibid. *sed ad oratorem A CAUSA atque a reis deferuntur*] Pearcius legendum censet *cum causa* 'quoniam, ait, is peccat qui dicit 'argumenta ἀρεχνα duci a causa.' at vero non DUCI a causa, [five ex causa] ab oratore hic dicuntur ea argumenta, sed a causa atque a reis ad oratorem deferri. ea a causa accipit orator, non ex causa trahit ipse. quomodo Quintil. lib. v. c. i. (quem locum huc adducit Pearcius) *alias esse probationes quas extra dicendi rationem ACCIPERET orator* [scil. a causa et a reo] *alias quas ex causa TRAHERET ipse*. unde non necessaria videtur cl. viri conjectura, quum eodem redeat lectio vulgata.

- 170 Ibid. *quaestiones OPORTEAT*] ita ex MSS. Pearcius et MS. Glasg. alii *oportet*.

- 178 Cap. xxxi. *sed tamen CRIMINUM &c.* Lamb. ex conjectura, *hominum*.

Cap. xxxii. *et ea tamen ipsa ORATIONE* 179
 &c.] ita ex MS. Pearcius, alii *oratio*, rectius,
 credo. *eleganter ea ipsa oratio*, id est, *oratio*
de ea ipsa re, dignitate hominis scil. aut indig-
nitate.

Ibid. *ut EAS OMNES*] ita cum Lambino 180
 Pearc. ex MSS. et ita MS. Glasg. vulgo
omnes eas.

Ibid. *a M'. Curio causam didicisse L. Cras-*
sum] Lamb. legendum censet *a M'. Curii*
NOMINE causam DUXISSE L. Crassum.

Ibid. *et EA RE*] ingeniosa, sed vix neces-
 saria videtur Pearcii conjectura *ex reo. ea*
re, id est, quia a Curio didicerat.

Ibid. *Coponii AUT Curii*] ita post Lambi-
 num Pearc. ex quibusdam suis, et MS.
 Glasg. vulgo *ac.*

Cap. xxxiii. *debilitati a jure cognoscendo*] 181
 Pearc. conjicit, *debilitati METU a jure cog-*
noscendo.

Ibid. *vel ACUTE describere, vel ornatè*
explicare] sic vett. edd. Pearc. ex MSS. nec
 aliter MS. Glasg. vulgo *apte*, quod quam
 non *apte* huic loco conveniat, facile credo
 lector videbit. *apte haerere, apte jungere*
 et similia recte dixeris, non item *apte de-*
scribere, apte distribuere &c.

Ibid. *tibi mecum in eodem est pistrino, Cras-* 182
se, vivendum] recte *vivendum*, quod hanc
 habet vim ut Antonius dicat, *omnem vitam*

*in pistrino degendam, nec ante mortem exeun-
dum. Sic fere Horat. Epist. i. xi. 11.*

*Sed neque qui Capua Romam petit imbre lu-
toque*

Aspersus volet in caupona VIVERE.—

Id admoneo, quia Pearcius censet ad verba
in pistrino magis aptatum esse *molendum*
quam vivendum.

- 183 Cap. xxxiv. *ubi EUM locum &c.*] ami-
cus Pearcii legendum censet enim, quasi
non millies ea particula desit, quum aeque
atque huic loco conveniret. Quanta ad in-
eptas conjecturas fenestra patefacta erit, si
sic emendare liceat?

- 184 Cap. xxxv. *Diligentia, inquam, QUAE*
&c.] ita Lamb. et Pearcius cum quibusdam
suis MSS. a vulgatis abest *quae.*

Ibid. *ut penitus insinuet in causam &c.*] ita
Pearcius ex suis, itaque MS. Glasg. alii, *ut*
penitus se insinuet &c.

Ibid. *perpaullulum loci RELIQUUM EST*
arti] MS. Glasg. *relictum est.*

- 185 Cap. xxxvi. *omnis argumenti via*] MS.
Glasg. *omnis argumentatio.*

- 188 Cap. xxxviii. *videsne Diogenem EUM*
fuisse] ita Lamb. Pearc. cum quibusdam
suis, et MS. Glasg. ab aliis abest *eum.*

Ibid. *omne quod eloquimur, FIT ut &c.*] MSS. plerique *sic.* Pearc. dedit cum veti.
edd. *fit*, idemque legendum coniecit, *omne*

quod eloquimur, ELOQUIMUR sic &c. non infelicitè, quamquam loco vocis penultima malim loquimur.

Ibid. HABITARUNT in hac &c.] MS. 190
Glasg. laboraverunt &c.

Cap. xl. est ejusdem et eripere et contra 194
Rempublicam largiri pecunias] vulgo est ejusdem et eripere contra Rempublicam et largiri pecunias. sed Pearcius ex suis MSS. et MS. Glasg. quomodo edidimus, nisi quod in editione Pearciana sit elargiri.

Cap. xli. sic has ego ARGUMENTORUM
NOVI NOTAS, QUAE ILLA MIHI quaerenti
demonstrant ubi sint.] sic vett. edd. et MS.
Glasg. Pearcius, vero, voces illa mihi ab
omnibus MSS. abesse ait, et postulare similitudinem ut Antonius hic non de sua tantum cognitione dicat, sed de se alios docente, unde legendum censet, argumentorum quasi notavi notas quae quaerenti &c. sed forte ferenda lectio vulgata (quamquam vel in pro novi invenissem cognovi); Antonius enim qui docentis speciem praebere noluit, ac tantum usus sui quasi quaedam monita tradidit, quum dicit, sic has ego &c. ultima tantum verba respicit, scil. quibus cognitis ille sibi ipse foderet &c. accedit quod Cicero alibi nimiam istam, quae desideratur, diligentiam non sectatur. vid. infra cap. 44. atque illud optandum est ORATORI, ut aliquam per-

195

-6

197

199

200

*motionem afferant Iudices—sur id non erit
—sicut medico diligenti—natura corporis
cognoscenda est: SIC EQUIDEM CUM AG-
GREDIOR &c. non dicit, sic Orator cum ag-
greditur. et lib. iii. c. 9. cum ille is sit Ora-
tor, ut nihil eo possit esse praestantius; ego au-
tem, quamquam memet mei poenitet, cum hoc
maxime tamen in-comparatione conjungar.*

195 Cap. xlii. *Haec ut et properans*] MS. Glasg.

—6 *Haec et ut properans, forte rectius.*

197 Cap. xliii *lenitas vocis, vultus pudoris sig-
nificatio, verborum comitas &c.]* sic inter-
punxit Pearcius. alii, *lenitas vocis, vultus,
pudoris significatio &c.*

199 Ibid. *ut boni viri esse VIDEANTUR*] non
spernenda videtur Manutii conjectura, *vi-
deamur* (non enim de reis, sed de oratori-
bus, loqui videtur Antonius): quae lectio si
recipiatur, quae praecedunt verba, *tantum
autem efficitur &c.* non includenda sunt.

Cap. xliv. *aut metuant, aut SPERENT*]
ita Lamb. aliique, et Pearcius cum quibus-
dam suis MSS. nec aliter MS. Glasg. vulgo
spernant.

Ibid. *aut ad eos motus DEDUCANTUR*]
ita C. Stephanus, Pearc. ex suis, et MS.
Glasg. alii *abducantur* aut *adducantur.*

200 Cap. xlv. *CUM a me divinitus &c.]* ita
duo vett. edd. Pearcius cum suis, necnon
MS. Glasg. vulgo *quae &c.*

Ibid. *ut irascatur EI cui*] ita Lambin. 202
 Pearc. et MS. Glasg. alii *ut irascatur cui*,
 priorem lectionem dedimus, quoniam se-
 quitur, *neque ut oderit EUM quem &c.*

Ibid. *ardens ACCESSERIT*] sic Gronov.
 Pearc. et MS. Glasg. alii, *accefferis*.

Cap. xlv. *numquam ILLUM aspectum* 203
dicebat] Lamb. ex conjectura *illud*.

Cap. xlviii. *sic et eorum dolorem &c.*] 207
 MS. Glasg. *sic CAETERORUM dolorem &c.*

Ibid. *renovabam atque revocabam*] Pear-
 cius omisit duas postremas voces, quas in
 nullis MSS. inveniri ait; sed nos invenimus
 in MS. Glasg. et cum Lambinus dicat ab-
 esse eas voces ab uno MS. verisimile est eas
 in caeteris quibus usus est extitisse.

Cap. xlix. *non potuissem*] Lamb. et R. 208
 Stephanus *non possem*.

Cap. l. *quam tibi primum munisti ad te* 209
audiendum viam?] delenda videtur ista in-
 terrogationis nota, quae tamen reperitur in
 editionibus Victorii, Gruteri, Pearcii &c.

Cap. lii. *aequabilitatem juris*] ita cum 213
 Lamb. Pearcius consentientibus quibusdam
 suis, ita-que MS. Glasg. alii, *aequabilitatem*
COMMUNIS juris.

Ibid. *non esse TANTA ulla merita*] ita
 Pearcius ex conjectura Lambini, et aucto-
 ritate MS. Norf. vulgo *tanti*.

Ibid. *et illa excellens OPINIONE fortu-*

na] vide supra in not. ad hujus libri cap. 24. quomodo interpretatus sim verba, *sed etiam illa major opinione*, quibus fuit cum timide suspicarer hujusmodi quid Tullium voluisse, *In causis incognitis dicendis inest etiam illa offensio* [scil. tarditatis]. TANTA QUANTAM NULLAM IN EA RE INESSE OPINANTUR. Quamquam enim nunquam diceret tarditatis offensionem majorem esse quam isti oratores opinantur; recte tamen dici potuit oratores istos non cogitare se tarditatis vituperationem (quam maximam putant) causas incognitas dicendo assequi. sed utcunque hoc sit, ea quam supra dedi interpretatio sola vera est: et eodem plane modo, quo in hoc loco, vox *opinionem*, sine alia voce adjecta, usurpatur pro eo quod est *opinio vulgi*, sive, ut homines vulgò opinantur.

214 Cap. liii. *animi aliquid INFLANDUM est illi lenitati*] ita Pearcius ex conjectura Guilielmi. plerique MSS. *influendum*. Gruterus cum aliis, *inflammandum*. Lambinus dedit, *infundendum*.

215 Ibid. *et principia tarda sunt*] Pearcius delendum censet istud *sunt*.

216 Ibid. *contrariis commotionibus INFERENDA sunt*.] ita omnes, credo, tam scripti quam editi, praeter quosdam Pearcii, ubi *efferenda* legitur, quomodo Calepinus, qui

in Lexico (ut monuit Pearcius) *efferre* ait idem significare quod *vincere, superare*. Johannes Walker legendum censet *infirmam*.

Cap. liv. *testis esse potes* AUT nullam esse *artem salis, aut si qua est &c.*] delendum prius aut, vel certe alio loco ponendum videtur: aut mihi etiam testis esse potes &c.

Ibid. illud FACETE dictum] itacum Lambino Pearcius ex quibusdam suis, itaque MS. Glasg. elegantius multo quam, quomodo alii, *facetum* &c.

Ibid. et illo QUOD—et hoc QUOD &c.] ita Lamb. alique et Pearcius ex MSS. vulgo, et illo QUI—et hoc QUI &c.

Ibid. in quo IPSE servabat suam] ita recte Pearcius ex suis. vulgo, *ipso*.

Cap. lv. *sed ut in SCAEVOLA*] ita recte Lamb. et Pearcius ex quibusdam suis. alii *Scaevolam*.

Ibid. *minime, inquit, modo enim existi de Balneis.*] alii, *minime mirum, inquit* &c. sed Pearcius auctoritate duorum MSS. recte *delevit istud mirum*.

Ibid. *sed non minus jucunda illa perpetua*] ita Pearcius ex MSS. alii *sed non minus illa jucunda perpetua*.

Ibid. in eadem causa funere *efferreretur*] ita Lamb. et Pearc. ex MSS. alii, in eadem causa cum funere &c.

- 221 Cap. lvi. ex una CONCIONE] sic Lamb. Viët. Man. Grut. &c. et plerique MSS. Pearcius ex quibusdam suis contentione.

Ibid. posse tradi. Illud quidem &c.] ita Lamb. et MS. Joan. alii, posse tradi: ET illud quidem. Pearcius coniecit AT pro ET legi oportere,

- 222 Ibid. nam esse QUEMVIS facetur &c. — sed cum omnium SIT venustissimus &c.] ita Pearcius ex quibusdam suis. alii, nam esse QUAMVIS facetur &c. — sed cum omnium SIS &c. MS. Glasg. quemvis, quod tamen vix praetulerim vulgato quamvis.

- 223 Cap. lvii. urbanitatis esse FATEATUR?] ita C. Stephanus et Pearcius ex suis MSS. alii fateamur?

Ibid. Quis enim haec non vel facile, vel certe aliquo modo &c.] ita recte Pearcius ex duobus suis, et ita MS. Glasg. alii, quis enim haec vel non facile &c.

- 225 Cap. lviii. locus autem et REGIO QUASI ridiculi] alio ordine legendum censet Pearcius, quasi regio &c. nusquam enim quasi voci ad quam respicit postpositam observasse se ait. Virgilius tamen Aeneid. 2. v. 355.

——inde lupi CEU

Raptores &c.——

et apud nostrum vox pene subjici ut voci quam respicit, lib. iii. cap. 55. Sol ille

*praecipitans me quoque haec praecipitem PE-
NE evolvere coëgit.*

Ibid. *facinorosos ENIM*] ita Lambinus 226
Pearc. cum quibusdam suis, et MS. Glasg.
ab aliis abest vox *enim* : et quidem non ne-
cessaria videtur.

Cap. lix. *falsa, attamen a teipso ficta, tota* 227
NARRATIO] Gruterus, *oratio*. sed recte
Pearcius ex MSS. et vett. edd. reposuit
narratio, quomodo MS. Glasg. Caeterum
alium ordinem Lambinus dedit, *falsa tota,*
attamen a teipso ficta narratio, et recte, Cae-
sar enim cum totam Crassi narrationem *sal-*
sam esse dicit, tum praecipue clausulam
quam addidit de Memmii lacerto. In MS.
Glasg. vox *tota* in utroque loco reperitur.

Cap. lx. *sic in hoc scurrili oratori dicaci-* 229
tas &c.] foedus huc irrepsit error typogra-
phicus ex editione Pearcii qua usi sunt ty-
pographi. lege, *sic in hoc, scurrilis oratori*
dicacitas &c.

Ibid. *scurrile ridiculum*] ita ex quibus- 230
dam suis Pearcius. alii *scurrile iudicium*.

Cap. lxi. *velut in iisdem verbis*] Lambi- 231
nus eiecit *in*, cui assentiuntur quidam MSS.
Pearcii, ut et MS. Glasg.

Ibid. *num claudicat ?*] MS. Glasg. *non* 232
claudicat.

Ibid. *video me a te circumveniri*] Lamb.
et Pearcius, refragantibus omnibus MSS.

video me a te NON CONVENIRI SED circumveniri.

233 Cap. lxii. *aliter enim*] ita recte Man. et Pearc. alii, *alterum enim*.

Ibid. *ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, et idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod cum brachium fregisse diceret*] Primum Manutius pro *ut in illum Titium*, legit *ut illud in Titium*. Deinde, CUM in campum non VENISSET (pro quo in vulgatis extat EUM in campum non VENISSE) Pearcius dedit, auctoritatem Ascensianae editionis et quorundam suorum MSS. sequutus: et quidem probo. sed pergit vir cl. et pro QUI cum studiose &c. reponendum censet QUEM cum &c. minus recte, credo: nam quod ait pronomen QUI nihil habere quicum cohaereat, ejus rei facilis est defensio; quum apud optimos quosque scriptores frequentissima sit hujusmodi loquutio. sic Sallust. Jug. cap. 20. qui [sc. legati] tametsi contumeliosa dicta retulerant, tamen decrevit [Adherbal scil.] pati omnia &c. eodem plane modo hic Tullius dicit qui cum luderet Vespa excusavit &c. at ideo legendum QUEM, ait Pearcius, quia, ut vulgo legitur; verbum excusavit nullum habet casum accusativum. sed quale, quaeso, hoc erit? Vespa

excusavit Titium, quod diceret eum fregisse brachium. non crediderim ita Tullium loquutum esse. potius igitur alia via accusativum quaerere insisterem. et quidem, lev i admodum mutatione, pro diceret legerem diceretur, cujus vocis ultima syllaba in MSS. compendiose plerumque scribitur. Vespa excusavit quod cum brachium fregisse, diceretur, id est, Vespa excusavit hanc rem, quod diceretur eum fregisse brachium. Excuso frigus, aut morbum, (si morbus aut frigus in causa fuerit) non minus latine dicitur quam, excuso Titium, idque notius est quam ut confirmatione egeat. caeterum alioqui mendosum esse hunc locum suspicor; non enim placet istud eum, in eum brachium fregisse. Quanto aptiorem locum obtinebit post vocem gregalesque, ubi MSS. et edd. fere omnes exhibent eum, omisso τὸ cum? Quamobrem, ut ad pauca redeam, hunc locum multimodis a Librariis depravatum, sic refigendum censeo, ut illud in Titium, qui cum studiose pila luderet, et idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque eum, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius quod brachium fregisse diceretur.

Cap. lxiiv. cum ille a se pecuniam pro- 236
fectam diceret testis] MS. Glasg. ad se.

237 Ibid. *Tu vero, inquisi, &c.*] vox media abest a MS. Glasg.

Ibid. certe NEGARAM te molestum futurum] ita ex uno MS. Pearcius. alii negaras.

238 Cap. lxx. L. Aelius Lamia] ita legendum monuit Ursinus, et favent duo MSS. Pearceii qui sic edidit. alii L. Helvius Lamia.

Ibid. ut in gravibus sententiis, sic in FACETIIS] sic MSS. et edd. credo, omnes; sed praestat, quod in MS. Glasg. deprehendi, facietis.

Ibid. ut SERVIUS ille Galba] ita Pearce. ex suis et MS. Glasg. alii, Sergius. vide supra lib i. cap. 10.

239 Ibid. CORTEM in palatio] MS. Glasg. cohortem &c.

Cap. lxxvi. ea quae videantur esse verisimilia] ita Pearceii sequutus edit. Ven. et Mediol. Lambinus, ET quae videantur verisimilia. vulgo, ea quae videantur et verisimilia.

240 Ibid. Testio Penario] non inveniri praenomen Testius monuit Ursinus, et conjecit Tito Penario: sed ingeniosior et verisimilior Pearceii sententia, quae testi Penario legendum censet.

244 Cap. lxxviii. quasi per DISSIMULATIONEM non intelligendi] unus Pearceii MS.

simulationem, quae lectio si non recipiatur, abesse debet istud *non*.

Ibid. *in eo ipso genere QUOD dixit*] Pear- 245
cius conjicit legendum, *quo dixit*.

Cap. lxx. *quiddam Albucio*] quidam MSS. 247
Pearcii, ut et MS. Glasg. *quiddam ab Albu-*
cio, quomodo Lamb. 256

Ibid. *ET valde absoluto Scaevola &c.*] for-
tasse delenda conjunctio.

Ibid. *Lucilius*] duo Pearcii, et MS. Glasg. 248
habent *Lucullus*, et in sequentibus *Luculli*,
Lucillum. 262

Cap. lxxi. *hoc diversorio sermonis MET*] 250
ita Manutius, Pearcius, &c. at Victorius
Lambin. Gruter. (cum MSS. ut videtur)
tui.

Cap. lxxii. *et ad nostram CONOR*] Lamb. 252
coner.

Cap. lxxiii. *videri TECTISSIMUM*] sic 253
Lamb. Pearc. cum quibusdam suis, et MS.
Glasg. alii *lectissimum* aut *rectissimum*. 263

Ibid. *pro quo QUIS diceret*] ita Lamb. 254
Pearcius cum duobus suis, et ita MS. Glasg.
alii *quisque*.

Cap. lxxiv. *cui QUIDEM portenti simile*
&c.] ita cum Manutio Pearcius suffragan-
tibus suis MSS, nec aliter MS. Glasg. alii,
cui quiddam &c. rectius, credo.

Ibid. *Apud Graecos fertur &c.*] ita Pear- 255

cius ex quibusdam suis. alii UT apud Graecos &c.

Ibid. *pollicitum esse se traditurum*] Lamb. et Manutius, *pollicitus* &c. et infra Lambinus dedit *dixisse* ILLE DOCTOR, et, THEMISTOCLES *respondisse*.

256 Ibid. *Hic quantum FIT mali*] ita invenimus in MS. Glasg. quomodo edidit Victorius. alii, *Hic quantum SIT* &c.

262 Cap. lxxviii. *Quo ferro decernitur*] Pearcius probat lectionem quam in duobus suis reperit et nos invenimus in MS. Glasg. scil. *quod ferro* &c. forte legendum *quo ferro CERNITUR*.

Ibid. *non vis potius, QUAM* &c.] ita Pearcius ex suis MSS. alii, *non vis potius, sed* &c.

Ibid. *non extrinsecus ALIUNDE*] sic Pearcius ex suis. alii, *alicunde*.

263 Ibid. *ex intima defensione DEPROMPTA: et apparebit EA non modo non esse COMMUNIA* &c.] ita non sine causa Lamb. Manut. et Pearcius. alii, cum MSS. *depromptae, eas, communes*.

Cap. lxxix. *in parvis atque INFREQUENTIBUS causis*] ita vulgo, ut *infrequens causa*, eodem modo dicatur, quomodo *infrequens senatus*. plurimi MSS. *in frequentibus* &c. MS. Glasg. sine praepositione, *atque frequentibus*. &c.

Cap. lxxx. *ut audientiam sibi fieri* NOLLE 265
videantur] ita Pearce. ex MSS. alii *velle*.

Ibid. *cum verbum nullum* REDUNDAT]
ita Lamb. Pearce. ex suis, et MS. Glasg.
vulgo *redundet*.

Ibid. *apertam enim narrationem tam esse* 266
oportet quam CAETERA; sed &c.] MSS.
fere omnes, ut videtur, *caeteras*. Lambi-
nus ex conjectura adjecit *orationis partes*.
lectionem quam dedimus invenimus in
MS. Glasg.

Cap. lxxxi. *nec dubium quid gestum sit*] 267
ita Lamb. et Gruterus ex MSS. alii *nec si*
dubium quid gestum sit. Quomodo Pearcius,
qui istud *si* non otiosum videri ait. sed si
sententiam perspexeris, videbis particulam
si locum habere non posse: diceret enim
Antonius non narrandum esse, si dubium
sit quid gestum: at vero tum vel maxime
narratio opus est: Quamobrem Lambini
lectionem dedimus, cujus haec est sententia,
Neque narrari oportet, si nota res est, nec [id
est, et si non] *dubium est quid gestum sit; nec*
si adversarius narravit, nisi &c.

Ibid. *ac si quando erit narrandum, NE il-*
la—persequamur; et quidquid poterit, detra-
hamus] Lambin. *ac si quando erit narran-*
dum, VIDENDUM ne illa &c.—et *UT quid-*
quid &c. sed si emendatione opus est, recti-
us Pearcius cum duobus suis *NEC illa &c.*

269 Cap. lxxxii. UTILITATES caeterarum
rerum] vocem utilitates delendam putant
Lambinus et Pearcius, quod si fiat, vel le-
gendum caeterarumque quod in uno MS.
invenit Pearcius, vel, quod in alio invenit
idem, et caeterarum.

Ibid. majorum exempla, quae ERUNT &c.]
ita constanter omnes. Quae erunt gloriosa,
i. e. quae inveniemus fuisse gloriosa, et sae-
pe eodem modo verbum futuri temporis
usurpatur, quum de re praesenti sermo est.
sic Horat. in epist. ad Pisones,

Infelix operis summa quia ponere totum
nesciet. ———

hoc est, quia inveniemus eum nescire &c.
Hoc ideo admonendum putavi, quia Pear-
cius ait, forte legendum erant, quia de prae-
teritis est sermo.

272 Cap. lxxxiv. VELUT P. Tuberoni &c.]
Lamb. legit vel ut divisiim, quoniam se-
quitur vel ut nosmetipsi &c. sed haec con-
junctio vel respicit, non eam quam finxit
Lambinus, sed aliam quae subintelligitur,
quae si addatur, integra sententia haec erit,
sed tamen VEL quoniam est utendum aliquan-
do, nonnumquam etiam scribendum (velut P.
Tuberoni Africanum avunculum laudanti
scripsit C. Laelius) vel ut nosmetipsi ornandi
causa Graecorum more, si quos velimus, lau-

dare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus.

Ibid. *quarum alia est ALIA ad laudationem aptior*] ita cum Manutio, Pearcius. MSS. et plerique edd. *quarum alia est ad laudationem aptior*, quae lectio forte ferenda fuit. sic lib. iii. c. 7. *non sic ut alii vituperandi sint, sed &c.*

Ibid. *qui eas habent*] vulgo *qui eas IN SE* 274 *habent*, sed istae voces *in se* absunt a quibusdam MSS. Pearcii qui eas, cum Lambino, eiecit, nec aliter MS. Glasg.

Ibid. *qua omnes res humanae tenues et pro nihilo putantur*] vulgo *qua omnes res humanae geruntur, tenues &c. sed istud geruntur* quam hic ineptum sit vidit Lambinus et eiecit, quod idem fecit Pearcius suffragantibus quibusdam suis.

Ibid. *FERUNT enim aures*] ita MS. Glasg. et quidam Pearcii. plurimi codd. scripti *mendosè feriunt*.

Ibid. *tulisse casus SAPIENTER adversos*] Lambinus *patienter*, sed eodem redit lectio MSSorum.

Cap. lxxxvi *EFFINGENDA animo*] 278 Lamb. *affigenda*. sed non probo. non enim hic dicit Antonius *effigenda esse*, sed ut affigi possint primo *effingenda*, id est, eorum *effigies formandas*, ut recte Pearcium an-

AD LIBRUM II. 41

notasse video ad haec verba capitis sequen-
tis, *animis affigi*.

Cap. lxxxvii. *vel eum unde DISCAS*] ita
recte Pearcius ex quibusdam suis, alii, *dis-*
eas.

Ibid. *dicturi SINT*] ita cum Lambino
Pearcius ex MSS. et ita MS. Glasg. alii,
sunt.

Ibid. *quid responderint*] MS. Glasg. *cui*
responderint,

279 Ibid. *ut, non dispositis &c.*] ita interpun-
gendum. vulgo *ut non, dispositis*.

Ibid. *animis AFFIGI*] quidam *effingi*,
sed priorem lectionem recte defendit Pear-
cius.

N O T A E

A D

LIBRUM TERTIUM.

287 Cap. i. *Hic, ut saepe &c.*——*sic ES-*
SE tum judicatum] Lambinus delet *ut*, Ma-
nutius vero pro *esse* dedit *est*; et quidem e-
mendatione opus esse videtur.

288 Cap. ii. *in auctoritatibus praescriptis*] ita
Manut. et Pearc. ex duobus suis. vulgo

per scriptis. in MS. Glasg. compendiose
scribitur *p scriptis.*

Ibid. AUT *ante in ipso cursu &c.*] omnes, 28
quod sciam, editiones ET *ante &c.* praeter
Pearcii, qui ex quibusdam suis reposuit AUT
ante. quomodo MS. Glasg. et recte: quod
vero dicit vir cl. de duplici casu nostrum
loqui videri; altero illorum qui in medio
cursu franguntur, altero illorum qui pro-
pe finito cursu obruuntur, antequam por-
tum conspicerent potuerant; mihi non pro-
batur. non enim de duplici navigantium
casu loqui videtur Tullius, sed duplici simi-
litudine sive translatione uti, altera a cur-
rum certaminibus ducta, qui interdum in
medio spatio franguntur et corruunt, alte-
ra a navigantibus qui *in ipso cursu obruu-*
tur &c. spatia vocantur loca istiusmodi
certaminibus destinata. sic Virgil. Georg. i.
514.

Ut cum carceribus sese effudere quadrigae
Addunt in SPATIA &c.

et lib. ii. 541.

Sed nos immensum SPATIIS confecimus
aequer

Et jam tempus equum fumantia solve re
colla.

Horatius quoque epist. i. 7. 41.

Non est aptus equis Ithacae locus, ut neque
planis

Porrectus SPATIIS &c.
Eodem pertinet Lucretianum illud

—SPATIUM decurrere amoris
et alia innumera exempla quae adduci pos-
sent.

291 Cap. iii. *depulsus per invidiam tribuna-
tu]* vid. not. ad lib. i. cap. 7.

292 Cap. iv. *neque INTEGRA]* ita Lamb. et
Pearc. ex tribus MSS. alii *in integro*. utrô-
que modo loquitur Cicero. vid. in Vern.
lib. ii. c.

293 Ibid. *is erit ex iis qui aut illos non AU-
DIERIT, aut judicare non POSSIT]* Pearci-
us monuit legendum cum MS. Cant. *audi-
erint et possint*. Caeteri MSS. et omnes edd.
quomodo editur.

294 Cap. v. *in eam exbedrant VENISSE]* ita
cum Lamb. Pearc. ex quibusdam suis, et
MS. Glasg. alii, *venisset*. edd. vet. ante
Gruterum CUM dedita—*venisset*.

296 Cap. vi. *sed si haec major &c.]* ita quae-
dam veteres editiones, et Pearcius ex suis
MSS. et ita MS. Glasg. in aliis deest *si*.
Pearcius porro pro ETIAM illa Platonis le-
gendum censet TAMEN illa &c.

298 Cap. vii. *voluptates OBLECTANT]* ita
Lamb. Mairut. et Pearcius ex tribus suis
nec aliter MS. Glasg. alii *oblectent*.

Ibid. *At hoc idem]* sic plerique MSS. qui-
dam *ad hoc &c.* Lamb. *atque hoc*. Pearcius, *si*

emendatione opus esset, mavult et hoc &c.

Ibid. non sic, ut alii vituperandi sint, sed &c.] ita MSS. Lambinus coniecit non sic ut alii LAUDANDI; ALII vituperandi sint &c. Pearcius mavult non sic ut ALIQUI vituperandi sint &c. sed vide not. ad lib. ii. cap. 84. quarum alia &c.

Cap. viii. tristes remisse, severas hilare 300 &c.] amicus quidam Pearcii legendum putat tristes hilare, severas remisse &c.

Cap. ix. ego autem quamquam &c.] vide 301 not. ad lib. ii. cap. 41. sic has ego &c. et vide quae hic annotavit Pearcius.

Ibid. aliquanto me major in verbis, quam in sententiis eligendis labor et cura torquet.] ita recte Pearcius cum Lambino et vett. quibusdam edd. unoque ex suis MSS. alii MSS. cum vulgg. edd. aliquanto me major in verbis et in sententiis eligendis quam eum, labor &c. quomodo MS. Glasg. nisi quod vocem eum omittat, quod et de quibusdam suis testatur Pearcius.

Ibid. NONNE fore] ita Pearcius cum quibusdam suis, nec aliter MS. Glas. alii NUMNE fore. 302

Ibid. IN una institutione] Lambinus praepositionem delet, recte ut opinor, sed invitis MSS. 307

Cap. x. nec SPERARE] Lamb. ex con- 303
jectura speramus.

305 Cap. xi. GRAVITATE *linguae*] veretur
 Pearcius ut haec lectio defendi possit, *gra-*
vitatem enim cum apud Ciceronem ad di-
 cendum refertur nusquam non laudandi
 gratiâ usurpari ait, quamobrem PRAVI-
 TATE *linguae* legendum putat. sed, quam-
 quam *oratio, sententia* &c. graves laudandi
 gratia dicantur, non inde colliges gravita-
 tem *linguae* in virtutibus fuisse. Quid quod
 300 *pravitas* non unum aliquod *linguae* viti-
 um (quod hîc vult Tullius) significat. sed
 quicquid vitiosum est, si inveteraverit, id
 301 *pravitate* durare dicitur: ut in Quinctili-
 ani loco quem huc advocavit Pearcius ex
 Instit. Orat. lib. i. cap. i. *multa linguae*
vitia nisi primis eximuntur annis, inemenda-
bili in posterum PRAVITATE durantur. vide
 quae de oris et *linguae* vitiis dixit idem
 Quinctil. lib. i. cap. 5. et 11. Gravitas *lin-*
guae illud vitium esse videtur quod Graeci
πλατῆασμὸν dicunt, cui contraria est vir-
 tus quae *oris suavis, et lenitas*, in hoc ipso
 capite appellatur. nec me movet quod in
 lib. ii. cap. 22. legitur *oris PRAVITATEM,*
et verborum latitudinem imitatur, nam illic
 quoque equidem credo Tullium scripsisse
oris GRAVITATEM &c.

307 Cap. xii. *messores imitari VIDETUR*]
 sic recte Pearcius cum Manutio et quibus-
 3 dam aliis vett. edd. alii *videris*.

Cap. xiii. *simulac Fufius*] complures MSS. et edd. *Fufius* exhibent, tum in hoc loco, tum in lib. ii. cap. 22. *furit in republica Fufius*. alii in utroque loco *Fustus*, et hos sequi maluit Pearcius, quoniam gens *Fusia* saepe apud Ciceronem memoratur, et in Bruto mentio fit cuiusdam permediocris oratoris, qui ibi *L. Fufius* appellatur: quum nulla fuerit Ciceronis temporibus gens *Fusia*, teste Quinctiliano, qui in lib. i. cap. 4. *Valesios* et *Fusios*, in *Valerios* et *Furios* venisse ait. et Livius lib. iii. cap. 4. pro *Furiis* quosdam [veteres scil. scriptores] *Fusius* scripsisse admonet. sed utcumque haec sint, non ce- labo lectorem quod mihi de hoc nomine in mentem venit: hunc enim oratorem neque *Fustum*, nec *Fustum*, sed *Furium* vocatum fuisse mihi persuasissimum est, et ita in utroque loco Ciceronem scripsisse. Cum de ridiculis agit noster lib. ii. cap. 63. *Interpretatio nominis*, ait, *habet acumen cum ad ridiculum convertas quamobrem quis vocetur*, et amare videtur dicta quae a nominibus trahuntur. Istiusmodi est notissimum ejus dictum, quod refert Macrobius, in matrem Bruti Serviliam, quae cum pretiosum parvo aere fundum a Caesare abstulisset, *quo melius emptum sciatis*, inquit Cicero, *comparavit hunc fundum Servilia*, TERTIA DEDUCTA. Sic in Verrem lib. iv. c. 43. *Siculos*

309 dixisse ait, in labores Herculis non minus hunc immanissimum VERREM, quam illum APRUM Erymanthium referri oportere. Et alibi, cum VERRES diceretur futurum ut provinciam VERRERET. Quid? nonne valde inter se similia sunt *verrit provinciam Verres*, et *furit in republica FURIUS*. Quod si Fusio non Furio huic oratori nomen fuisset, non utique dixisset noster *furit*, sed alio aliquo verbo usus fuisset, (numquam enim alias, quod sciam, *furere* dictus est orator) ut neque verbo *verrere* usus fuisset, nisi de *Verre* loqueretur. Quid autem sit *furere in Republica*, cognosces ex Quinctiliano, qui, cum de Furii hujus similibus loquitur, ait, *non sibi diserti videntur nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint*.

Cap. xiv. *quam te inviti AUDIAMUS &c.*] istud *audiamus*, Victorii et Lambini fidem sequutus recepi, et quidem necessarium videtur. nam quod ait Gronovius, *inter anhelitus reciprocationem aliquid saepe interponi, et id quod volumus antea dicere differri ad finem*, locum hic habere non posse videtur, nisi abjiciatur etiam pronomen *te*, ut sit *quam inviti qui adduci possumus &c.* sed hunc locum alioqui mendosum esse suspicor; quomodo tamen emendari possit in mentem non venit. pro *quam te inviti*, MSS.

exhibent quam te in viria, aut quanta in vitia.

Cap. xvi. quorum princeps Socrates fuit. Is (qui omnium eruditorum testimonio—cum prudentia et acumine &c.—omnium fuit facile princeps) IIS qui haec quae nos nunc quaerimus tractarent—hoc commune nomen eripuit] ita primus edidit Pearcius. alii quorum princeps Socrates fuit, is qui omnium eruditorum testimonio &c.—fuit facile princeps. IS qui &c. Et quidem haec verba is qui omnium—fuit facile princeps ita cum praecedentibus conveniunt, ut ab iis vix se jungi posse videantur. Quamobrem malim vel invitis MSS. cum Lambino legere Hic iis qui &c. sed forte ferenda lectio vulgata, et ordo erit, is, cum [ii] qui tractarent haec quae nos quaerimus, appellarentur uno nomine, hoc commune nomen [iis] eripuit. saepissime pronomen demonstrativum, quod vocant, ante relativum omittitur, et vocem cum interdum post casum nominativum positum videmus, quum tamen in constructione cum praecedere debeat. vide quae annotantur ad haec verba lib. i. cap. 40. ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem &c.

Cap. xvii. HORUM vi] i. e. generum quae remanent, quae hoc tempore existunt.

Cap. xviii. ATTAMEN ejusmodi] valde

arridet Lambini conjectura ac tandem &c. sed quum contradicant MSS. Pearcius praecedentia verba unois inclusit, ut attamen respiciat ea quae parenthesin praecedunt.

- 320 Cap. xix. usque ad SOCRATEM] sic MS. Glasg. et Pearcius cum duobus suis et quibusdam vett. edd. plerique MSS et edd. mendose *Isocratem*.

Ibid. postea dissociati (ut exposui) a Socrate deserti a doctis &c.] vitio laborare hunc locum credunt Lambinus et Pearcius, qui dissociatis et disertis legere malunt: sed vulgatae lectionis sententia perspicua est.

- 321 Cap. xx. quantum IPSE forsitan vobis videar] velim abesset ipse.

- 322 Ibid. OMNIAQUE, ad quamcunque rem pertineant] ita MS. Glasg. et Pearcius unum ex suis sequutus, et duas vett. edd. vulgo omnia quae &c.

- 323 Cap. xxi. Hic, hic noster vulgaris orator] prius Hic (quod delent quidam) adverbium esse videtur. Hic, i. e. in Philosophia.

- 324 Ibid. pullos suos excludere IN NIDO,] MS. Glasg. e nido, quomodo Lambinus.

Ibid. nemo ORATORUM istorum] Pearcius legendum putat *Rhetorum*.

- 330 Cap. xxiv. cuiusmodi essent] ita Lamb. Manut. et Pearc. alii qui cuiusmodi essent. unus Pearci rectius, qui ejusmodi essent.

Ibid. humanitatem dignam scientia] ita

Pearcius et plerique tum scripti, tum editi. Lambin. ex suis humanitate dignam scientiam, quomodo MS. Glasg.

Ibid. *tradi ac perpoliri*] Pearcius post vocem ultimam desiderari putat posse.

Cap. xxv. et magis laudari quod TERRAM, 332
quam quod crocum olere videatur] Gruterus, Pearc. &c. *ceram* exhibent, sed *terram* dederunt Viët. Manut. et Lambin. ex suis MSS. et confirmante Plinio qui omnem eximit dubitationem utra verior sit lectio. In Nat. Hist. lib. xiii. cap. 3. ait, *In M. Ciceronis monumentis invenitur unguenta gratiora esse quae TERRAM quam quae crocum sapiant: quando etiam corruptissimo in genere magis tamen juvat quaedam ipsius vitii severitas.* Et lib. xvii. cap. 5. *Certe Cicero lux doctrinarum altera, [de Homero loquutus fuerat] meliora, inquit, unguenta sunt quae TERRAM, quam quae crocum sapiunt.* Sunt quidem qui Plinium mendosum dicunt, et *ceram* utrobique legendum; sed recte dissentiant eruditi; in altero enim Plinii loco, de terra loquitur, ejusque halitu, quem divinum vocat, cui comparari suavitas nulla possit.

Ibid. *sine intermissione, sine REPREHENSIONE*] Lambin. *respiratione* contradicentibus MSS. quorum lectio vera videtur. *sine reprehensione*, id est, ubi Poeta aut Ora-

tor perpetuis ornamentis utitur, neque se reprehendit et inhibet. Quo sensu verbo *reprehendo* utitur Terentius Adelph. Act. i. sc. 4.

—— *Sed me reprehendi tamen,
Ne quid de fratre garrulae illi dicerem.*

333 Ibid. *quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur: in scriptis et in dictis &c.*] ita plerique cum MSS. at Lambinus *quod sensu in nimia voluptate, natura, non mente SATIATUR &c.* id est, *in nimia voluptate natura satiatur sensu non mente*; Sed hoc merito displicet Pearcio, tum alias ob causas, tum maxime quod haec verba *in nimia voluptate* nimis universa sint, quum Crassus eam voluptatem solam velit quae sensibus percipitur. Caeterum Pearcio nihilo magis placet lectio vulgata; quare legendum censet *Quod sensus in nimia voluptate NATURAE non MENTES satiantur &c.* Et *voluptas naturae*, ait, est *voluptas a natura data* ut in lib. de Finib. 5. *Quod in pueritia facillime se arbitrentur NATURAE voluptatem posse cognoscere.* Mihi vero nulla harum trium lectionum satis placeat, non enim dubito quin vox *sensus* sit casus genitivi, et cum voce *voluptate* in constructione jungenda: unde, ut caetera taceam, multo concinnior certe ordo erit. *voluptas sensus* hic opponitur voluptati quae

ex scriptis et dictis percipitur. Quamobrem, levi admodum mutatione legendum puto, vel quod sensus in nimia voluptate, naturâ non mente SATIAMUR &c. vel (quod propius ad Pearcianam lectionem accedit) quod sensus in nimia voluptate, natura non MENTES satiantur: in scriptis et in dictis &c.

Cap. xxvi. *ut in proximos, ECQUID video &c.] MS. Glasg. et quid, ut et plerique alii. Gruterus legendum putat, ut in PROXIMO, SED quid video &c.*

Cap. xxviii. *ETIAM hac instituendo &c.] Hottomannus conjecit RHETORES etiam hac &c. quoniam in praecedentibus de Philosophis, hic de Rhetoribus est sermo.*

Ibid. quam ATTENTATUM] MS. Glas. actantum, quomodo quidam Lambini; unde ille dedit attactum quod exstat in tribus Pearcli.

Cap. xxix. *AUT cum quaeritur] ita ex conjectura Pearcius, et recte; alii ut cum &c.*

Ibid. aequumne sit] ante aequumne desiderari particulam ut monuit Pearcius.

Cap. xxxi. *quantum res petet HAURIEMUS] ita MSS. Lambin. tamen, rectius hauriamus.*

Ibid. ad cognoscendum imitandumque DELEGERIT] vulgo cognovit. Lamb. ex conjectura, ut videtur, legerit. sed delegerit dedit Pearcius ex MSS.

- 348 Cap. xxxiii. *utroque in genere*] ita Pearceius fidem codicis antiquissimi sequutus. alii *at utroque* &c.
- 349 Cap. xxxiv. *severius, tamen id ipsum*] sic interpungendum, non quomodo vulgo *severius tamen id ipsum* &c.
- 351 Cap. xxxv. *versumque quendam PHILOCTETÆ*] ita Manut. et Pearceius ex MSS. alii *de Philocteta* &c.
- 353 Cap. xxxvi. *omnem ENIM rerum* &c.] istud *enim* cum Lambino dedit Pearceius, suffragantibus quibusdam suis, et ita MS. Glasg. alii *omnemque rerum* &c.
- 356 Cap. xxxviii. *POETI CUM aliquod verbum*] Pearceius mavult *pervetustum* &c. quoniam opinabar, nuncupari et alia nonnulla vetusta quidem, non poetica adducit Tullius.
- 359 Cap. xxxix. *Quandoquidem ISTE* &c.] Gruterus conjecit *is te* &c. Pearceius mavult *is se* &c. rectius.
- Cap. xl. *quod per libram agitur*] Lambin. *quod per ars et libram agitur.*
- 361 Cap. xli. *summa laus est IN VERBIS TRANSFERENDIS*] ita Lamb. Pearce. cum plerisque MSS. alii *verbi transferendi*, quod minus placet.
- Ibid. *quam FUISSET illud proprium* &c.] ita Victorius, Pearceius cum quibusdam suis, et MS. Glasg. a vulgatis abest vox *fuisse*.

Ibid. *Quid te adiri* ABNUTAS?] Bentleius, metri gratiâ, *renutas*.

Ibid. *aliquanto mitius*] vulgo *aliquanto* 362
mitius EST. sed vocem ultimam Pearceius quosdam ex suis sequutus, recte omisit.

Cap. xlii. *qui FUIMUS ante Rudini*] ita 364
omnes MSS. et edd. praeter Pearceium, qui, metri gratia, legendum censet *fuvimus*, qua voce usi sunt Plautus et Lucretius.

Cap. xliii. *consuetudinique* PARCENDUM] 365
Lambin. ex tribus suis *parendum*.

Ibid. *Arte pavimento*] Lambin. *endo pavimento*.

Ibid. *quae LENEM*] ita Victor. Manut. 366
Pearc. cum duobus suis, et ita MS. Glasg. alii *levem*.

Cap. xliv. *non defatigationis nostrae &c*] Pearceius legendum suspicatur *non defatigatione nostra*.

Cap. xlv. *quam CAVERNAE*] ita cum 370
quibusdam MSS. Pearceius, nec aliter MS. Glasg. alii *carinae*.

Cap. xlix. *quotidiana et* PERVAGATA] 374
ita Manut. Lambin. Pearceius cum quibusdam suis et MS. Glasg. alii *pervaga*.

Cap. l. *aut in paeone illo posteriore &c.*] 376
Lambin. legit *aut* PAEONEM ILLUM POSTERIOREM, quem Aristoteles probat, *aut ei* PAREM CRETICUM. Pearceius vero mavult *ET in paeone &c.* et post *cretico* addendum

AD LIBRUM III. 55

censet verbum *finire* quod excidisse suspicatur.

379 Cap. li. *aut nonnulli singula etiam verba DICEBANT*] Lambinus *aut nonnulli &c.*
— NUMEROSE dicebant.

Ibid. *qui in illa infantia NATURALI illud &c.*] Tres Pearcii MSS. *naturale.* unde vir cl. sic refingendum censet QUAE in illa infantia NATURALE illud &c.

380 Cap. lii. *sic verbis ad aptam*———*utatur*] absunt haec a MS. Glasg. ut et a plerisque. Caeterum quae sequuntur *ut ii qui in armorum tractatione versantur delenda* putant Lambin. et Gruterus.

381 Cap. liii. *et ab re digressio*] ita cum quibusdam suis Pearcius, quum plerique MSS. et edd. *et ab re non longa digressio*, quod non probat quia sequitur, in hoc ipso capite, *declinatio brevis a proposito non ut superior illa digressio.* Quinctilianus tamen hunc ipsum locum respexisse videtur cum ait lib. 9. cap. 2. BREVIOR illa, ut ait Cicero, A RE DIGRESSIO plurimis fit modis.

382 Ibid. *et TRAJECTIO in alium*] ita cum quibusdam suis Pearcius, et ita MS. Glasg. alii *rejectione*.

Ibid. *atque etiam EFFRENATIO*] ita MS. Glasg. et Pearcius ex quibusdam suis. alii *effrenatio*.

Cap. liv. *dissipatio*] ita Pearcius ex suis. alii *disputatio*.

Cap. lvii. *sua quoque in genere mediocris*] 387
ita MSS. et edd. praeter Venetam quae habet *sua quoque in genere mediocritas*. Pearcius conjecit *sua quoque in genere mediocris*.

Ibid. *LENE asperum &c.*] ita Manut. Lamb. Pearcius &c. alii, minus recte, *leve*.

Cap. lviii. *MANDEREM NATOS*] MS. 388
Glasg. *mandem*, quomodo Lambinus.

Cap. lx. *nam ad vocem in dicendo* *OBTINENDAM*] 392
Lambinus ex conjectura *tuen-
dam*. sed verbum *obtinere* interdum idem valet quod *conseruare*.

Ibid. *ac POSTERITATI*] MSSi uno ore, inquit Pearcius, habent *posteritatis*, sed in MS. Glasg. invenimus *posteritati*.

FINIS.

IN TEXTU.

pag. 188. lin. 25. lege *Stoicus*

229. lin. 16. lege *scurrilis oratori*

IN NOTIS.

pag. 34. lin. 19. lege *tā*

pag. 40. lin. 27. lege *affigenda*

87

88

89

